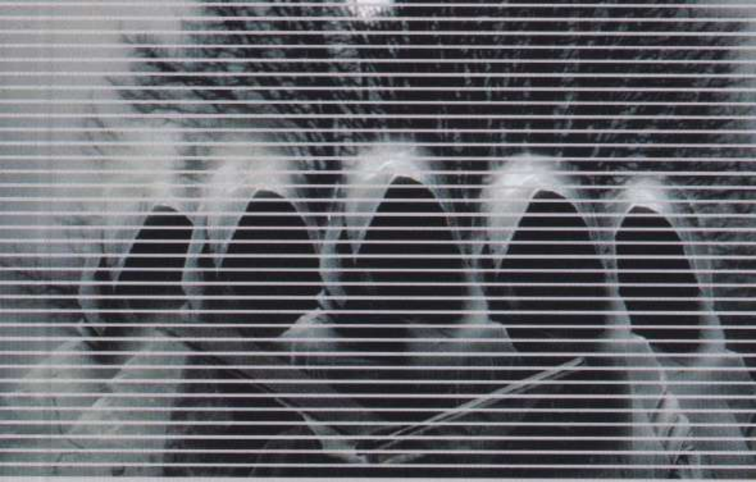

NATHALIE LUCA

MEZHEPLER

KÜLTÜR KİTAPLIĞI 11

DOST

MEZHEPLER

NATHALIE LUCA

Türkçesi: M. Nedim DEMİRTAŞ

MEZHEP OLGUSU TARİHİN OLDUKÇA ERKEN DÖNEMLERİNE DEK UZANAN BİR SORUN OLARAK KARŞIMIZA ÇIKIYOR. BİREYDEN TOPLUMA, ORADAN DEVLETE KADAR UZANAN BİR İTAAT ÇEMBERİNİN TÜM İNANÇ VE ÖRGÜTLENME PRATİKLERİNE NÜFUZ ETTİĞİ, ONLARI BİÇİMLEDİĞİ BİR KAYNAĞIN ORTA YERİNDE OLUŞUP SERPİLİYOR MEZHEPLER.
MEZHEP OLGUSUNU TEMEL ALAN BU ÇALIŞMA, TOPLU İNTİHARLARLA DÜNYAYI ŞAŞKINA ÇEVİREN GÜNEŞ TAPINAĞI MÜRİTLERİNDEN TOKYO METROSUNA YAPILAN SARİN GAZI SALDIRISINA DEK KONUYU ÇOK ÇEŞİTLİ AÇILARDAN ELE ALIYOR. TOPLUMSAL DÜZENDEN KOPAN, TECRİT OLMUŞ AMA SIKI CEMAATÇİ BAĞLARLA DÜNYAYI DEĞİŞTİRMEYE SOYUNMUŞ GRUPLARIN GENEL BİR MANZARASI.

Kültür Kitaplığı: 11; Din-Mitoloji: 2

ISBN 975-298-169-0

D

KÜLTÜR KİTAPLIĞI: 11

D

Nathalie Luca

Nathalie Luca Ulusal Bilimsel Araştırmalar Merkezi'nde görevlidir ve dinlerarası araştırmalar konusunda önemli bir uzmandır.

Luca, Nathalie
Mezhepler
ISBN 975-298-169-0 / Türkçesi: M. Nedim Demirtaş
Haziran 2005, Ankara, 127 sayfa
Kültür Kitaplığı: 11; Din-Mitoloji: 2

MEZHEPLER

Nathalie Luca

DOST

ISBN 975-298-169-0

Les sectes
Nathalie Luca

Birinci baskı, Haziran 2005, Ankara

Türkçesi, M. Nedim Demirtaş

Teknik hazırlık, Ferhat Babacan - DOST İTB
Baskı, Pelin Ofset Ltd. Şti.; Mithatpaşa Cad. No: 62/4, Yenişehir/Ankara

Dost Kitabevi Yayınları
Meşrutiyet Caddesi No: 37/4, Yenişehir 06420 Ankara
Tel: (0.312) 435 93 70 • Faks: (0.312) 435 79 02
www.dostyayinevi.com • bilgi@dostyayinevi.com

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ

Claude Lévi-Strauss, "Tüm kültürel gelişmeler kültürlerarası bir koalisyonun fonksiyonudur," diye yazmaktaydı. "Bu koalisyon (...) her kültürün kendi tarihi gelişimi içinde karşılaştığı olasılıkların ortak değerlere katılmasına ilişkindir. (...) Bu koalisyon ne kadar farklı kültürler üzerine oturursa o kadar verimli olur (...) Her türlü gelişmede rastlanan bu durum, işin içindeki tüm kültürleri birbirlerine benzetmeyi amaçlayan bir sonuca yöneliktir (...) Buna göre, insanlık bir yandan tüm değerleri birleştirici, öte yandan aradaki farklılıkları elde tutmaya, ya da yeniden yapılandırmaya yönelik, birbirleriyle çelişen iki sürecin etkisi altındadır."[1]

Tarafların ortaya koyduğu kültürel gelişmenin bir yandan yabancı kültürlere bağımlı, öte yandan yine bu kültürlerin tehdidi altında olduğuna ilişkin bu çelişen süreçler saptaması, toplumsal bilimler aracılığıyla, her türlü ayrılıkçı, mezhepsel etkinliğin anlaşılabilir olmasını sağlayan ideal bir çıkış noktası oluşturur. İşin içindeki kültürleri tektürleş-

1) Claude Lévi-Strauss, *Anthropologie structurale deux*, Paris, Plon, 1973, s. 418.

tirmeye, yabancılarla aradaki farklılıkları sıfıra indirmeye yönelik tehdidin güçlü hissedilmesi oranında bu mezhepsel etkinlikler de o denli güçlü hissedilir. İlk durumda, topluluk, kopmaktan korktuğu bir aidiyeti; bir kimliği elinde tutmak çabası içindedir. İkinci halde de, topluluk, sınırları hiçe sayarak, yayılmak arzusunda olduğu toplumlarla arasındaki farklılıkları gönüllü bir görmezden gelmezlik içinde hareket eder. Ancak, bu tür mezhepsel yayılmacılıklar baskın toplumu her koşulda endişelendiren etkinliklerdir. Baskın toplumun ilk endişesi, kendi üzerine kapanmış olmasının sorgulanmaya başlamasıdır. Bu sorgulamanın toplum içinde nelere yol açacağını kimse bilemez. Her şey olabilir, hatta en kötüsüne bile hazır olmak gerekir. İkinci endişe, toplumun özgüllüğünü yadsıyanlara karşı sergilenen gerçek bir saldırganlık biçiminde hissedilir. Bu saldırganlığa karşı ateşli tepkiler doğar, bu da birincileri daha kışkırtıp diğerlerine daha sert davranmalarına yol açar.

Mezhep terimine tüm dillerde rastlayamayız ya da arada bir dönemsel olarak rastlarız. Buna karşılık kolektif kimliğe ait olmayan; yabancı bir oluşum olarak görülen her türlü girişime karşı her zaman ve her yerde bir endişe ve bir tepki görülür. Bu tür tepkiler de kaçınılmaz olarak benzer karşı tepkilerle karşılaşır. Belirgin bir biçimde dinsel değerler taşıyan bir mezhep, toplumsal olarak özümsenmemiş bir öğedir. Fransız parlamentosunun 1996 yılı raporlarından biri bu öğenin özümsenmemesine ilişkin parametreleri sergilemekteydi. Rapor tümüyle toplumsal düzenle ilgili, "zihni dengesizlik, mali taleplerin aşırılığı, kaynak çevreden kopuş, fiziksel bir bütünlüğe ulaşma, çocukların tugaylar haline

getirilmeleri, toplum dışılığa kayan vaazlar, toplumsal düzeni bozucu etkinlikler, hukuki anlaşmazlıkların önem kazanması ve artması, eski usul para yardımı toplama yöntemlerine dönüş, kamu güçlerini devre dışı bırakma denemeleri" gibi sorunları dile getiriyordu.[2] Bu parametrelerin çoğu toplumsal düzene saygı duyulmadığının göstergeleridir. Kurulu düzene çomak sokmak da, tüm uygarlıklarda, dünya kuruldu kurulalı sadece devletin değil toplumun tepkisine de yol açar.

İÖ 186'lara dayanan Baküsçüler hareketi (tarikat benzeri bir topluluk), sözünü ettiğimiz ölçütlere tümüyle uymaktadır. Hemen hemen tüm İtalya'ya yayılan Baküsçüler, geceleri ve gizlice Baküs adına kutlamalar yapmaktaydılar. Adları sefahat düşkünlerine çıkmıştı. Baudouin Decharneux, Baküsçü törenlerine duyulan kuşkuya karşı, "Konsüller işlenen suçları herkesin bilgisine sunarlardı (...) Sapkın gelenekleri baş tacı eden yabancı kültlerin Roma tanrılarıyla karıştırılmamasını isterlerdi (...) Bu uygulamaların kabul edilebilir masum eğlenceler olmadıklarını halka duyururlardı. Yaptıkları soruşturmalara göre Baküsçülerin binlerle ölçülür sayılara ulaştığını ve toplumsal bir tehlike oluşturduklarını saptamışlardı. Bu topluluk, geceleri gürültülü eğlenceler yapan, başta sarhoşluk, her türlü iffetsizliğe açık kadın ve efemine erkeklerden oluşmaktaydı. Yani yaptıkları her şey Roma devletini temellerinden sarsacak şeyler olarak görülüyordu (...) Konsüllerin gözünde, bu adamların tanrının saygınlığı ardına sığınmaları, yaptıkları yasadışı işlere böylece bir kılıf uydurmaları işin en

2) Alain Gest ve Jacques Guyard, *Rapport fait au nom de la Commission d'enquête sur les sectes,* Assemblée nationale, no: 2468, 1996, s. 12.

tehlikeli yanı olarak görülmekteydi,"[3] diye anlatmaktadır. Roma İmparatorluğu döneminde ortaya çıkan bu tarikat benzeri topluluklar ve bu toplulukların sahte din olarak adlandırılan oluşumlarının toplumsal düzen üzerinde neden oldukları tehdit duygusu, 1996 yılında Fransız milletvekillerini "mezhep" tehlikesine karşı harekete geçiren duyguyla aynıdır.

Bununla birlikte, tamamen olumsuz bir yan anlam içeren bu terim çok farklı bir kadere de yazgılı olabilir. Çoğu dilde başlangıçta sadece okul kavramını akla getirir. Pierre Dalet, Latince "secta" kelimesinden türeyen bu kelimenin felsefe tarihindeki kullanımıyla ilgili bir çalışmasında, "yaşam biçimi", "politik duruş", "felsefe okulu" ve nihayet "dinsel tercih" anlamlarına geldiğini anımsatır. *Sequi;* "izlemek" anlamında türetilmiş olan kelime hem içerik, hem biçim olarak bu fiili ifade etmektedir. Dalet, Fransızca kullanımında *secte* (mezhep) teriminin önce "felsefi ya da dinsel doktrin" anlamında (1155), sonra "yoldaş, izleyici" biçiminde (1200) kullanıldığını, ardından da 1611 yılında daha yoğun bir anlam ifade etmekle birlikte zamanla bu anlamının kaybolduğunu ekler. Yani terimin *tarihi* ya da *eski* anlamı içerisinde, felsefi, dinsel ya da politik bir liderin etrafında kümelenmiş, bu liderin görüşlerine göre hareket eden ve bu görüşleri yayan bir insan grubu söz konusudur.[4]

3) Baudouin Dechameux, Hérésies, sectes et mystères des premiers siècles de Notre ère, Alain Dierken et Anne Morelli, *"Sectes" et "hérésie" de l'Antiquité à nos jours,* Editions de l'Université de Bruxelles (Problémes d'histoire des religions, c: XII), Brüksel, 2002, s. 37-39.

4) Pierre Dalet, La polysémie du terme "secte" et son usage dans l'histoire aux XVII. et XVIII. siècles, Alain Dierken et Anne Morelli, *a.g.e.*, s. 18-20.

Mezhep terimine bu bağlamda yaklaşılmasına başka kültürlerde de rastlanılmaktadır. Renou'nun izinden giden Christophe Jaffrelot'nun "Hinduizm Büyük Geleneği Sankritçe *sampradaya* denen (yani "aktarım" anlamına gelen *samprada* kelimesinden türetilmiş) bir mezhepler yığınıdır; çünkü kurucu *guru* öğretisinin 'ustadan ustaya kesintisiz aktarımı' bu mezhebin özünü oluşturur, bu aktarım özü itibarıyla vahyin kendisidir"[5] açıklaması bu yaklaşımın bir örneğidir. Sinolog Françoise Lauwaert de, Çin'de "mezhep" olarak çevirebileceğimiz *jiao* kelimesinin "öğretim" anlamına geldiğinin altını çizer.[6] Arapça'da çoğulu *firak,* tekili *firka* kelimesini "mezhep" olarak çevirebiliriz. Bu kelime Avrupa dillerinde "mezhep" kelimesine yüklenen küçümseyici içeriklerden hiçbirini içermez. *Frq* kökünden gelen kelime, yan anlam olarak aynı kökten gelen, Kuran'daki iyi ve kötü şeyleri birbirinden ayıran isimlerden biri olan *al-furqan* anlamında bir ayrılığı, bir farklılaşmayı betimler. *Firqa* kelimesi başlarda bir sapma ya da dinsel bölünme demek olan "mezhep" anlamında kullanılmamaktaydı. Bir klan ya da kabileye ait olmak da *firqa* kelimesiyle ifade edilmekteydi."[7]

"Secte, mezhep" terimi Latince "bir şeyle ilişiğini kesmek, koparmak" anlamına gelen *secare* kelimesinden de

5) Christophe Jaffrelot, *Les nationalistes hindous,* Paris, Presses de la Fondation nationale des sciences politiques, 1993, s. 18.

6) Françoise Lauwaert, Lorsque le mouvant est la règle: orthodoxie et heterodoxie en Chine, Alain Dierkens et Anne Morelli, *a.g.e.*, s. 8.

7) Ahmad Aminian, La diversite religieuse au sein de l'islam, Alain Dierkens et Anne Morelli, *a.g.e.*, s. 193.

kaynaklanmakta olup, "*kendilerine özgü* dinsel görüşleri savunabilmek amacıyla ana ya da resmi dini görüşten ayrılan, Kilise'nin *dışında* bir tavır sergileyen bir grup insan anlamına da gelmektedir.[8] Fransa'da, 1531 yılı emirnamesinde, bu bağlamda, "Lutherci mezheple reddedilen diğer mezhepleri" nitelendirmek amacıyla kullanılır. Yani bu haliyle olumsuz bir yan anlama sahiptir. Aynı olguya, *bailianjiao*, Beyaz Lotuslar gibi bazı baskın Budist çevrelerin devlet tarafından XIV. yüzyılda yadsınmaları sırasında Çin'de de rastlarız. "*Bailianjiao* etiketi kendine özgü bir kategori haline gelerek, mensupları yıkıcılıkla damgalanırlar."[9] Ancak, bu söylediklerimize bakarak XIV. yüzyıl öncesinde mezhep oluşumları olmadığı sanılmamalıdır. "Heterodoks, yani hak dinine aykırı sayılan", resmi görüş dışı hareketler, başka nitelendirmelerin yanı sıra "sapkın" olarak da değerlendirilirlerdi.

Milat öncesinde ya da Miladi dönem başlarında Yunan filozoflarının ortodoksluk ve heterodoksluk kavramlarını geliştirdiklerine tanık olmaktayız; "belli bir dinsel uygulamaya kabul edilmiş kurallar çerçevesinde en yüksek katılımdan yana olmak ya da olmamak" söz konusudur. İlk Hıristiyanlardan sapkın bulunanlar daha o günlerde akıl hastası insanlar olarak değerlendiriliyorlardı; sapkınlık bir hastalıktı. Sapkınlık aslında geçmişin eski görüşleri olarak kabul edilen ve doktrine ters düşen, doktrinden kopuk fikirleri ifade etmekteydi. Baudouin Decharneux, "Sapkın addedi-

8) Pierre Dalet, *a.g.e.*, s. 21.
9) Françoise Lauwaert, *a.g.e.*, s. 183.

len mezhepler uzmanı Epiphane de Salamin (İS 4. yüzyıl), *Panarion* adında bir eser kaleme alır; kitabın adını "küçük ilaç kutusu" ya da "reçete kutusu" olarak çevirebiliriz. Yani yazar sapkınlığa karşı reçeteler üreterek, sapkınlık hastalığına yakalanmış bir bedeni iyileştirme derdindedir,"[10] diye sürdürür.

Terimin içeriğini ne şekilde değerlendirirsek değerlendirelim, ortodoksluğun, merkezileşmiş devlet yapısının görüldüğü her yerde, alternatif bir yaşam anlayışını savunan, toplumsal düzene aykırı kabul edilen heterodoks toplumsal etkinlikler her zaman olagelmiş ve sorgulanmışlardır. Bireysel planda bir tehdit unsuru gibi görüldükleri kadar toplum ya da toplumsal düzen açısından da bir tehdit olarak algılanırlar. Tarih boyunca farklı kültürlerde her zaman rastlanan bu ortak tehdit duygusu, bir grubun kabul edilemezliği acaba neyin, nasıl bir olgunun üzerine oturmaktadır? Böyle bir grup acaba neden toplum dışı addedilir, üyeleri neden toplum tarafından kabul görmez, neden dışlanırlar? Bazıları onları kimliksiz buldukları için kaygılanırlarken, bazıları da devlet ya da dine karşı yeni kurumlar geliştirdikleri için onları suçlarlar. Daha başkalarına göre de uygarlığın temellerine meydan okumaktadırlar. Ama hepsinin de ortak özelliği bir dinden beklenen merkezileşmeye karşı oluşlarıdır; mezhep, toplumsallaştırmak yerine bireyi yalıtır.

Yani ayrılıkçı tehditler ilk toplumsal örgütlenmeler kadar eski bir geçmişe sahiptir. O zaman bunları günümüzde

10) Baudouin Decharneux, *a.g.e.*, s. 31.

yeniden keşfetmek bizi neden bu kadar şaşırtıyor ki? Tehdidin özünde herhangi bir değişiklik olmuş değil. Toplumların modernleşmesiyle bu tehdide ölümcül bir darbe indirildiği sanıldı. Ama işte hepimiz tanık olduk, 1978 yılında Amerika'da ütopik bir topluluk binlerce kişi halinde toplu intiharı seçti. Halkın Tapınağı tarikatı modern dünyayı şaşkınlığa uğratarak bu tehdidin kaybolmadığını gösterdi. Belirgin bir biçimde dinden bağımsız ve akıl üzerine kurulduğu söylenen bir dünyanın göbeğinde böyle bir dram acaba nasıl oluşabildi?

Mezhepleri tarihi çerçeve içerisinde değerlendirdikten sonra bugün ne durumda olduklarını ele alacağız. Neye benzemekteler? Haklarındaki yeni şikâyetler nedir, nelerle suçlanmaktalar? Günümüzün yoğun küreselleşmesi içerisinde "mezhepler" acaba neden tüm toplumları farksız bir biçimde rahatsız etmiyor? Aynı mezheplere farklı ülkeler acaba neden farklı farklı tavırlar sergiliyor?

Ayrımcı olgunun bu şekilde ele alınması eksik bir yaklaşımdır. Mezhep olgusu farklı toplumsal olayları ilişkilendirmesi nedeniyle sosyolojik bir olgudur; grupların içsel işleyişine nüfuz etmesine göre de antropolojik bir boyuta sahiptir. Fakat bu yaklaşım mezheplere ilişkin alışılagelmiş pek çok bakış açısını da bir yana bırakır; mezheplere karşı mücadele içinde olan topluluklar üzerine görüşler, eski üyelerle ilgili çarpıtılmış bakış açıları, ailelerin bu konulardaki tutumu ve psikolojik görüşler bu yaklaşım tarafından ele alınmayan konulardır. Mezhep olgusunu tanımlayabilmek için kamusal, hukuksal, ailesel ve bireysel tüm değişkenleri bir araya getiren çok yanlı bir bakışla, soruna âdeta bir kaleydoskop-

tan bakar gibi bakmak gerekir. Bir grubun tavrı üzerinde bu saydıklarımızın tümü etkendir. Bu nedenle, tümünü birden hesaba alan, herkesin üzerinde hemfikir olabileceği bir sonuca da ulaşılabilmesi de hayli kuşkuludur. Biz bu çalışmamızda kendimizi mezheplere uygun bir uzaklıkta tutup, işin içine tutkuları karıştırmadan, bu soruna bir yanıt aramaya çalışacağız.

I. Bölüm

TARİH BOYUNCA MEZHEP HAREKETLERİ

I. Hıristiyanlık

1. Hıristiyanlığın Doğuş Dönemi. – Ernest Renan'ın "Kilise başarılı olmuş bir mezheptir" diyen ünlü tanımını bilmeyen var mı acaba? Hıristiyanlık tarihinin özlü bir özetidir; Hıristiyanlığın da başlangıçta Hellenik geleneklere sadık Yunanlılar tarafından hem devlet, hem de birey açısından bir tehdit olarak görüldüğü unutulmamalıdır. O dönemde kaleme alınmış eleştirilerin çoğu daha sonra tahrip edilir. II. yüzyıl Yunan filozoflarından ateşli bir Hıristiyanlık karşıtı Celseus'un ünlü *Gerçek Konuşmalar*'ı alevlerden kurtulabilmiş nadir parçalardan biri olarak bu yeni dine karşı duyulan güvensizliği açık bir biçimde sergiler. Celseus, bu garip "dinin" ortaya çıkışında "yontulmamış, kaba, barbar, incelikten yoksun" bir düşüncenin kaygı verici akınını sezerek bu dine karşı harekete geçer. Bu yeni din, "akıl, mantık ve önermelerin çatışması üzerine kurulu Yunan felsefi düşünce

paradigması" yerine, "kanıtlardan yoksun iddialar, önyargılar, batıl inançlar, aldatıcı vaatler ve uydurma hikâyelerden" oluşan "temelden yoksun ve karanlık bir inanç biçimini" yerleştirme amacındadır. Bu yeni din ancak en aykırılara, en uygunsuzlara çekici gelebilir; taraftarları ancak "şarlatanlar, dolandırıcılar, hayadan yoksun bilgisizliklerini çıkara çevirmesini bilen menfaatperestler, her lafa kanan saflar ve kafaları pek de çalışmayanlar" olabilir. Celseus ve meslektaşlarının döneminde doğuş halindeki Hıristiyanlık çok büyük bir kışkırtıcı unsur olarak değerlendirilir. Hıristiyanlar, "saflarına katılmak istemeyen saf insanları Tanrı'nın gazabıyla yıldırırlar". Kaldı ki, ruhani şefleri de zaten "gizli savaşçılardır". "Yandaşlarını sözümona her şeyi iyileştiren doktorlar haline getirerek halk sağlığıyla oynarlar." Celseus bunlarla da yetinmez, yeni dini "site kurallarını ve kamusal yaşamı hiçe saymakla" suçlar, yeni din, "toplumsal düzeni yıkmak ve devlet içinde devlet oluşturmak gibi ikili bir amaç peşinde gerçek bir strateji izlemektedir." Yani, "yasaları çiğneyerek, devlet otoritesini temsil edenlere uymayarak ve askere gitmek gibi yükümlülüklerinden kaçarak, halkın ülke savunmasına uzak kaldığı, İmparatorluk için nazik bir anda toplumu bölerek devlet yapısını kırılgan hale getiriler." Sonuç olarak, tarihçi Yannis Thanassekos, Celseus'un "Hıristiyanları topluma karşı olan yükümlülüklerinden hiçbirine uymamakla suçladığını" söyler.[1] İmparator Marcus Aurelius döneminde bu yeni din taraftarlarına uygulanan şiddetli baskı da devlete karşı güdülen bu tehdit karşısında haklılık kazanmış olur.

1) Yannis Thanassekos, Les reproches adressés par Celseus à la "secte" des chretiens, Alain Dierken et Anne Morelli, *a.g.e.*, s. 45-54.

2. Fetihçi Hıristiyanlık. – İlk dönem Hıristiyan kilisesi, en azından 1996 parlamento raporunda nitelendirilenler gibi, günümüz mezhepleriyle ortak izler taşır. Hıristiyanlığın bu kaygı verici görüntüsü, salt milat başlangıcının Yunan filozoflarına özgü de değildir. Yayıldığı ülke kültürlerine özgü özellikleri hiçe sayan bu evrensel nitelikli din, Çin, Japonya ve Kore gibi Asya ülkelerinde de ciddi bir baskıyla karşılaşır. Françoise Lauwaert tek tanrılı dinin Çin devlet adamlarının gözüne "yol, yöntem tanımaz bir kendini beğenmişlik ve özellikle toplumsal barış için çok büyük bir tehdit" olarak göründüğünü söyleyerek, "İsa kişiliği Konfüçyüs yanlısı aydınlar tarafından saçma ve şaşırtıcı görülmekteydi (...) Hıristiyanların iletisi bozguncu olarak değerlendiriliyor; göklerin Oğlu'na ve ataların kültüne saygısızlık, kadın ve erkek arasındaki (görece) eşitlik olarak algılanan tutumları ayrılıkçı bulunuyordu," açıklamasını getiriyor.[2]

Hıristiyanlık Japonya'ya 1549 yılında girdi. Başlarda da, uzun bir iç savaş (1482-1558) ardından, geleneksel dinlerde ideal ahlak arayışına yanıt bulamayan toplumun tüm katmanlarına hızla yayılabilmek için zayıf düşen devlet yapısının yeniden yapılandırılması sürecinden yararlandı. Kaldı ki, Japonlar da modern Avrupa kültürüyle büyülenmiş haldeydiler. Yeni dine karşı belli bir beğeninin doğuşu ardından imparator naibi Toyotomi Hideyoshi, bu hızlı yayılmaya çok sert bir tepki gösterdi. 1587'den itibaren Cizvitler sürüldüler. Din değiştirenler, idamdan kurtulabilmek için

2) Françoise Lauwaert, *a.g.e.*, s. 184.

eski dinlerine dönmek zorunda kaldılar. Hideyoshi on yıl sonra Nagasaki'de 26 Hıristiyanın (20 Japon, 6 misyoner) çarmıha gerilmeleri emrini verdi. 1614 yılında da birinci *şogun* general Tokugawa Ieyasu, bir iç savaşı önleme amacıyla dinler üzerindeki denetimi daha da artırdı, Japon kilisesini nerdeyse kapanma aşamasına getirdi. Japonya sarsılan devlet yapısını yeniden güçlendirmek için kendisini dış dünyaya kapattığı günlerde Hıristiyanlık Japon kültürüyle bağdaşmasına olanak olmayan, şintoizmin *kamis*lerine yabancı toplum karşıtı bir tanrıya inanan, kökü dışarıda bir tehdit olarak değerlendirilmekteydi.[3]

Katolikliğe karşı Kore'de ortaya çıkan baskı da benzer nedenlerden kaynaklanır. Yeni dinin Kore'de yayılmasını sağlayan eserler, Batı felsefesine hayranlık duyan elçiler tarafından Çin'den getirilir. Kore kilisesi, XVIII. yüzyıl sonlarında bu eserlerden etkilenen soylu bir eğitimli tarafından neredeyse kendiliğinden kurulur ve gelişir. Bu soylu kişi, yabancı misyonerlere başvurmadan Kore "Katolik" kilisesinin ve ilk "eklesiastik" hiyerarşinin kurucusu olur. Kendi kendilerine rahiplik unvanları verirler, vaftizler yapmaya başlarlar ama Çin piskoposu bu vaftizlere müdahale eder. Piskopos, bu şekilde öz örgütlenme biçiminde bir örgütlenme olamayacağını, Hıristiyan olabilmek için atalar kültünün, özellikle Konfüçyüs inancının, yani toplumsal düzenin temelini oluşturan resmi devlet dininin yadsınması gerektiğini vurgular. Ataların törenlerden çıkartılması,

3) Suzuki Norihisa, Christianity, Noriyoshi Taramu ve David Reid, *Religion in Japanese Culture* içinde, Tokyo, Kodansha International, 1996, s. 63-78.

yerine egemenden daha güçlü bir Tanrının konulması ve keza kadın ve erkek arasında göreceli bir eşitlik anlayışının kültürel törenlere sokulmak istenmesi, elbette, "sadece geleneksel aile yapısı açısından değil, tüm toplum hatta ülke açısından çok ciddi bir tehdit olarak algılanır."[4] Bu güçlü tehdit karşısında Hıristiyanlar cezalandırılır, hatta çoğu canlarından olurlar.

II. Hıristiyanlığın Bölünmesi

Bir toplumun politik, ekonomik ve toplumsal çerçevesinin din duygusu ve dinin gelişimi üzerinde önemli bir rol oynadığı görülür. Toplumsal dengesizlik, baskın dini görüşün aranılan huzuru sağlayıp sağlayamadığı sorusunu gündeme getirerek, arayışların ötelere kaymasına yol açar. Böylece farklı kültür çağlarının dinsel modellerine karşı bir duyarlılık gelişir. Fakat, var olan dini inanç da eleştiriler, hatalarından arındırılmalar, yeni çözümler ışığında bir reforma tabi tutulabilir. Kendisine yönelik suçlamaları ortadan kaldırmakta güçsüz kalan baskın görüş bölünmeye mahkûmdur. Alman ilahiyatçı ve sosyolog Ernst Troeltsch (1865-1923), Hıristiyanlığın daha başlangıcında eskatoloji sorununa farklı yaklaşımlar içeren iki değişik cemaatleşme modeli nedeniyle özünde bir gerilim taşıdığını kanıtlamıştır. Evrenselleşme amacındaki Kilise, genişleme temelinde yapılanır. Bu

4) Cho Hung-yun, La rencontre des religions occidentales et coréennes, Revue de Corée, c. 20, 1988 yazı, s. 17.

nedenle politik ve toplumsal uzlaşmalara da hazırdır. Ancak, daha işin başında, yüzlerini tamamen dünyanın sonu bekleyişine dönmüş arı inanç sahiplerinden oluşan gruplarla çatışır. Tüm Hıristiyanlık tarihi boyunca belirgin bir biçimde hissedilen bu gerilim, dönemden döneme farklı biçimlerde ortaya çıkar; özellikle XVI. yüzyıl Protestan Reformu sırasında Avrupa'da çok özel bir biçimde somutlaşır. Toplum o günlerde çok zorlu bir dönem nedeniyle kargaşa halindedir (Yüz Yıl Savaşları, Kara Veba, peş peşe gelen kıtlıklar vb...). Halk kaygı içinde dünyanın sonunun geldiğini düşünmekte, lanetlenmekten nasıl kurtulabileceğini sormaktadır. Katolik Kilisesi bu kaygıyı değerlendirmekte geç kalır. Halkın içine düştüğü tatminsizlik büyür ve Protestan Reformu'nu tetikler. Reform hareketi de temel gerilimi yeniden kristalize ederek ikili bir gruplaşmaya yol açar; bu gruplardan birisi Luther ve Calvin tarafından temelleri atılarak yeniden yapılandırılan Kilise, diğeri de korkunç kıyamet boyutları içeren köklü bir mezhepsel bölünmedir. Ernst Troeltsch ve yurttaşı Max Weber (1864-1920), Kilise'ye antitez mezhep kavramıyla, mezhep kavramına temel gerilimi diyalektik bir çerçeve içerisinde değerlendiren ilk sosyolojik tanımlamayı getirirler.

1. Din değiştirme. – Din değiştirme konusunda ilk dikkat edilmesi gereken fark yaratma öğesidir. Bir Kiliseye aidiyet bağlamında kabul iradesi gerekmez; aidiyet talebe bağlı olmadan doğuştan elde edilir. Kişisel bir ayrım ya da tercih söz konusu değildir. Sofusu, dindarı, zındığı orada, Kilise ölçüsüne göre nitelendirilmiş olarak bir aradadır;

Kilise evrensel bir bakışa sahiptir. Oysa mezhep, özü itibarıyla, evrenselliğe sırtını döner. Mezhep, kendi istekleriyle bu yola dönmüş ve bu dönmüşlüğü bir saygınlık öğesi olarak gören insanlardan oluşur. Bu bölünmeyle reform yanlısı duygular yeniden canlanır. Calvin, "Din değiştirme bizi ilk günahın baskısından kurtaran iradeye bir dönüştür, fakat dünya durdukça kendimizi kurtulmuş sayamayacağımız bir dönüştür (...) Seçilmiş kişi, inancı nedeniyle seçilmişliğinin bilincine vararak ölümüne kadar adım adım günaha karşı savaşmalıdır; günahın durmadan yenilendiğini bilerek bu savaşa gönüllü olmalıdır,"[5] diyor. Luther de ideal olanı, "ciddi biçimde Hıristiyan olmak, söz ve tutumlarında İncil'e uyumlu olmak isteyenler ismen (kaydolur), ve (başka bir köşede) bir araya gelirler (...) Bu kült düzeni içinde herkes birbirini tanır, Hıristiyanlığın gereklerine uymayanlar sürülür, gereken cezalandırılır ve lanetlenir,"[6] ifadesiyle tanımlıyor. Luther ve Calvin böyle bir cemaatin olabileceğinden kuşkuluydular. Böyle bir cemaat onlar için gerçekleşmesi olanaksız, ulaşılması gereken bir idealdir. Köktenci reform, yine de, "suyu çıkmış, nerdeyse varlığı bile hissedilmeyen bir otoritenin bireysel ve kamusal yaşamın her alanına müdahale eden, daha sert ve ağır düzenlemeler getiren bir otoriteyle yer değiştirmesini amaçlayan" bir sürü yeni grubun doğmasına olanak sağlar.[7]

5) François Wendel, Calvin. Source et évolution de sa pensé religieuse, Cenevre, Labor et Fides, "Histoire et société" n. 9, 1985, s. 142.

6) Luther, Alfred Wohlfahrt, *Position luthérienne* içinde, Giriş, 22. yıl, n. 4, Ekim 1974, s. 219-222.

7) Max Weber, *L'ethique protestante et l'esprit du capitalisme*, Paris, Plon, "Agora", 1964, s. 23.

2. Otorite biçimi. – Ortaya attıkları zorunlulukların farklılığı nedeniyle, Kilise ve mezhep kendilerine özgü bir otorite anlayışı geliştirirler. Kilise bir kurum olarak, "konumları bir ücret, kariyer, mesleki yükümlülükler ve belli bir yaşam biçimiyle belirlenmiş meslekten rahipler" üzerine kuruludur.[8] Bu rahipler "sürekli çalışan bir işletmenin (...), bir tür toplumsallaştırılmış kuruluşun memurlarıdır."[9] Mezhep, bu rahipleştirme eğilimine, "kurumsallaşmış iyilik" anlayışı dahil her şeye karşı bir tepkidir; yani çok büyük sayıda insana mesleki bir çekim kazandırılmasına"; ilk Hıristiyanların özlerinde var olan ve mucizelerle ortaya koydukları bireysel yeteneklerin meslek haline getirilmesine karşı çıkar. Bu şekilde meslek haline getirilmiş, bünyeden kopan mezhep, bir reformcu ya da karizmatik bir önder etrafında kümelenen laik bir topluluk halini alır.

3. Kopma gücü. – Mezhep Kiliseden kopmasına koşut olarak toplumdan da kendisini soyutlar. Bu haliyle bir kopuş gücünü ifade eder. Kiliseyi özgün değerlerinden kopmak, toplumla ve politik güçlerle uzlaşma arayışlarına girmekle suçlar. Mezhep tepki olarak politika dışı, hatta politika karşıtıdır; grubun temel değerleri kabullenilmediği sürece hiçbir görüşmeye açık değildir. Kilise kendi işleyişi içinde toplumu onaylar ve yeniden üretir, buna bağlı olarak da herkese

8) Max Weber, *Sociologie des religions*, textes reunis et traduits par Jean Pierre Grossein, Paris, Galimard, "Bibliothèque des sciences humaines", 1996, s. 251.

9) Max Weber, *Economie et société*, cilt 2, Paris, Plon, "Agora", 1995, s. 173.

hükmünü geçirir. Bu haliyle Kilise bir toplumsal nirengi noktasıdır. Mezhep, tam tersine, keskin eleştiriyle toplumu rahatsız eder ve kaygılandırır, yasalara uymayı reddeder.

4. Görenek haline geliş. – Bir mezhebin zorunlulukları, mezhebin uzun ömürlü olmasını engeller. Mezhep, toplumla bir şekilde uzlaşmaya girdiği andan itibaren "görenek" haline gelmeye başlar. Kurucusunun ölmesiyle mezhep topluluğu yavaş yavaş mezhep ilkeleri etrafında kemikleşmeye ve sınırları belli bir işleyişe, iş bölümüne doğru kaymaya başlar. Mezhebin gelişimi sırasında inanlar kütlesinin günlük gereksinimlerinin hesaba alınması zorunluluğu doğar. Grup giderek "gereksinimlerini karşılayıcı mali zorunluluklar, bağış ve aidatları göz önüne alan bir ekonomi çerçevesinde" topluma uyumlu hale gelmeye başlar."[10] Ayrılıkçı öze sahip bir grup olma özelliğini yitirir ama bu onun bir kilise olduğu anlamına da gelmez. Bununla birlikte, yine de kurumsallaşmayı denemektedir, kurumsallaşma yolundadır.

Din değiştirme, otorite biçimi, kopma gücü ve göreneklesme; işte Weber ve Troeltsch'in Hıristiyanlığın yapısal gerilimi içinde saptadıkları ve sosyologların mezhep oluşumunda nirengi noktası olarak kullandıkları dört temel öğe. Bu tipoloji tamamen Hıristiyanlığa uygun olup, çağdaş Hıristiyan topluluklar açısından da geçerli olabilecek bir yöntemdir. Bu tipoloji başka oluşumlara zorlukla uydurulabilir. Yine de, başka dinlerde buna yakın sayılabilecek iki modelden söz edebiliriz.

10) *A.g.e.*, c. 1, s. 332.

III. Hıristiyanlık dışında bölünme örnekleri

1. Japonya'da kamakura döneminde yeni Budist hareketler (1185-1333). – Weber-Troeltsch tipolojisini başka alanlara yayamayız belki ama o alanlarda kendi bölünmelerini yaratan yeni dini akımlar bulunmadığı anlamına gelmez bu. XII. yüzyıl Japonya'sında Kamakura dönemi bu açıdan hayli ünlüdür. Bu dönemde Budizm içinde yoğun mezhepsel dönüşümler yaşanır, hatta bunlardan bazıları günümüzde uluslararası bir karakter kazanacak düzeyde bir gelişme sergiler. O güne kadar dar bir soylu çevresine özgü sayılan Budizm, orta sınıf ve geniş halk kitleleriyle tanışır. Halk o güne kadar üyeleri dışında herkese kapalı, karmaşık, her işlemi Budizmin belli bir yönünü vurgulayan tapınma törenlerini yalınlaştırır.[11]

İnsan açısından sonuçta bir yere ait olma inancı, dünyanın her yerinde dinsel zorunlulukların değişimi bağlamında önemli bir etkendir. Bu duygu inanç sahiplerini bir ivedilikle karşı karşıya getirir. Saf Dünya okulunun kurucusu Honen'in (1133-1212) feodal dönemin başlarından itibaren su yüzüne çıkan derin toplumsal değişimler karşısında insanlığın bozulma çağına girdiğini ilan etmesini bu çerçevede değerlendirmek gerekir. İnsanın artık kendi çabasıyla aydınlanmaya zamanı olmayacaktır. Yolundan sapan Budizm hiç de cansız bir doktrin değildir. Yapılması ge-

11) İzleyen analiz Tamaru Noryoshi'nin Budizm adlı çalışmasına dayanmaktadır; Tamaru Noryoshi ve David Reid, *Religion in Japanese Culture. Where Living Traditions meet a Changing World*, Tokyo-New York-Londra, Kodansha International, 1996, s. 53- 57.

reken tek şey, bu doktrini Buda Amida'nın mutlak kurtarıcı gücüne teslim etmektir. O güne kadar salt soylulara özgü oldukları düşünülen tefekkür ve diğer dinsel törenler, Amida'ya dua biçiminde basit bir uygulamayla yer değiştirirler. Honen'in izleyicisi, Gerçek Saf Dünya'nın kurucusu Shinran da (1173-1262) reformu laik yaşamla dini yaşam arasındaki farkları kaldıracak boyutlara taşır; keşişlerin evlenmelerine izin verir.

İleride Soka Gakkai ve daha pek çok örgüte öncülük edecek bir okulun kurucusu Nichiren de (1222-1282) ulusunun durumuyla yakından ilgilenir ve toplumun bir kriz yaşadığını, dolayısıyla bir reformun gerekli olduğunu düşünür. Bir taraftan da, doğal afetler ve insanların bahtsızlığında Budizmin çökme aşamasına geldiğini görmektedir. Gerçek Budizmin kurulmasının, yani Lotus *sutra*'nın yüksek sesle ezbere tekrarının gerekliliğine inanarak diğer okulların hepsini de sırtlarını hükümete dayamakla, sahte ve aldatıcı eğitimler vermekle suçlar. Bu nedenle de etkinlikleri yasaklanır ve sürülür. Dışındaki tüm okullara karşı olan bu okulun kopuş gücü, kötülüğün dışlanması ve tüm toplumsal etkinliklerden uzaklaşması biçiminde yorumlanamaz; bu kopuş, tam tersine, kavgacı bir dünyaya açılmak, düşünceleri için mücadeleye hazır olmak biçiminde yorumlanmalıdır. Bu okul dünyayı değiştirmek gibi bir görev üstlenmiştir, dolayısıyla ortalığı karıştırması oranında devletin hışmını üzerine çeker.

2. Yahudilikte bölünme: Sabetaycılıktan Hassidizme. – Sabetaycılık, mezhepsel bölünmenin başka bir örneğidir. Yahudiliği derinden sarsmıştır. Kudüs hahamlar ku-

rulu tarafından cemaat dışına atılan, İzmir asıllı, XVII. yüzyıl Yahudi mesihi Sabetay Sevi, Yahudilerin gettolara sıkıştırılmalarına ve "Ortodoks" Yahudi eğitiminin çok kuru oluşuna karşı çıkarak Krallığın yeniden düzenlenmesini isteyen bir hareketin kurucusu olur. Avrupa'nın yeni oluşumlarla kaynadığı, Yahudilerin İspanya'dan kitleler halinde sürgün edildikleri, 1648 yılında Polonya'da Yahudi kitlelerinin katledildikleri bir dönemde, Doğu Akdeniz çukurunda kalabalık Yahudi gruplarını adeta büyüler, bu grupların hahamlarını kiminde aşağılayarak birbirlerine düşürür ama inanç sahiplerine de "tekerlerin yakında yeniden döneceği" umudunu aşılamasını bilir. Sabetay Sevi, 1656 yılında İstanbul'da Yasa'yı bir kenara iter. "Haham Yahudiliği iktidarını çizip attığını, çünkü daha yüksek bir Yasanın emrinde olduğunu" ilan eder. Tanrı egemenliğine bu dönüşü, tüm Hıristiyan sapmalarda olduğu gibi, "geleneksel kurum ve inançların yıkımına karşılık inanç üzerine bir vurgu" izler. Sabetay on yıl sonra Türkler tarafından "Yahudiler üzerinde estirdiği isyan rüzgârı" nedeniyle tutuklanır, sultanın huzurunda dininden döner, Müslüman olur, 1676 yılında da ölür.[12]

Bu olaydan iki asır sonra, inananlar arasında Mesih beklentisinin yeniden dalgalanmasıyla Polonya, hassidizm adlı yeni bir hareketle sarsılır. Hareket değişik toplulukların doğuşuna yol açar; Mesih olarak kabul edilen ünlü karizmatik haham Schneersohn'un başını çektiği Loubavitch hareketi bu toplulukların en ünlüsü sayılabilir. Hassidizm

12) Bkz. François Furet, La Lumière noire du Sabbatei Tsevi, Le Nouvel Observateur, 20 Ocak 1984 (Gershom Scholem'in *Le Messie mystique* adlı kitabının eleştirisi, 1626-1676).

acaba Sabetaycılığın yeni bir biçimi olarak kabul edilebilir mi? XVIII. yüzyıl Polonya'sında hareketin gelişimine tanık olan büyük bilgin Salomon Mairon'un korkusu bu yöndedir. Bu hareketi, "ulusundan (...), çok katı dindarlıklarıyla ünlü sofulardan ayrı bir mezhep" olarak değerlendirir; bu topluluk, "gençlerin büyük ustaları dinlemek ve onların ağızları içine düşüp yeni şeyler öğrenmek için çoluk çocuklarını, ana babalarını terk ettikleri bir topluluktur."[13] Yani "gizil bir sapkınlık kuşkusu taşıyan hassidizm, kılı kırk yaran hahamlar ve bilgelerle şiddetli çatışmaları kışkırtacaktır."[14] İrdeleme yerine duaya ağırlık veren, akıl düşmanı, saf insanlar arasında yayılma çabasında olan, ama aslında "iç yüzü karanlık ve batıldan başka bir şey olmayan" bu hareket de daha önce cemaatten kovulan diğerleri gibi anılacaktır.[15]

Bununla birlikte, Yahudilik Ortodoks bir yan içermez. Diasporik boyutu, yani her yana dağılmış olması nedeniyle zorunlu olarak daha esnek ve çoklu bir yapıya sahiptir. Karşılaştığı kültürle kaynaşır ve ayrıksı öğeleri de bünyesinde taşır. Günlük ibadete saygı duyulup sürdürülebilmesi için çelişkin yorumları da kabullenir. Laurence Podselver bu dinin merkezinde, "Yahudiler tarafından paylaşılan inançlar arasında bir sınır çekilmediği, inanç biçimleri ne olursa olsun bir Yahudi'nin başka bir dine geçmediği sürece her zaman Yahudi kabul edilip *Klal İsrail*'in bir parçası olduğu"

13) Laurence Podselver'den aktarım, Les hassidim de Loubavitch; François Champion ve Martine Cohen, Sectes et démocratie, Paris, Le Seuil, 1999, s. 126.

14) *A.g.e.*, s. 127.

15) *A.g.e.*, s. 130.

görüşünün bulunduğunu söylüyor. Bu nedenle hassidizm de gerçek bir mezhepsel bölünme yaratamaz. Üstelik zaman içerisinde "Yahudiliğin yasal ve kültürel biçimlerinden biri haline gelir."[16] Özetlersek, Weber-Troeltsch anlamında Hıristiyanlığın özgün gerilimine bağlı olduğunu saptadığımız türden bir mezhepsel oluşuma çok şekilli Yahudilik çerçevesinde rastlayamayız.

3. İslam'da bölünme: Şiilikten Bahailiğe. – Peygamberin ölümünün ardından, ilk halifenin seçimiyle birlikte baş gösteren çok şekilli ve gerçek bir Ortodoks tutumdan uzak yapı, İslam'da da karşımıza çıkar. İslam, iman etmek ve hacca gitmek gibi iki temel öğenin birbirine bağladığı, kesin bir bölünmeye yol açmayan çok sayıda mezhebi bünyesinde barındırır. Hâkim akım, yine de, Muhammed'in hemen ardından gelen dört halifeyi tanıma ilkesi etrafında birleşmiş, kiminde çelişkin de olsalar farklı okullara bölünmüş Sünni mezhebidir. Diğer mezhepler bu halifelerin reddine dayalı olarak ortaya çıkmışlardır.

Örneğin,VII. yüzyılda baş veren Kadirilik, 661 yılında katledilen son halife Ali'nin halifeliğini reddeder. Kadirilerin bu reddinin ardında, halifenin Muhammed'e kan bağıyla bağlı olmadan, gerçekten iman ve iyi ahlak sahipleri arasından demokratik bir biçimde seçilmesi istekleri yatar. Kadiriler, aynı zamanda, politikanın da İlahi Yasaya uyması gerektiğini, dinin insanların yasalarıyla uyuşabilmek adına öz ilkelerinden vazgeçmemesi gerektiğini savunurlar. Günah-

16) *A.g.e.*, s. 138-140.

kârlarla mücadelede cemaatten uzaklaştırma ya da ölüme mahkûm etme yanlısıdırlar. Bu halleriyle, bu "İslam püritenleri", karşılarında oluşmuş bir Kilise gibi kemikleşmiş bir örgüt muhalefeti olmaksızın, Weber-Troeltsch bağlamında, bazı öğeleri zamansız da olsa gündeme taşımışlardır.

Aynı dönemde, farklı tarikatlardan oluşan Şiilik de, imamlık ya da *walaya* kurulması adına halifeliği reddetmekteydi. Ali, bu mezhebe göre, doğrudan Muhammed soyundan gelmekle onun gizli bilgilerinin varisi ve Allah tarafından seçilmiş ilk imamdı. İmam sayısı üzerinde anlaşamayan Şii mezhebi parçalanır; İsmailiye yanlılarına göre imam sayısı yediyken, on iki imamcılar, adları üstünde, on iki imam olduğuna inanırlar. On iki imamcılara göre Hasan'ın çocuk yaşta ölen oğlu Muhammed sonuncu imamdır ve zaman içinde tekrar ortaya çıkacaktır.

XIX. yüzyılda İran'da ortaya çıkan Şiilikten doğma Bahailik, Baha'ullah adıyla da bilinen Hüseyin Ali'nin yeni çağı, yani "Allah'ın gününü" başlatacak, beklenen imam olduğu inancına dayanır. Bu akım, tarihi kapattığı düşünülen Şiilikten bir kopuşu ifade eder. Dinin evrimsel gelişme kavramlarından mesihsel bir beklenti içinde olanlarla ortak yanlara sahip bir kavrama göre, Bahailer kendilerini Şiiliğin görevini sonlandıracak kişiler olarak görüyorlar ve bunu dile getiriyorlardı. Kendileriyle birlikte "kapanıl devrinin" başladığına inanıyorlardı. Bab lakabıyla da tanınan genç tacir Mirza Ali Muhammed'in Baha'ullah olarak geleceği önceden bilindi. Mirza Ali Babizmi başlattı. Yeni döneme geçiş bağlamında, Mirza Ali, modernleştirmek amacında olduğu toplumda kadınların ve yoksulların toplumsal konumu ve eği-

tim gibi konularda derinlemesine bir yeniden oluşumu yüreklendirdi, tetikledi. Devrimci programı çok geçmeden İran kurulu düzeninin dini ve idari makamları, kaygılandırmaya başladı; bu çevreler bu hareket ve genelde Bahai etkinliğin "toplumsal ve politik düzen için bir tehlike oluşturduğu" kanısına vardılar. Hareket İran yetkilileri tarafından hemen engellendi. Bab sapkınlıkla suçlandı ve 1850 yılında ölüme mahkûm edildi. Bu olaydan sadece on üç yıl sonra Bab'a uygulanan baskıdan fazlasıyla nasibini almış ve sürgüne zorlanmış Hüseyin Ali, Beklenen Kişi olduğunu ilan etti.[17]

IV. Militan mezhepler

1. İslam bünyesindekiler. – Kadirilik ve Babailik gibi bazı Müslüman akımların sekter, ayrılıkçı mezhep yapılanmalarının bazı özelliklerini çözümlemeden kavrayamayız. Kiliseyi yeniden yapılandırmak gibi bir misyon üstlenip bunu olabildiğince ileri götürmeyi amaçlayan mezhepler, ya özü itibarıyla şeytani buldukları dünyevi iktidardan koparak inzivaya çekilirler ya da bu yaşama karşı doğrudan savaş açarlar. Anabaptizm gibi bazı Hıristiyan mezhepleri şeytani toplum karşısında tavır almaları gerektiğinde aynı bünye içinde birbirine zıt, biri barış yanlısı, diğeri savaşçı iki dala ayrılmışlardır. Bu saldırgan tutum, evrensel olmak iddiasındaki bazı köktenci Müslüman gruplarda da görülür.

17) Firouzeh Nahavandi, La persecution des bahais en Iran, Alain Dierkens ve Anne Morelli içinde, *a.g.e.*, s. 201-213.

İslam, günaha batmış dünyevi yaşama karşı kendisini kabul ettirmek amacında olan, her biri bu bağlamda Hakikat'e giden yol olduğunu iddia eden, dolayısıyla birbirlerine ters düşebilen çok sayıda inanç okulundan oluşur. Savaşçı mezhepler kendi yollarını kabul ettirebilmek için öldürmeye hazır gruplar olarak karşımıza çıkarlar. Temel tutumları çok yalın bir biçimde ilahi yasanın dünyevi yasaya uymak zorunda olmadığı; dünyevi yasanın kendisini ilahi yasaya uydurmak zorunda olduğu üzerine kuruludur. Kadirilerle ilgili olarak daha önce de sözünü ettiğimiz ölme ve öldürmeyi göze almış bu tutumun, günümüz Müslüman ülkeleri, ya da batı etkisiyle inançlarına sıkı sıkıya sarılmak zorunda kalmış bazı ülkeler üzerinde çok dramatik etkileri görülmektedir. Günaha batmış yaşam, ithal devlet anlayışı yerine bir İslam devleti kurma amacında olan islami şiddetin temel kaynağıdır. "Mağribi Müslümanlar günümüzde doktrin bağlamında bir yenilik içinde değiller (...) Dinin ilk çıkışındaki öze dayanıp, "mümin" ve "münafığı" yine ilk günlerdeki gibi ayıran yöntemlerle örgütlenerek tüm insanlar için özgün bir saflık kurmanın peşindeler."[18] Bu insanların gözünde dünyevi bir hakkın dışarıdan ithali, "Müslüman toplumu *cahiliye* dönemine, insanlığı İslamiyetten yoksun olduğu barbarlık ve putperestlik dönemine geri götürecek bir eylemdir."[19]

Bunun anlamı, militan mezheplerle tehdit duygusunun farklı bir boyutuna, grubun kendisini tehdit altında görmesi

18) Pierre Robert Baduel, L'islam dans l'équation politique au Maghreb aujourd'hui, Patrick Michel, Religion et démocratie içinde, Paris, Albin Michel, 1997, s. 32.
19) *A.g.e.*, s. 34.

boyutuna ulaşırız. Devlet toplumsal düzeni bozucu olduğunu düşündüğü gruplara karşı tavır alır, onları sindirme yoluna gider. Buna karşılık, militan gruplar da toplumun özgün saflığını kirlettiği gerekçesiyle devleti suçlayarak devlete karşı tavır alırlar. Kirlenme ne kadar çok dış kaynaklı bulunuyorsa, buna karşı geliştirilen tavır da o kadar sertleşir; Müslüman dünyasını tehdit ettiği düşünülen dış kaynaklı bir gelişme dayanılması mümkün olmayan ve ne pahasına olursa olsun ortadan kaldırılması gereken bir oluşumdur. Yani, militan mezhepler politik düzenden gelen bir tatminsizlikten ya da dinle toplumsal düzen arasında kurulmak istenen uzlaşmaların dinden kopmak olarak algılanmalarından kaynaklanırlar.

2. Hindu milliyetçiliği: RSS. – Hindu milliyetçiliği toplumsal tehdit konusunda eşi bulunmaz bir örnektir; İngiliz koloniciliği ve Müslüman azınlığın yayılmacı istekleri karşısında yerli kültür varlığını tehdit altında görür. Bu iki tehlike doğrudan toplumsal kimliğe yönelik olarak algılanır. Hindu milliyetçiler bu dış kaynaklı tehdit karşısında geleneksel Hindu simgelerini yeniden sahiplenirler; işgalciler tarafından ithal edilmek istenen kültür karşısında saldırgan ve rekabetçi bir çerçevede öz simgelerini yeniden yorumlarlar. Kolonileştirme, bu çerçevede, "çıkarcı ilkeler ve –özellikle 1813 sonrasında giderek yoğunlaşan– Hıristiyan misyonerliği tarafından hızla benimsenen bir bürokratik yapılanmanın kökleştirilmesi" olarak değerlendirilir. "Çok tanrılı ve kastlara dayalı yapısıyla bireyci değerlere bir antitez oluşturan Hinduizm zaten özü itibarıyla bu

iki kuruma karşı çıkmaya hazır haldedir."[20] Kaldı ki, İngiliz yönetimi de XX. yüzyıl başlarında, "azınlıkların desteğine sahip olmak amacıyla Müslüman yanlısı bir tutum izlemektedir", bu durum "Müslümanlara bazı avantajlar tanınması ve ayrımcılık üzerine kurulu bir seçim sisteminde ön sıralarda yer almaları biçiminde kendisini gösterir. Ayrımcılığa dayalı uygulama çeşitli Hindu kesimlerde kırgınlıklara yol açar, duydukları aşağılık kompleksini derinleştirir."[21]

Edgawar, işte bu ortamda, özsavunma dürtüsüyle 1925 yılında Rashtriya Swayamsevak Sangh (RSS), "Milliyetçi Gönüllüler Birliği"ni kurar. RSS'nin çatısı mezhep olarak bildiğimiz yapıları andırır; RSS kendisini çevresinden soyutlar, üyeleri tüm profesyonel etkinliklerden ellerini eteklerini çekerler, haftada bir ideolojik eğitim için toplantılar düzenlerler, "kesin kurtuluşa"[22] çok büyük bir disiplin içerisinde hazırlanmaya başlarlar, yandaşlarını askeri bir biçimde örgütlerler, pirleri "çok güçlü ve kehanet sahibi" *guru*ya sıkı sıkıya bağlıdırlar,[23] kendilerini onun iradesine bırakırlar, belli bir aileye ait olma duygusunu güçlendirip, bu ailenin bir parçası olurlar. RSS militan bir mezhep olarak, "toplumu işlemek, topluma dayanak sağlamak, sonuçta toplumu yeniden potadan geçirerek uzlaşma içinde birlikte yaşanabilir hale getirmek" amacındadır. Amacına ulaşmak için "yardımseverliğe dayalı bir strateji" izler; "mülteci (Pakistan'dan göçen Hindu asıllılar) kamplarına giysi ve battaniye dağıt-

20) Christophe Jaffrelot, *a.g.e.*, s. 28.
21) *A.g.e.*, s. 32.
22) *A.g.e.*, s. 71.
23) *A.g.e.*, s. 68.

mak, mülteci çocuklarını okullara kaydettirmek gibi etkinlikler örgütler. Üst kadroların özverili ve disiplinli tutumları, hareketin halk arasında yayılıp, saygınlık kazanmasını sağlar."[24] Hindistan'ın 1947'de bağımsızlığını kazanmasının ardından RSS'nin yükselişi Nehru tarafından çelişkin bir biçimde durdurulur; Nehru bir "Hindu devletinin" başa geçmesine karşı çıkarak, "Müslüman azınlığın Hindistan'da kalmasını sağlayacak" önlemlerle dinlerarası barışı yeniden kurmak istemektedir.[25] Fakat, yabancı haklarını savunduğu gerekçesiyle Gandi'nin 1948 yılında eski bir RSS üyesi Godse tarafından katledilmesi düşmanlıkları yeniden hortlatır. Taraflar karşılıklı olarak savaş baltalarını sakladıkları yerlerden çıkartırlar; yirmi bin RSS üyesi tutuklanır, mezhep iktidarı kesin olarak ele geçirinceye kadar bir yasaklama dönemi yaşar.

3- Mezhep oluşumunun farklı biçimleri. – Gerçekleştirdiğimiz bu hızlı tarihi bakış ve farklı kültürlere bir göz atış, mezhep olgusunun çift yönlü yapısını belki gözler önüne serebilmiştir diye düşünüyoruz. Mezhep, gelişmemiş düşüncelerin ve akıl yürütme yollarından kopmuş, batıl inanç sahibi sofu dindarların bir aracı gibi görünüyor. Bu haliyle de akla zararlı ve toplumsal gerilemenin etkenlerinden biri olarak karşımıza çıkıyor. Muhataplarının ve toplumun zaaflarından yararlanmaya hazır, dolayısıyla yasa tanımaz ve toplumun temelini oymak isteyen hayasız şar-

24) *A.g.e.*, s. 82.
25) *A.g.e.*, s. 89.

latanlar tarafından yaratıldıkları da söylenebilir. Hıristiyanlık öncesinde de, nerede olursa olsun, gerek birey, gerek toplum açısından sakıncalı bulunan bu tür ayrımcı tutumlar her yerde engellenirler.

Bununla birlikte, belli bir durumu simgeleyen bu kelimeyle ilgili güçlük, kelimenin belli bir grubu nesnel olarak ifade etmesine karşın, dönem ve farklı kültür çevrelerine göre farklı biçimlerde değerlendirilmesidir. Bu nedenle, evrensel olma iddiasındaki dinler, fethetmek istedikleri çevre ve kültür tarafından yasalara uymadıkları gerekçesiyle zararlı gruplar arasına sürülmüşlerdir. Bir ülkede kurulu düzeni ve çoğunluğu simgeleyen dinler, başka normlara dayalı toplumlarda (sömürgeleştirilmemiş olanlarda) bir mezhep olarak karşımıza çıkarlar. Dolayısıyla, o ülkelerde çok büyük bir baskıya maruz kalabilirler; toplumun içten içe bir kriz yaşıyor olması bu baskıyı daha da artırır.

Ancak, "mezhep" terimi sadece yerleşik toplumsal düzene karşı tutum ve değerlere sahip bir grubu ifade etmek için kullanılmaz. Dinin Ortodoks yanını eleştirerek yeni bir kanat oluşturacak biçimde bu görüşten uzaklaşan ve kopmalara neden olan hareketler için de bu terim kullanılmaktadır. Bu tür hareketler genellikle toplumsal sıkıntı dönemlerinde dinin kötülüğe karşı gücünün sorgulanmasıyla ortaya çıkarlar. Dinden özgünlüğünü ve saflığını ortaya koyarak toplumla bütünleşme ve uzlaşma çabalarını bir yana bırakmasını talep ederler. Bu gibi durumlarda da, dini ortodoksluğun güçlü ve katılığı oranında din maruz kaldığı eleştirilere daha sert ve çok daha ivecen bir saldırganlıkla tepki gösterir. Dolayısıyla, kopma kaçınılmaz hale gelerek, sapkınlık olarak kabul edi-

len mezhepler doğar. Fakat, tüm dinler merkezi bir ortodoksluk çevresinde gelişmezler. Yahudilik de, İslam ya da Budizm gibi, merkezdeki çok sınırlı bir soykütüğü; ağaç gövdesi etrafında çok çeşitli düşünce okullarından oluşur; bu durum da bu dinlere daha esnek ve daha sağlam bir yapı kazandırır. Bu dinler açısından bir grubun eleştirisi ve dinin saflaşmasını istemesi dini bölüp parçalamaya yetmez. Böyle olunca da bir tehdit olarak algılanmaz; çünkü dinin üzerine oturduğu temel böyle bir eleştiriyi taşıyabilecek, hatta bünyesine alıp kendisine mal edebilecek kadar geniştir.

Bazı küçük "saf" inanç grupları, dinsel ortodoksi açısından bir tehdit olarak algılanmasalar da bazen toplumsal ortodoksi açısından bir tehdit olarak algılanabilirler. İster kendilerini kötülüğe karşı sınav vermekten uzak bir dar alana sıkıştırarak toplumsal yaşamdan kopup inzivaya çekilsinler, isterse günah toplumuna karşı bayrak açarak dinin özgün saflığını evrensel bir biçimde yayma amacını gütsünler, din değil ama toplum açısından bir tehdit unsuru haline gelebilirler. Özellikle yayılmacı bir amaç güdüldüğünde, daha üstün bir misyon anlayışıyla militan grup en sert baskı araçlarını gündeme getirebilir. Bu sertlik, inanç grubunun topluma dışarıdan ithal edildiğini gördüğü yabancı değerlerin artması ve paylaşılmaları ölçüsünde ve varlığını tehlikede hissetmesi oranında daha da artar. Bu açıdan bakıldığında, genellikle sömürgecilik kanalıyla gerçekleşen Batı değerlerini küreselleştirme olgusunun, toplumlarını savunma ve özgün değerlerine yeniden kavuşturma misyonunu üstlenen mezhep oluşumlarının kimlik kazanmalarını sağlayan temel etkenlerden biri olduğu görülür.

Bu saptamamız da mezheplere karşı mücadelenin dünden bugüne değişmediğini ortaya koymaktadır. Mezhepler toplumun kafasını karıştırarak toplumsal düzeni tehdit eder, bölünmelere neden olurlar; ya kendi içlerine kapanırlar ya da bir fetih hareketine girişirler. Bununla birlikte, mezheplerin yayılıp tutunmak istedikleri toplumların yapısı da günümüzde köklü bir biçimde değişmiş durumdadır. Bu da, bu toplum dışı gruplar tarafından yaratılan sorunların özünü önemli ölçüde değişikliğe uğratmış bulunmaktadır.

V. Dinsel görüntünün XX. yüzyıl boyunca gösterdiği değişim

Sosyologlar Batı toplumlarının modernleşmesinin dinler için ölümcül olacağını düşünüyorlardı. Akılcılık akıl dışılığı kovacak, böylece dinler dönemi son bulacaktı. Avrupa'da, Birinci Dünya Savaşı sonrasında İskandinav ülkelerinde, İngiltere ya da Fransa'da kiliselerin boşaldığını görmek sosyologları haklı çıkartıyor gibiydi. Sadece İrlanda bu açıdan kural dışı bir durum oluşturmaktaydı. Bununla birlikte, bir dizi olay sonucu durum tersine döndü. Bireyin dogmatik gerçeklere ilgisizliği kurumlaşmış dinlerin içini boşalttı ama toplumlarımızı bir maneviyat havuzu haline getiren farklı dinsellik anlayışları ortaya çıktı. Bu beklenmedik sonuç, Batı dünyası modernleşmesinde görülen hızlı değişim ve belirsizliklerle doğrudan ilgilidir. Modern toplumlar, "bilgi gelişiminin demir döver gibi sürekli şekilden şekle soktuğu akılcı kesinliğin sürekli sorgulanır hale geldiği ya-

pısal bir belirsizlik ortamında yaşamaktalar. Bu belirsizliğin yarattığı anlam eksikliğiyle yüzleşmek zorunda kalan modern toplumlar hiç de eski toplumlardan daha az inançlı değiller, tersine, sürekli yeni inanç biçimleri yaratırlar."[26] Bu inanç çoğalmasını sırtlanan "yeni dinsel hareketler, 'modern bir mitoloji oluştururlar', yani Claude Lévi-Strauss'un *Yabanıl Düşünce*'de 'anlamsızlığa muhteşem bir muhalefet' olarak tanımladığı biçimde bir mit yaratırlar."[27] Ortak yaşam için gerekli ve zorunlu olan bu anlamı bugüne kadar bünyelerinde taşıyan dogmatik dinlerden uzaklaşma, iletişim araçlarındaki modernleşmenin geçişi kolaylaştırdığı farklı kültür dönemlerine özgü inanç biçimlerinin keşfedilmeleriyle çok kolay hale gelmiştir.

1. Batılıların "egzotik" kültürlere yönelimi. – XX. yüzyılda gerçekleşen göç dalgaları ve buna bağlı olarak dinlerin yayılması, yabancı dinlerin gittikleri yerlerde tanınmalarını kolaylaştırdı. Göçmenler inançlarını bir kimlik gibi algıladıklarından Kuzey Afrika'dan İslam, Güney Doğu Asya'dan Budizm ve hinduizm göçmenleri izleyerek yeni yerleşim alanları edindiler. Bu gruplar, sonuçta Batılıların gönüllerine taht kurarak yavaş yavaş tüm Batıya yayıldılar. Fakat, aslında, daha XIX. yüzyıldan itibaren Ermişliği Ülkü

26) Danièle Hervieu-Léger, Croire en modernité: au-delà de la problématique des champs religieux et politiques, Patrick Michel, *Religion et démocratie* içinde, Paris, Albin Michel, 1997, s. 372.

27) Danièle Hervieu-Léger ve Grace Davie, Le déferlement spirituel des nouveaux mouvements religieux, Grace Davie ve D. H. Leger, *Identités religieuses en Europe* içinde, Paris, La Découverte, 1996, s. 285.

Edinenler Derneği kurucusu Helena Petrovna Blavatski gibi doğu dinlerine hayran gezginler aracılığıyla Batı bu dinleri yakından tanımaya başlamıştı. Dindeki bu yeni anlayışlar, dogmatik olmayan, birtakım engeller getirmeyen, özellikle de özgür bir maneviyat arayışına olanak veren yaklaşımlardı.

Çağdaş Darwinizm düşüncesi de Batı için bu yeni çekimin kaynaklarından birisini oluşturdu. Bu görüşe taban tabana zıt Hıristiyanlık, bilimdeki bu yeni gelişmeler karşısında zayıflayarak cephe kaybetmekteydi. Böyle bir kriz döneminde yeniden doğum, reenkarnasyon yoluyla bireysel gelişme yolları üzerinde yoğunlaşan Budizm ve Hinduizm, evrim yanlısı yeni kuramın bireysel planda adeta bir aynası gibi göründüler. Ermişliği Ülkü Edinenler Derneği de bu ortamda Yeni Çağın ve hâlâ günümüzde bile rastlanan çeşitli dini ve mezhepsel hareketlerin fikir kaynaklarından biri haline geldi. Hindistan büyüsü olsa olsa ancak birkaç asır önce Batı bilimi açısından Asyalılara duyulan çekimle ve bu çekim sonucu manevi bilgi susuzluğunu yerinde giderebilmek için Batı insanının *ashram* ve *guruların* peşlerine düşmesiyle kıyaslanabilir; şimdi de aynı şekilde kendi ülkelerine gelen yeni-Hindu *gurular*a kucak açılmaktadır. Oysa Hinduizm yeni din değiştirenlerin gereksinimlerine yanıt verebilmek ve kültürlerine uyum sağlayabilmek için neredeyse köklerine kadar bir değişim içine girmiştir.

Avrupa entelektüel çevrelerinde XIX. yüzyıl sonlarında İslam mistitizmi ve sufiliğe büyük rağbet gösterilmesi de aynı dinsel kriz çerçevesinde gerçekleşir. Üyeleri dışına kapalı ezoterik akımların tanınıp yayılmasına Fransız düşünür

ve gezgini René Guénon'un katkısı büyüktür. Bu görüşlere kayma ve katılmalar, "sözlü geleneği kaybolmuş ya da sapmış, dolayısıyla maneviyattan yoksun Hıristiyanlık gibi yazıya dayalı bir dinin reddi, maddeye ve modern teknolojiye dayalı bir uygarlığa duyulan tiksinti, hâlâ yaşayan manevi bir kuruma ve sözlü geleneklere bağlanma gereksinimi" gibi etkenlerle güç kazanır;[28] gizli törenlere dayalı Avrupa dernekleri de (mason locaları, Pembe Haç, Golden Dawn ve daha başkaları) batma aşamasına girerler.

Sufi örgütlere Batılı katılımları, Asya dinlerine Batılı katılımlarının yarattığı etkiyi yaratır; bu örgütler Batı kültürüyle kaynaşarak değişime uğrarlar. Batılı katılımlar girdikleri akımları kendi gereksinimlerine bir an önce uydurabilmek için hareketin köklerini çok çabuk unutup İslamiyetle de bağlarını kopartırlar. Blavatski örneğinde olduğu gibi, aslında, dinler üstü bir yücelik peşinde koşarlar. Thierry Zarcone, bu konuda, "Avrupa düşünü, Batı kültürü ve Hıristiyan içrekliğiyle sufilik arasında, Doğulu ya da Batılı anlamda bir ortodoksluk veya ortopraksi peşinde olan bir üstadın düzenleyiciliğinden yoksun bir halde gerçekleşen melezleşmeler, grubu çevreselleştirir, genellikle de İslam dışına iterek dinin yeni biçimlere bürünmesine yol açar"[29] saptamasını getiriyor.

Bu yeni maneviyat arayışından Hıristiyanlığın da yararlandığını, ilahi ilişkilere sözsel ve duygusal boyutlar kattı-

28) Thiery Zarcone, Le Soufisme en Occident, Diogène, n. 187, 1999, PUF, s. 145.

29) *A.g.e.*, s. 158.

ğını eklemek gerekir. 1901 yılında Kansas'ta ortaya çıkan ve asıl özelliği konuşmaya, yani Kutsal Ruha duyulan imanın sözel tekrarına dayalı pantakotizm bu şekilde doğar. Ancak, dindeki bu yeni arayışların hepsi de, XX. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan karşı kültür akımının Batı normatif kurumlarını yerle bir etmesi sonrasında gerçekten gelişme olanağına kavuşurlar.

2. Karşı kültür akımı. – 1960 sonrasında önce ABD'de ortaya çıkan karşı kültür akımı, aslında, dinin yeniden canlandırılmasında ikinci bir etkendir. Bireysel çıkar değerlerinin merkezileştiği Batı uygarlığının geleceğine karşı çok duyarlı ve eleştirel bir yaklaşım içinde olan akım, her türlü üstün ideoloji ve kurum kavramının reddi temelinde gelişir. Dolayısıyla, büyük dini kurumların da kirlendikleri görüşüne katılır. Bireyler huzuru önce kendi içlerinde aramalıdırlar. Herhangi bir manevi düşünce akımına kapılmadan önce, kendi isteklerine uygun dinsel uygulamayı içlerinde bulmalı ve kendi içlerine kapanmalıdırlar. Budizm, yoga, sufilik, Protestan ve Katolik pantakotizmi gibi akımlardan kaynaklanan nefes ve düşünce egsersizlerine dayalı tüm görüşler bu akım içerisinde kendilerine bir yer bularak Batı kültür mozaiğinin bir parçası haline gelirler.

Karşı kültür hareketi ters ilaç kullanımından yana *allopathik* tıbbı yeniden gündeme taşıdığından, etkin tedavi yöntemi sahibi olduklarını iddia eden bir sürü grubun da din alanında yer edinmelerini kolaylaştırır. Bu eğilime, kültürel küreselleşme ürünü bağdaştırıcı akımlar dahil tüm dini akımlarda rastlarız.

Batı uygarlığının temel ilkelerini sorgulayan karşı kültür hareketi, yeni bir biçimde bir arada bulunma yöntemi önererek bir seri manevi hareketin gelişmesine katkıda bulunur. Bu "yeni dini hareketlerin" pek çoğu Avrupa'da yayılma olanağı bulmadan önce Yeni Kıta'da şekillenirler. Başlangıçta, "ekonomik ve kültürel modernleşmeye tümüyle bütünleşmiş toplum tabakalarıyla (...) orta eğitimlerini tamamlamış genellikle üniversite öğrencisi genç erişkinlerle (25-40 yaş arası) ilgilenirler. Bu tabakaların yaşam şansı ortalamanın üzerindedir."[30] Söz konusu akımlar daha sonraki aşamada en yoksulundan en varlıklısına kadar tüm sosyal katman ve sınıfların gereksinimlerini karşılayacak biçimde kendi içinde bölümlenirler.

3. Komünizmin sonu. – Karşı kültür hareketi savaş sonrası kapitalist Batı'nın temel değerlerini nasıl sarsmışsa, Berlin Duvarı'nın ve onunla eş zamanlı gerçekleşen komünizmin çöküşü de aynı şekilde dengeleri sarsan bir etki yaratır. İki olay can çekiştiğini gizlemek isteyen bir sistemin kesin yıkımını tamamlar, bu yıkımı gözler önüne sererler. Dünyanın politik dağılımı, iyi ve kötü ütopyaları yaratma, toplumları bu çerçevede bir araya getirme yeteneğine sahip bir kimlikleşmeye olanak sağlar durumdaydı. Belli bir düşmanı nirengi alamaz hale gelen toplumlar bir şaşkınlığa kapıldılar. Tümüyle göreceli hale gelen gerçek artık her birey tarafından aranmalıydı; artık kimse için düşlenebilir bir gerçek kalmamıştı.

30) Danièle Hervieu-Léger ve Grace Davie, *a.g.e.*, s. 273.

Kendisini "kavram maluliyeti ve kendine özgü kategorilerin karmaşası"[31] içinde bulan politika, yerini dinsel gösterilerin uçuculuğuna bırakmak zorunda kaldı. XX. yüzyılın ikinci yarısının en hızlı politik eylemleri (Hindistan, Japonya, Kore ya da Amerika kaynaklı hareketlerdir), Doğu Avrupa'yı bu bağlamda fethedilmesi gereken yeni topraklar olarak değerlendirdiler.

Berlin Duvarı'nın çöküşü sadece eski komünist ülkeleri sarsıcı sonuçlara yol açmaz, aynı zamanda kapitalist ülkelerde de nirengi noktalarının aynı şekilde sarsılmalarına neden olur. Her iki yerde de, toplumları kitle halinde harekete geçirecek bir söylemden yoksun olunması ve yeni bir yapılaşmaya yol açıcı bir yöntem arayışının sürüp gidiyor olmasıyla, "yeni dini akımlar" bir yatıştırıcı etkisi yaratırlar. Var olan düzensizlikten geçici bir kaçış olanağı sağlayan aldatıcı nirengi noktaları yaratarak yeni bir dünya vizyonu sağlarlar. Bazıları, toplumsal hareketleri yanlarına katarak, gerçekten geleceği kurma peşine düşerler; bazıları da, tam tersine, geçmişi sahiplenirler.[32] Bu gruplar, kriz nasıl onları ortaya çıkarmışsa, yeni krizlerin doğmasına yol açarlar; çünkü karmaşa halindeki topluma yeni düşmanlar göstererek toplumu bu düşmanlara karşı kışkırtılar. Tabii bu arada da gerçek kriz unutulmuş olur.

31) Patrick Michel, Religion et démocratie: nouvelles situations, nouvelles approches, *a.g.e.*, s. 17.

32) Bu konuda bkz. Patrick Michel, *Politique et religion. La grande mutation*, Paris, Bibliothèque Albin Michel, "Idée", 1994.

II. Bölüm

MODERNİTE KAYNAKLI MEZHEPLER

I. Birey

1. Bireyci toplumun zayıflığı. – Dinsel hareketlerde yaşanan patlama topluma uyum sağlayamayan grupların belirlenmelerini çok zorlaştırır. Çok farklı gereksinimlere yanıt oluşturmalarının yanı sıra, içinde filizlendikleri topluma da çok farklı mesafelerde yer alırlar. Karşı kültür hareketinden kaynaklanan bazıları toplumdan uzak durmayı amaç edinmişlerdir. Bazıları da, tam tersine, her konuda moderniteyi temel alan bir görünüm içindedirler. Bukalemun gibi her kalıba girebildiklerinden, en tehlikelileri de bunlar arasından çıkar. Bu grupların özlerindeki bozgunculuğun yanında, modern toplumun bireylere sabit nirengi noktaları vermekten uzak biçimde kendisini yeniliyor olması da göz önüne alınmalıdır. Toplum bu haliyle bireyi daha kolay etkilenebilir hale getirerek, her türlü akıma kapılmasını kolaylaştırmaktadır. Toplumlarımızın yapılanmalarına ve

bireysel kötülüklerin sonuçlarına sıkı sıkıya bağlı bu sorunu, ahlak anlayışları çok kuşkulu bazı grupların ortaya koydukları zararlarla karıştırmamak gerekir.

Çünkü bu noktadan itibaren bir saptamaya dikkat etmek gerekir: Modern toplumlar bireyin bir sapması üzerine kuruludur. Modern toplum bireyi her zaman en sorumlu hale getirerek, sürekli seçim yapmaya zorlar. Bir gruba ait olup gruba dayanmak gibi harika bir duygu yaşamak da bu seçimler arasında yer alır. Birey bu yolla kusur ve hatalarının yükünü atarak rahatlama olanağı bulabilir. Fakat, yine de, sorumluluklardan kaçma girişimlerinin baş sorumlusu olmayı sürdürür. Bu girişimleri de kendisi ve ailesi için çok kötü sonuçlar doğurabilecek şeylerdir. Örneğin, çok deneysel alternatif bir tedavi yöntemi seçmişse, kendisinin ve yakınlarının sağlığına; profesyonel konumunu feda etmesini gerektiren bir yaşam biçimini seçmişse, işine; kazancının yönetimini ait olduğu gruba bıraktıran bir üyelik seçmişse, ekonomik özgürlüğüne zarar verecektir.

Ağır bireysel sorumlulukların insana başlangıçta çok rahatlatıcı gelen bir biçimde bir yana itilmesi, modern toplumlarımızın bireyciliğine karşı her yerde görülen bir tepkidir. Mezhepler bu tepkiyi sömürürler ama bu konuda tek oldukları da söylenemez. Mezhepler dışında da daha pek çok kuruluş insanları daha sonra pişmanlık duyacakları seçimler yapmak için özendirir, güvenlerini kazanmaya çalışırlar. Kendisini kuruluşun kollarına bırakan bireyi intihara sürükleyebilir, toplum ve ailesiyle yeniden kaynaşmasını neredeyse olanaksız hale getirebilirler. "Seçiş" üzerine kurulu modern toplumumuz, her an bireysel özgürlükler üzerinde

oynamasıyla, insanı çıkarlarına ters bir yolu seçmeye itmek dahil, her türlü tehlikeyi bünyesinde barındırmaktadır.

2. Birey üzerine yoğunlaşmış gruplar. – Dinsel hareketlerin bireyin omzuna yüklenmiş ağır sorumlulukları biraz olsun hafifletmeleri iyi bir şeydir. Keza, benimsenen grup ne tür olursa olsun, bireysel aidiyet derecesi ne düzeyde olursa olsun, bu gruplardan pek çoğunun bireye kendi üzerine yoğunlaşma olanağı ve yöntemi getirmesi de iyi bir şeydir. Bu olgu geleneksel büyük dinler için de geçerli olup, günümüz bağdaştırıcı hareketlerinin tümü bu dinlerden kaynaklanmaktadır. Bu hareketlerin sonuçta geldikleri nokta ne olursa olsun, başlangıçta çekiciliklerini insanın kendi üzerine yoğunlaşma olanağı veren tutumlarına borçludurlar. Çünkü, modern toplum insandan seçmesini talep eder; bu seçim de denemeler üzerine kuruludur. Bu gruplar da ne kadar etkili olduklarını bireyin gelip bizzat görmesini, kendi üzerinde bu etkiyi denemesini önerirler. Sonuç olarak da, "birey, kendisine bu gruplar tarafından gerçek olarak sunulan ahlak anlayışı ve dünya görüşüyle giderek kaynaşır, o doktrini benimser."[1]

Bireyin peşinden koştuğu şey belli bir teknik gerektirir; birey bu teknikle önce kutsal olana ulaşmak, ardından da buna bağlı olarak kendi mutluluğunu yakalamak ister. Katolik ya da Protestan kiliselerine girebilmek için "ruhun vaftiz edilmesi" ya da "ateşle vaftiz" laf olsun diye konmuş

1) Danièle Hervieu-Léger, *La religion en miettes ou la question des sectes*, Paris, Calmann-Levy, 2001, s. 83.

kurallar değildir. "Din değiştireni bir anda yeniden doğmuş hale getirerek yeni bir ruhsal yaratık haline çeviren ruhun vaftizi, ulu inayetin kurtarıcı niteliğini anında ortaya çıkartan bir uygulamadır."[2]

3. **Bireysel sapmalar.** – Söz konusu teknikler, insanın yeryüzündeki yaşamından en yüksek yararı elde etmesini sağlarlar. Yani, en kurumlaşmışından en zayıfına kadar tüm dini akımlar, inananlarının günlük hayatta karşılaştıkları zorluklara karşı birtakım yöntemler geliştirmeyi denerler. Kiliselerin karizmatik kurtarıcı niteliklere dönüşü, bu nedenle Kiliselerin tekrar dolmasına yol açar. Fakat, bir hastalığı, sakatlığı tedavi etme niteliği, bu nitelikler arasında en çok ilgi çekeni olduğu gibi en çok kuşkuyu da üzerine çekeni olur. İnananın doğrudan sağlığıyla ilgi olduğundan da, bireysel sapmaların en tehlikelisine özne olmak durumundadır. Gereksinim duydukları tedavi çevresinde gruplar oluşur. Katolik esinli Yaşama Çağrı grubunu bu konuda bir örnek olarak gösterebiliriz. 1983 yılında Yvonne Trubert tarafından oluşturulan grup, "hedefi Dua, Sevmek ve İyileştirmek olan yeni bir dünyada yeni bir din ve tıbbı ayağa kaldırmak amacındadır."[3] Grup üyelerinden doktor Nadine Flahaut Schuster, bir AIDS hastası ve kanser iki kadın konusunda çok büyük hatalar yaptığından Tabipler Odasından atılır.[4] 1960 yılında kurulan Japon sağaltma hareketi

2) *A.g.e.*, s. 83.

3) Jean Vernette ve Claire Moncelon, *Dictionnaire des groupes religieux aujourd'hui*, Paris, PUF, 1995, s. 143.

4) L'Express gazetesinden haber alıntısı; 16 Haziran 1998.

Mahikari de aynı akıbeti paylaşmak zorunda kalır. Bu akım avuç içinden gelen ışıkla tedaviyi göklere çıkartmakta, tıp bilimini de yerin dibine batırmaktaydı. 1999 sonrasında Çin'de yerden yere vurulan, yaşlı insanlara gençlik ve doğurganlık vaat eden Çin akımı Falungong ve kurucusu Li Hongzhi'yi de bu vesileyle anmadan geçmeyelim; yogaya çok benzer günlük bir nefes idmanıyla yaşlılıkla ilgili tüm sorunların çözülebileceği iddia ediliyordu. Bu tür grupların etkisiyle, tedavilerinden hoşnut olmayan büyük hastalar allopatik tedavi yöntemlerine başvurarak kendilerini kiminde gerçekten doktor sıfatına sahip, ilahi kudretten tedavi edici hassalar aldıklarını iddia eden *gurulara* sorgusuz sualsiz teslim ediyorlardı.

Fakat, onulmaz hastalıkların iyileştirilmesi bireysel sorunların tümüyle çözülmesine yeterli olmuyordu. Grubun etkinliğini ortaya koyabilmek için bazen durumundan şikâyetçi olan kişiye belli bir refah ve huzur sağlamak gerekiyordu. Ya da, başka bir deyişle, bireyin yaşamda başarılı olabilmesi için psikolojik sorunlarını çözmesi gerektiğinden, böyle bir huzur ancak ciddi bir psikolojik sorgulamaya bağlıydı. Psikoterapik akımların yelkenini şişiren de bu oldu. Bu tür gruplarda, "izlenen hedef, insanın kendisini yeniden toparlamasının ayrılmaz bir parçası olarak daha üst düzey bir varlık aşamasına geçmesini sağlayan bir gelişme,"[5] olarak değerlendiriliyordu.

Adına "yeniden toparlanma" dedikleri şeyin başarısı, insanın herhangi özel bir nitelik sahibi olmadan kendi

5) Danièle Hervieu-Léger, *a.g.e.*, 2001, s. 87.

kendine yalnız, ailesiyle ya da grup halinde uygulayabileceği yüzlerce psikoterapi yönteminin doğmasına yol açtı. Yani, canı isteyen herkes herhangi bir suç işlemeden ya da hataya düşmeden, doğaçlama, psikoterapik uygulamalar yaratabiliyordu. Bu konuda herhangi bir denetim vb. kurumu geliştirilmediğinden, konuya bihaber uygulamacıların elinde, bu akıma kapılanları gerçek bir çöküntüye sürükleyenlere de elbette rastlanmaktaydı. "Psikoterapi grupları arasında, özellikle kendilerini 'yeni oluşumlar' olarak adlandıranların (genellikle dinsel kökenliler) bazı uygulamaları sekter sapmalar olarak değerlendirilip yasaklanan grup uygulamalarıyla büyük bir benzerlik göstermekteydi. Meslek ahlakı açısından sapkın bazı gruplar, grup üyelerini psikoterapi uygulayıcısıyla çok sıkı bağlar içine sokarak, yeni bir dünya görüşü vaadiyle onların ailesinden, eşinden, arkadaş çevresinden, daha açığı toplumdan kopmasına yol açmaktaydılar."[6] Başka bir deyişle, bu tür psikoterapi uygulayıcılarının hedef kitlesiyle psikiyatrların hedef kitleleri aynı kişiler değildi. Bu tür gruplar, daha çok, kiminde en çok yüksek bir bedel karlığı da olsa kendi derinliklerindeki bir şeyi bulmaya, satın almaya, "bu amaçla bir uygulayıcıdan diğerine geçmeye, o 'kayıp inciyi bularak' kişisel açılımlarını sergilemeye[7] hazır insanlarla ilgilenirler. Bu tür uygulamaların onlara başvuranların zihin sağlığını bozma tehlikesi içermesi nedeniyle Fransız milletvekili Bernard Accoyer, 14

6) "Psikoterapik etkinliklerde meslek ahlakına ilişkin idari düzenlemenin hızlandırılması", bakanlıklararası mezhep oluşumlarıyla mücadele komisyonu raporu, 2000, s. 48.

7) *A.g.e.*

Ekim 2003 tarihinde Meclis'te tartışmaya açılan Kamu Sağlığı Yasa Tasarısını düzelten ve bu tür uygulamaların meslekten terapistlere bırakılmasını sağlayan hükümler ekletti. Böyle bir düzeltmeye "sosyete dünyası", özellikle de Dünya Psikanaliz Derneği karşı çıktı. Dernek başkanı Jacques Alain Miller, önerilen hükümlerin, "Fransa'nın zihin sağlığını Napolyon dönemi zincir cezası gibi zincirleyeceğini" buyurdu.[8] 27 Nisan 2004 tarihinde, Meclis'te bu kez ikinci bir metin tartışmaya açıldı. Milletvekilleri, "psikoterapi uygulamalarının kuramsal ve deneysel klinik psikopatoloji deneyimi olan ya da psikanaliz meslek kuruluşları tarafından onaylanmış kişilerle" yapılabileceğini savunan ve bunun yanı sıra "psikoterapi uygulayıcısı sıfatının ancak ulusal meslek odalarına kayıtlı olmakla kazanılacağını (18. madde)" öngören düzenlemelerden yana oldular.

Az ya da çok öneme sahip bu tür bireysel sapmalar, modern insanın içinde geliştiği toplum tipine yakından bağlıdır. Bu tür sapmalar tam olarak mezhep özellikleri göstermez. İnsanların sorunlarını bir an önce etkin bir biçimde çözme arayışları, meslek ahlakı açısından pek de titiz olmayan ama bu işin ne kadar kârlı olduğunun bilincindeki bazı gruplar tarafından pekâlâ kullanılabilmektedir. Fakat, bu tür sapkınlıkları, XX. yüzyılın ikinci yarısı boyunca ortaya çıkan ve birtakım topluluklara dayanan diğer sapkınlıklarla karıştırmamak gerekir. Andığımız tür sapkınlıklar, toplumun dikkatini çevreleri ve üyeleri için tehlike arz edebilecek kuşkulu gruplar üzerine çekmiştir. Bu tür oluşumların

8) AFP, 7 Kasım 2003.

ortak noktası tüm toplum tarafından tiksintiyle karşılanmalarıdır.

II. Alternatif cemaatçi oluşumlar

1. Tipik bir örnek: Yeni kırsalcılar. – Dayanışma krizi içindeki bir toplumda köşeye sıkışmışlık duygusu, karşı kültür hareketinden etkilenen bazı gençleri, Doğu kültürü yüceltmesinden önemli ölçüde etkilenen, modernleşmenin insanı doğadan ve kozmostan kopartışını onarma amacı güden yeni bir değerler sistemi yaratmaya itti. Kırda yaşamaya can atan Fransız "yeni kırsalcılar", fiziksel ve ruhsal olarak nefes alabilmek amacıyla çölleşmiş kırlara kendilerini atan 1960-70 arası toplulukların tipik bir örneğini oluştururlar. "Bulundukları mekânı ve kendi doğalarını hükümleri altına almayı ve bu yolla 'zor günlerin' ardından evrensel uzlaşma sağlayacak bir gelecek yaratmayı amaçlıyorlardı."[9] Modern yaşamdan kopuş, eko sistemin isteklerine göre yaşamak bu grup üyelerinin gözünde doğal dünya ve insan arasında kurulabilecek tek uyum aracıdır; geleneksel köylü yaşamı da zaten bu olguya tanıklık etmektedir. Çölleşmiş bir toprağı yeniden verimli hale getirebileceklerine inanmaları kaybolmuş uyuma dönme isteklerinin en büyük kanıtıdır. Bu topluluklardan "Ağaçsız Koru" (Alpes de Haute-Provence), "Lou Serre" (Cévennes), "Olumlu Çukur" (Vallée

9) B. Hervieu ve D. Léger, *Des communautés pour les temps difficiles. Néo-ruraux ou nouveaux moines*, Paris, Le Centurion, 1983, s. 10.

Pyrénéene), ya da "Meşe Pınarı" (Basses Cévennes) Fransa'da D.H. Léger tarafından araştırılmış olan bazılarıdır; hepsinin de ortak noktası, "kendi bahtsızlıklarıyla yaşamasını öğrenmiş körler gibi"[10] dış dünyadan bir şey talep etmeden yaşamlarını sürdürecekleri bir cennet ortamı yaratmaktır. Kesin olan bir şey varsa o da, yeni kırsalcılar için toplumdan kopuş bireyin ruhsal gelişimini sağlamanın tek yoludur. Böylelikle birey yaratılmasına katkıda bulunduğu yersel cennetten kopamaz hale gelecektir.

Kırsal yaşama bu ödünsüz yaklaşım ve bu çerçevede bir toplum oluşturma isteği sadece yeni kırsalcılara özgü değildir. Örneğin, on asır kadar önce Cîteaux tarikatının kurucuları da aynı yaşam biçiminin peşinden koşmuşlardı. "Doğaya egemen olmak bu keşişlerin gözünde dünyanın insanileştirilmesi ve insanı Tanrı katına kadar çıkartacak ruhsal bir mücadelenin simgesi olarak görülmekteydi."[11] Katolik ve Budist manastırların pek çoğu günümüzde bile tam bir inziva üzerine yapılanırlar. Kaçınılmaz olarak bir anlaşılmama tehlikesi içerseler de, bu inziva talebi bu manastırların keşişlerine dayattıkları, üstelik dönüşü de olmayan temel haklarını oluşturur.

Bununla birlikte, Katolik ve Budist kapalı oluşumlarla XX. yüzyıl boyunca ortaya çıkan yeni oluşumlar arasında bazı temel farklılıklar göze çarpar; manastır örgütlenmesi işleyişini dışarıdan denetleyen hiyerarşik bir yapıya dayanır.

10) *A.g.e.*, s. 160.

11) Jean-Baptiste Auberger, L'expérience cistercienne: la nature maîtrisée comme expression symbolique du combat spirituel, Danièle Hervieu-Léger içinde, *Religion et écologie*, Paris, Le Cerf, 1993, s. 55 -56,

Bu denetim oldukça zayıflamış da olsa, yine de bir ölçüde dikkatli davranılmasını gerektirir. Oysa, yeni oluşum olarak söz ettiklerimizin üzerinde işleyişlerini denetleyen dışsal bir mekanizma bulunmaz. Öz örgütlenme, öz yönetim, öz disiplin ve öz kaynak ilkeleri çerçevesinde hareket ederler; bu topluluklara özgü yaşamın hiçbir safhası olası bir sapkınlığa karşı hazırlıklı değildir. Öte yandan, manastırlar zaten nasıl bir yaşam biçimiyle karşılaşacaklarını bilen, kendilerini namuslu olmaya adayan erişkinlere özgüdür, üstelik manastırlarda ayak altında dolanan çocuklara da rastlanmaz. Buna karşılık, yeni bir yaşam biçimine balıklama atlayan yeni kırsalcı aileler, her açıdan çok şeylere gebedirler. Çocuklar bu ortamda kendi seçimleri olmayan toplumdan kopuk, kapalı bir sistem içinde yetişirler. Bu çocukların topluluğa yabancı olanlarla ilişki kurmak gibi en doğal hakları çiğnendiğinde çok çeşitli sorunlar yaşanabilir.

2. Bazı sapkın topluluklar. – Bir tüketim toplumunda yaşamaktan bıkıp da farklı bir biçimde yaşamak isteyen, kendi halinde, huzurlu bir toplulukla, içinde en büyük dramların yaşandığı azınlık topluluklarını birbirinden ayırt edecek fazla ölçüte sahip değiliz. Acaba hangi noktadan sonra bu tür toplum dışı gruplara karşı alarma geçilebilir? Bu konuda bazı üzücü örneklere bakarak bazı sorular geliştirebiliriz.

A) *Halkın Tapınağı.* – Halkın Tapınağı 1970 yılında ABD'de Jim Jones tarafından kurulur. 1978 yılında 978 kişiyi ölüme özendirmekle grup dünyayı şaşkınlık içinde bırakır. Amerikan toplumunun acımasız eleştirmeni Jim Jones, mü-

ritleri tarafından bir peygamber gibi kabul edilir. Bu şahıs başlangıçta ırkçı, emperyalist ve egemen bir sınıfa dayalı, topluma karşı bir militan hareket oluşturmak ister. Bu nedenle alternatif bir yaşam önerisi ve Amerikan karşıtı militan bir bakışla yola çıkar. "Kapitalist kıyameti ilan etmekte ve kendisini dinleyenlere vaat edilen sosyalist toprakları kurmaya çabalamaktadır."[12] Bu haliyle Jones'un ileti ve etkinlikleri dinsel olmaktan çok politik bir nitelik içerirler. Kendisi de zaten medeni haklar savunucusu bir lider olmak amacındadır. Bu nedenle ırk ayrımını reddederek, toplum dışına itilmiş her renkten öksüz ve yetime kucak açar.

Jones önce Indianapolis'te hareketini geliştirir ama karşıtlarının elinden bıkıp usandığını sonunda kabul etmek zorunda kalır. Hareketi Kuzey Kaliforniya'ya taşır. Evsiz barksız sokak serserileri, genç ve yaşlı suçlulara yönelik hizmetleri nedeniyle hareket büyük bir hızla yayılır ve gelişir. Kapitalizm artığı katmanlar, Jones'un vaat ettiği sosyalist oluşumun vücut bulması için her türlü fedakârlığa katlanırlar. Grup tarafından oluşturulan farklı insani etkinliklere katılır, grubun dile getirmek istemediği önemli kârlı işler gerçekleştirirler. Fakat daha da önemlisi bu değildir; "Halkın Tapınağı çok yüksek aidatlar talep etmek, karşılıksız iş yaptırmak ve üyelerinin mal varlığına adeta gaspa varan ölçülerde el koymak gibi uygulamalarla daha önce yapmakta olduğu sosyal hizmetlerden dramatik bir biçimde sapmaktaydı (...) Üyelerden boylarını aşan bir politika bahanesiyle

12) John R. Hall, P. D. Schuyler, S. Trinh, *Apocalypse Observed. Religious Movements and Violence in North America, Europe, and Japan*, Londra-New York, Routledge, 2000, s. 19.

her şey bekleniyordu. Tapınak, üyelerden tam bir sadakat, disiplin ve kolektif otoriteye tam bir boyun eğme istiyordu."[13] Jim Jones, kadın, erkek herkesi güven sınavı olarak yatağına çekiyor, bu yolla onları denetleme ya da aşağılama olanağı buluyordu.

Grup bu şekilde giderek düşman kazanmaya ve sertleşmeye başladı; düşmanları sonunda *ilgili akrabalar* adı altında bir derneğin çatısında birleştiler. Grup, bunun karşısında, "ya ben ya o" tutumuna girerek üyelerini baskı altına aldı. Gruptan kopmaların artması ve grubun "zulüm" olarak adlandırmakta tereddüt etmediği bazı küçük olaylar, Halkın Tapınağı'nın Sosyalist Guyan'da tarıma dayalı Jonestown adlı bir misyon oluşturma isteğini açığa çıkardı. 1977 yılında da binlerce grup üyesi, dışarıyla hiçbir bağlantıları olmayacak biçimde Guyana'ya yerleştiler. Bu arada tekrar tırmanmakta olan gerilim karşısında Tapınak, her türlü muhalefeti çökmekte olan kapitalizmin insanlığı kıyamet gününün eşiğine getirmiş olmasına bağladı. "Devrimci İntihar" kavramını geliştiren de bu saptama oldu. Amerikan hükümeti bu işin dışında kalma kararındayken *ilgili akrabalar* örgütü Leo Ryan adlı bir Kongre üyesini durumun aciliyeti konusunda ikna etmeyi başardı. Leo Ryan, birkaç örgüt üyesiyle Jonestown'ı ziyaret etti. Ziyaretçi grup topluluk tarafından karşılandı; on altı Tapınak üyesi onlarla birlikte dönmeye razı oldular. Topluluktan kopan bu insanlar Tapınağı "bir komünist kampından başka bir şey olmamakla" suçladılar. Bu suçlama üzerine bir topluluk üyesi Tapınak karşıtları ve

13) *A.g.e.*, s. 23.

döneklerin üzerine ateş açtı. On kişi yaralandı, birisi Leo Ryan olmak üzere beş kişi yaşamını kaybetti. Bu çıkmaz içerisinde 913 topluluk üyesi bir zehir alarak toplu intiharla ölümü seçti.

B) *Güneş Tapınağı Tarikatı.* – Güneş Tapınağı Tarikatı entelektüel çevreleri büyülemiş ve iki adamın desteklemesiyle büyük bir zenginliğe kavuşmuştur. Jo Di Manbro grubun kurucusudur. Yeni Çağ tipi dinselleşme hareketlerinden büyülenmiş olarak 1978 yılında Altın Yol Vakfı'nı kurarak, değişim halindeki dünyada doğaya ve şövalyelik ruhuna dönme gereği üzerine düşüncelerini geliştirir. Homeopati uzmanı doktor Luc Jouret, Altın Yol Vakfı'nda verdiği bir konferansta Jo Di Manbro'yu fetheder; iki adamın yolları bundan sonra hiç ayrılmaz. Luc Jouret, Jo Di Manbro'nun eksikliğini duyduğu karizmayı ona kazandırır. Örgüt başlangıçta dönüşümlü konferanslar, üyeleri dışında kapalı ezoterik bir yapılanma (Archedia kulüpleri) ve belirli bir sınavla girilen Tarikat (Güneş Geleneği Uluslararası Şövalyelik Örgütü) olarak üç temel üzerine yükselir. Luc Jouret'nin konferansları büyük ilgi toplar. Dinleyicilerden çoğu konferans sonrası Archedia kulüplerine, oradan da tarikata geçerler. Konferansların başarısı iki adamı örgütlerinin hızlı gelişimi konusunda yüreklendirir. Konferansların çok seçkin ortamlarda verilmesi de örgütün kültürel bağlamda benimsenmesi ve itibar sahibi olmasında büyük paya sahiptir. Böylelikle, en gizli sırlara ancak belli bir dinleyici kitlesi sahip olabilmekte; dinleyiciler seçilmiş olmaları nedeniyle adeta borçlandırılmaktadır.

Örgüt 90'lı yıllarda sallanmaya başlar. 1993 yılında grup yasadışı silah bulundurmakla suçlanır, hatta hafif bir cezaya hükmedilir (grup üyeleri bir yıl hapisle cezalandırılırlar ama cezaları tecil edilir), sonuçta kimseye bir şey olmaz ama polisin dikkati artık grubun üzerine çevrilmiştir; resmi soruşturmalar peş peşe sökün eder. Grup hızla itibar kaybına uğrar, bu da yoğun bir kopma kampanyası başlatır, mali destekçilerinden yoksun kalır; kara bulutlar ufukları sarmıştır. Hareket çekirdek yapılanması, yani Tarikat üzerinde yoğunlaşmak ve içine kapanmak zorunda kalır. Hareket bünyesindeki paranoya genişler; bu da bir oldu bittiye kurban gitme duygusunu artırır. Grubun kendisini dağıtması süreci, galiba, Tony Dutoit tarafından başlatılır; bu şahıs büyük ezoterik ustaları ortaya çıkartan teknikleri gündeme taşıyan asi ruhlu bir grup üyesidir. Ailesi 1994 yılında katledilir.

1994 ve 1997 arasında 73 grup üyesi Kanada, Fransa ve İsviçre'de yaşamlarını yitirirler.

C) *Aum Shinrikyo.* – Aum Shinrikyo, Japon gençliğinin Budizm gibi kurumlaşmış din anlayışıyla, Japon eğitim ve iş hayatının temelini oluşturan modern bilimsel akılcılık anlayışına karşı çıktıkları bir dönemde, 1984 yılında Asahara tarafından Tokyo'da kurulur. Yeni bir manevi itici gücün peşindeki gençler, gerçek bir çileyi uygulamaya dönülmesini arzu ederler. Hareket, seçkin Japon üniversiteleri öğrencileri arasında da taraftar bulur; bu öğrencilerin yeteneklerinden yararlanır. Gençler, ailelerinin kendilerine çizdiği yaşam yolundan kesin bir kopma eğilimine girerek çevre-

lerinden kopar; yadsıyıcılar, *shukkesha* olarak adlandırılır, kendilerinin tamamen *guru*larına vakfederler.

Asahara yeni bir manevi çağın başladığını ileri sürmektedir. Ancak, Aum Shinrikyo döneminin öncüsü olmak üzere yakın bir gelecekte dünya kötülüklerinin öne çıktığı bir kıyamet dönemi yaşanacaktır. Asahara kurtarıcı misyonunu gerçekleştirmek için önce 1989 yılında siyasi bir parti kurar. Sonuç tam bir felakettir; acısı büyük olur. Üstelik grup da Japon gençliğini avucuna almak isteyen diğer dini hareketlere kıyasla çok yavaş bir gelişme göstermektedir. Sözün kısası, hiçbir şey Asahara'nın istediği gibi gitmez, bu da onu çıldırtır. Grup artan bir biçimde *shukkesha* üzerine yoğunlaşır ve gerek içeriden, gerek dışarıdan grubu besleyen öğeleri gözünü kırpmadan elemeye başlar. Dünyanın beklenen sonu gelmekte gecikince de, Asahara bu sonu terörist etkinliklerle hızlandırmaya karar verir. Bilime yetenekli üyeleri sayesinde bir kimya laboratuvarı oluşturur. Birkaç başarısız denemeden sonra Aum, 27 Haziran 1994 tarihinde Matsumoto'da ilk suikast saldırısını düzenler. Saldırı yedi ölü, 200 yaralıyla sonuçlanır. 20 Mart 1995 tarihinde aynı suçu tekrar işleyen grup, 12 kişinin ölümüyle binlerce insanın yaralanmasına yol açar.

3. Mezhepsel sapkınlığın temel öğeleri.

A) *Guru*. – İstenmedik sonuçlara yol açan bu toplulukların ortak noktası, karşı konulmaz bir iktidara sahip karizmatik bir *guru* tarafından yönlendirilmeleridir. Genellikle çeşitli acılarla oluşan kişiliğiyle guru, hem olağanüstü bir ateş-

liliğe sahiptir, hem de olmayacak ölçüde serttir. Gösterdiği sertlik de, müritlerine olan bağlılığının bir işareti olarak algılanır. O her şeyin üstündeki babadır. O güvenilmesi gereken kişidir; körü körüne izlenmesi, her ne olursa olsun boyun eğilmesi gerekir. O, kişisel ilişkileriyle "görünmez dünya" ve bu dünya arasında bağ kurabilen tek insandır; onu izleyenleri bir tek o aradıkları sonsuz mutluluğa ulaştırabilir. Görevi de zaten dünyayı değiştirip daha iyi bir yer yapmaktan ibarettir. Genellikle paranoyak olan yapısıyla amacının gerçekleştirmekte karşılaştığı engeller karşısında daha da delirir, amacından başka bir şey düşünemez hale gelir. Bu engelleri ister aşabilsin, ister aşamasın, sonuçta durum pek değişmez; hem grup içinde, hem de grup dışında topluma karşı giderek bir şiddet sarmalı, kısır döngüsü oluşturur. Güçlü bir otorite kurarak gerçekleştirdiği merkezi ve hiyerarşik yapılanmanın en tepesinde oluşu; dışarıdan herhangi bir biçimde denetlenmemesi; müritlerinin körü körüne bağlılıkları sonucu astığı astık, kestiği kestik hale gelebilmeye her zaman açıktır. Bununla birlikte, bu tür sapkınlıkların ölümcül hale gelebilmeleri için başka koşulların da oluşması gerekir.

B) *İletişim sisteminin kapatılması: Üyelerin yakınlık düzeyi.* – Bu tür toplulukların ayırıcı özelliklerinden biri de, iletişim sistemlerini kilitlemeleridir. Bir toplum, aslında, farklı gruplarla üç düzeyde gerçekleştirdiği iletişim sistemi temelinde oluşur; evlilik ilişkisi temelinde oluşan iletişim, ekonomik gereklilikler çevresinde gelişen iletişim ve dil bağıyla gerçekleştirilen iletişim. Claude Lévi-Strauss'a göre bir toplumun gelişebilmesi ancak bu bağlarla mümkündür. Strauss bu

nedenle inzivaya çekilmeyi bir kısırlaşma olarak değerlendirir. Strauss'a göre, "bir insan grubunun başına gelebilecek en büyük uğursuzluk, doğasına uygun hareket etmesini engelleyecek en büyük hata, grubun yalnız kalması, kendisi dışında kimseyle ilişki içinde olmamasıdır."[14] Grup iletişim sisteminin açıklığı oranında gelişir. Kendi içine kapanması demek, çöküşü demektir. Grup yukarıda andığımız üç düzeyde toplumdan kopması oranında kendi içine kapanır. Bu köklü inziva arayışı ölümcül nitelikli sapkın toplulukların ortak özelliğidir. Bir grubun değiş-tokuş biçimini şu sorularla ortaya koyabiliriz: Kimler arasında evlilik yasaldır? Bu sorunun yanıtı akrabalık düzeyindeki iletişimi, karşılıklı değiştokuşu belirler; hangi üretici ve tüketiciler arasında mal ve hizmet akışı gerçekleşmektedir? Bu sorunun yanıtı da grubun ekonomik ilişkilerini ortaya koyar; sonuç olarak da, dil kimlerle ilişki kurulduğunu gösterir.

Halkın Tapınağı, Güneş Tapınağı Tarikatı ve Aum Shinrikyo bu tür kopuşu en yüksek düzeyine çıkarmış tipik örneklerdir. Bu grupların toplumsal konumları hayli tartışmalı üyeleri, iletişim sistemlerinin bir hatta iki düzeyinden tamamen koparlar. Arada üç düzeyde de ilişkilerini kopartan üyelere de rastlanabilir.

Ailesel ilişkilerin bu tür alternatif gruplarda öncelikle ele alınıp kopartıldıklarına hiç kuşku yok. Herkesin gruba üç aşağı, beş yukarı daha yakınlarda katılmış olması ve içinden geldikleri topluma karşı kendilerini yeniden kurgulamak

14) Claude Lévi-Strauss, *Anthropologie structurale deux*, Paris, Plon, 1973, s. 415.

istemelerinden ötürü, ilk koşul, aynı inancı paylaşmaktır. Kendisini bu şekilde kapatmaya dinsel akımlarda da rastlanır. İnançlı çiftler arası bir melezleşme yaratmak genellikle zordur. Dolayısıyla, haberleşme sistemi düzgün işlemeyen her grubu bu sınıfa sokmak doğru olmaz. Bununla birlikte, kendi aralarında evliliği reddeden, ya da evlilik yolunu belli üyelere açık tutan dar grupların gelişme konusunda yeterli güce sahip olmadıkları ve varlıklarını ancak birkaç nesil sürdürebildikleri görülür. Yani, bir bakıma kendi sonlarını hazırlarlar. Aum Shinrikyo da *shukkesha* üzerine yoğunlaşarak, başka şeylerin yanı sıra üyeleri arasında cinselliği de yasaklamıştı. Bu kısa dönemli mahkûmiyetin bilincinde olmakla grubun kaçınılmaz sonunu aşabileceğine inanılıyordu. Öte yandan, sapma eğilimli gruplar genellikle üyelerini kendi aralarında bir cinselliğe yöneltir, hatta zorlarlar. Örneğin Halkın Tapınağı örneğinde, biseksüel Jones, cinselliği hem kadın hem de erkek üyeleri denetlemek için kullanmıştı.

C) *Ekonomik ilişkiler düzeyi.* – İkinci iletişim düzeyini belirleyen ekonomik ilişkiler de kendi içine kapanmanın bir başka öğesidir. Yukarıda çözümlemeye çalıştığımız üç grup da, yaşamlarını kendi olanaklarıyla karşılayan, dışarıdan hiçbir şey alıp-satmayan gruplardı. Grup üyeleri hem üretici, hem de tüketici olarak ancak kendi yetiştirdikleri şeylerle yetinirlerdi, üretimleri asla grup dışına çıkmazdı. Para ile ilişkileri tamamen kesildiğinden, ticari bir ilişki içine girmek gibi bir çabaları da olmazdı. Halkın Tapınağı çok yüksek aidatları ve bireysel bağışları özendirmesiyle ünlüdür. Ayrıca, kendi bünyesi içinde çalışanlara da her-

hangi bir ücret ödemezdi. Böylece üyelerini topluluğa bağımlı kılmakta, egemen toplumla herhangi bir ekonomik iletişim kurmalarını önlemekteydi. Güneş Tapınağı Tarikatı üyeleri de kendilerini tamamen topluluğa adayarak, ancak üretebildiklerini tüketmekteydiler. Aum Shinrikyo üyeleri de, artık bir işlerine yaramayacağını düşünerek, tüm mal varlıklarını topluluğa bağışlarlardı. Karşı kültür hareketi kaynaklı çoğu toplulukta da, var olan kapitalist topluma bir karşı çıkış çevresinde örgütlendiklerinden, paranın reddi olgusuna rastlanır. Günlük işler ve üretim, grup yararına ücretsiz gerçekleştirilerek bir değişim malı olmaktan çıkartılırdı. Kaldı ki, sahip olunan paranın topluluğa teslim edilmesi, toplumdan kopuşun bir güvencesi olarak değerlendiriliyordu. Fakat karşı kültür kaynaklı topluluklar diğerleri gibi çok farklı sapmalar sergilememişlerdir. Ancak, üyelerini kendi gönüllü istemleri üzerine egemen toplumun klasik mal anlayışından uzaklaştırmışlar, bir gün tekrar o topluma dönemez hale getirmişlerdir.

D) *Dil düzeyi.* – Dil, aslında, iletişim sisteminin en duyarlı parametresidir. Dinsel topluluklar bağlamında üyelerin eğitimleriyle ilgilidir. Uzaylı din inancının dağılımıyla ilgilenen antropolog Wictor Stockkowski, bu çerçevede "yarışabilir akılcılık" ve "yoksun ya da sınırlı akılcılık" arasında bir ayrım yapıyor. Bunlardan ilki gerçek kanıtlara karşı direnç göstermekle ilgili, diğeri de bireysel inançlara ters düşen her türlü düşüncenin reddini ve tek bir görüşün inatla savunulmasını kapsıyor. İkinci halde, sadece inanılan şey öne çıkarılarak, bu inancın doğruluğunu kanıtlayacak şeyler

yaratmaya kadar gidilebiliyor. G.T. Tarikatı'nın, doğruluğunu manevi ustaları görünür kılmakla gerçekleştirmesi buna bir örnektir. Bu noktada aldatmacanın açığa çıkması bile sofuları inançlarından caydırmaya yetmez. Stoczkowski'ye göre hepimiz her gün "yoksun akılcılığı" bir şekilde kullanıyor olsak da, bu tür akılcılık ancak egemen hale gelmekle tehlike arz etmeye başlıyor. Ancak bu halde düşünce ölümcül ve ortalığı karıştırıcı olabiliyor. Yani bu hale gelen düşünce akımlarını görebilmek, endişelenerek yasaklamak gerekmekte: "İster bir sezgiye güvenerek, ister inançlarını destekleyecek birtakım deliller yaratarak, isterse belli bir politik tasarı çerçevesinde gerçek ölçütler ileri sürerek olsun, dünyanın artık anlaşıldığını ileri sürmek, insanın kendisini dışa kapalı bir bilinenler evrenine hapsetmeye götürür; bu çerçevede, gerçeklerle çatışması halinde insan sırf inancı nedeniyle sarsılmaz ve bilgi dağarcığının gerçekten gelişmesini ve gerçeklerle bu bağlamda yüzleşmeyi kendisi engeller. Düşüncelerine esneklik kazandırma yeteneğine sahip dış nirengi noktalarını yitiren insan, giderek düşüncelerine egemen olamaz hale gelir (...) Akıl yürütmelerinin hata ve boşluklarını göremeyen kadın ya da erkek, kuşku duygusunu kaybetmiş insanların elinde fikirler müthiş bir silaha dönüşür."[15] Tüm dini inançlar ve politik ideolojiler kaçınılmaz olarak bir "yoksun akılcı" yan içerirler. Bu yanları ancak çevrelerindeki dış dünya ile ilişki kurabilmeleri halinde esneyip düzelebilir; ancak bu durumda düşüncelerinin ken-

15) Wictor Stoczkowski, *Des hommes, des dieux et des extraterrestres. Ethnologie d'une croyance moderne*, Paris, Flammarion, 1999, s. 413-414.

dilerine egemen olmasının önüne geçebilir, yine düşüncelerine egemen hale gelebilirler.

Ancak, kelimelerin herkesin bildiği anlamlarından kopup, sadece belli bir grup üyesi tarafından anlaşılır metaforik içerikler edinmesiyle dil de insanı dışa kapatan bir öğe haline gelebilir. Bu halde de grup dışıyla iletişim büyük ölçüde bozulur. Dil sadece grup üyeleri arasında bir iletişim aracına indirgenerek, dışa kapalılığa hizmet etmeye başlar. Grubun kelimelere verdiği simgesel ve metaforik içerikler sapma olanaklarını ihmal edilemez ölçüde artıran öğelerdir. Bu bağlamda ölüm kelimesi bile asıl anlamından koparak çok farklı bir içerik kazanabilir. Aum Shinrikyo üyelerinin ölümü kabullenmeleri de böyle bir kavram çerçevesinde gerçekleşmiştir. Budizmde arzunun durdurulmasına ilişkin *samadhi* kavramının bir yorumu söz konusudur. Aum üyeleri gözünde bu kavram, düşünce ve ruhun bedenden bağımsız olarak işlevlerini sürdürdükleri, nefes almadan durabildikleri uzunca bir zaman dilimini ifade etmektedir. Sonunda *samadhi*ye girmek, bir çile döneminde insanın ölümü anlamına gelmeye başlar. Ancak ölüm düşüncesi bu yorumun hâlâ dışındadır, dolayısıyla ortalıkta herhangi bir biçimde suçluluk duyulmasını gerektirecek bir şey yoktur. G.T. Tarikatı üyeleri gözünde de ölüm, "yüksek bir makam tarafından yargılama yetkisiyle gönderildikleri" asıl gezegenleri Sirius'a yapılan yolculuk, asıl gezegenlerine dönüş anlamına gelmekteydi. Bu nedenle intihar ettiklerini kabullenmeden intihar ederlerdi. Öte yandan, Jim Jones da, intiharı bir devrimci etkinlik haline getirmişti; adaletsiz toplum, ekonomi ve ırkçılık üzerine devrim ya zaferle ya da

ölümle sağlanabilirdi. "Bu düşünce çizgisi doğrultusunda Tapınak üyeleri geçmiş yaşamlarını Jones'a armağan etmekle toplu bir savaşta yeniden canlanacaklarına inanıyorlardı."[16] Yani bu dünyadaki ölümleri yine burada bir yeniden başlangıç anlamına geliyor, insanı öteki dünyanın sonsuzluğuna taşıyan bir son olmaktan çıkıyordu.

4. İki tür sapma. – Örnek olarak işlediğimiz üç gruptan ikisi dağılır, biri de topluma ters düşmekle yetinir. İki şiddet eğilimi kıyamet kavramıyla iki farklı ilişki türünü ortaya koymaktadır. Ölümcül sapmalara dönüşen hareketlerin ortak noktası, aracılığıyla dünyanın değişeceğine inanılan bir *guru* tarafından yönetiliyor olmalarıdır. Bu bağlamda, bu hareketler, Hıristiyanlıktan kaynaklansın ya da kaynaklanmasınlar, kıyametle ilişkili hareketlerdir. Amerikalı sosyolog John R. Hall'a göre bu bağlamda da iki alternatif söz konusudur. Bunlardan ilki bu tür hareketlerin "kıyamet öncesi" sendromunu içerir. Bu çerçevede harekete katılan militanlar "kötülük güçlerine" karşı stratejik bir zaman aralığında ölümcül bir mücadeleye girerler.[17] İkinci hareket türü ise "kıyamet sonrasıyla" ilgilidir.

A) *Topluma zararlı sapmalar.* – Aum Shinrikyo şiddeti kendi doktrinine göre haklı çıkarır. Asahara, Manicilik benzeri bir dünya görüşü içerisinde İyilik ve Kötülük güçlerinin kozmik bir çatışma halinde olduklarını ileri sürmekteydi.

16) J. R. Hall, P. D. Schuyler, S. Trinh, *a.g.e.*, s. 28.
17) *A.g.e.*, s. 9.

Kendisini de, İyilik güçlerini zafere ulaştırarak "Yeni Çağı" başlatacak kişi olarak görüyordu. Ona göre evren çok boyutluydu; pek çok farklı dünyalardan oluşmaktaydı. Bilim ancak çileci uygulamalarla gelişebilir, ancak bu şekilde daha üst bir dünyaya geçilebilirdi. Tersine, kötülüğün hizmetinde, manevi değerlerden yoksun bir yaşam insanı daha alt dünyalara, dolayısıyla cehenneme sürüklerdi. Bu kozmik yorum, somut ifadesini öncelikle grubun hiyerarşik yapılanmasında bulmaktaydı. Hiyerarşik katmanların her biri farklı bir dünyayı simgelemekteydi. Yani dünya ve cehennemin yansıması grup içinde yer alıyordu. Asahara'nın kozmik simgeselliği bu şekilde maddi dünyada ete kemiğe bürünerek, kozmik bir savaştan gerçek bir mücadeleye geçme olanağı getirmekteydi. En iyi elemanlarını bu şekilde kaybettiği için gruba karşı çıkan toplum *guru* tarafından "Kötülük İni" ya da "Gübre Çukuru" olarak değerlendirilmekteydi. Beklediği başarıya ulaşamayan Asahara, vaazlarında son savaşa yaptığı göndermeleri artırmaya başladı. "Gerçek Fatihler" olarak adlandırılan yedi üyesini sonunda mücadeleye fiilen katılmaya çağırdı. Maddeselleşmiş toplum Kötülükle eş anlamlı olduğundan İyiliğin kazanması için toplumla savaşılması gerekiyordu; bu da silahlanmaya hak kazandırmaktaydı.

B) *Toplulukla ilgili sapmalar.* – "Kıyamet sonrası" hareketleri daha çok "başka bir dünya ile ilgili mezheplerdir. Arkalarında bıraktıkları dünyevi yaşamda cereyan eden kıyameti aşarak bir cennet yarattıklarını iddia ederler."[18] Bu tür hare-

18) *A.g.e.*

ketler, dağılmakta olan bu dünyaya ait olmadıklarını dile getirmeleri oranında bu dünyadan kolaylıkla uzaklaşırlar. Bu dünyada gerçekleşen bir otoriteyi haklı görmemeleri, "kıyamet öncesi" düşüncesine de kapalı kalmalarını sağlar. Çekildikleri inziva, grubun gözünde yadsıdıkları dünyanın ölümüyle eşdeğerdir. Bu tür hareketlerin "seçilmişleri" zaten cennet mekân kişiler olup, ölümsüzlüğe erişmiş insanlardır. Bedenleri değersiz bir zarftan ibarettir; onunla ya da onsuz bu cennette gelişmelerini sürdürebilirler. Sadece ve sadece dünya yaşamından toplu bir ölümle ayrılmakla, "yeryüzünün yanılabilir yöneticileri yerine daha üstün ve doğruluktan şaşmaz, yanılmaz yöneticiler olmaya geçilebilir."[19] G.T. Tarikatının bıraktığı veda mektubu bu çerçevede ölümün yadsınmasını ve dünyevi yaşamın kesin reddini çok güçlü bir biçimde ortaya koymaktadır:

"Bu geri dönüşü olmayan durum karşısında, biz; Pembe Haç hizmetçileri, bu dünyadan olmadığımızı, köklerimizin nerede olduğu kadar geleceğimizin de nerede olduğunun çok iyi bilincinde olduğumuzu tekrar tekrar dile getiriyoruz. Gereksiz polemiklerden kaçınarak ilan ederiz ki;

- Sirius Büyük Beyaz Locası, atalara ait otantik bilgeliğin son taşıyıcılarını geri çağırma kararı almıştır (...)
- Çöküş halindeki bu insanlık tarafından gerçekleştirilen sistemi reddediyoruz (...)"[20]

19) M. Bloch, *La violence du religieux*, Paris, Odile Jacob, 1997, s. 182.

20) Christophe Leleu'nün özel eki, *La secte du Temple solaire*, Paris, Claire Vigne, 1995, s. 171- 172.

Ölümcül sapma "kıyamet öncesi ya da sonrası" gruplara özgü olmakla birlikte, az rastlanır olması yine de bir teselli kaynağıdır. Bununla birlikte, her iki halde de öncelikli öneme sahip bir nokta ortaya konmalıdır; John Hall'a göre, aslında, "şiddet, kıyamete ilişkin dinsel hareketlerle kurulu düzenin savunucuları arasındaki toplumsal yüzleşme sonucu tırmanmaktadır. (...) Uç dinsel şiddet, dinsel harekete karşı kampanyalardan kaynaklanan bir dizi karmaşık etkenin bir ürünüdür."[21]

III. Kapitalizm kaynaklı mezhepler

Alternatif yaşam biçimi arama peşindeki bu gruplar kolayca teşhis edilebiliyorlarsa nedeni, modern toplum bünyesinde toplumla bir çatışma sonucu ortaya çıkıyor olmalarıdır. Bunlar dışındakiler, en azından görünüş olarak toplumla çatışma halinde görünmediklerinden çabucak teşhis edilemezler. Güçlü ya da zayıf, bir süre kendi bünyeleri içinde gelişirler. Hatta ekonomik, toplumsal ve politik modernliğe özgü niteliklerin bir karikatürünü oluşturacak biçimde gelişebilir, ve bu ayna tahammül edilmez hale geldiğinde ancak fark edilebilirler. Kapitalist toplum bünyesinde, toplumla bu şekilde bütünleşmiş pek çok grup yer almaktadır. Fakat bunlar da dayanılmaz bir aşırılık olarak algılanmaktadır. Daha başkaları varsa da, bu eğilimi iki örnekle sınırlayacağız; örneklerimizden birisi Güney Kore'de Moon Sun Myong tarafından 50'li yıllarda kurulan Mesihçi Birlik Kilisesi, di-

21) J. R. Hall, P.D. Schuyler, S. Trinh, *a.g.e.*, s. 12.

ğeri de yine aynı dönemde ABD'de Lafayette Ron Hubbard tarafından kurulan Bilgibilim Kilisesi'dir.

1. İkinci kapitalizm anlayışı kaynaklı gruplar.

A) *İkinci kapitalizm anlayışı nedir?* – Luc Boltanski ve Eve Chiapello, *Yeni Kapitalizm Anlayışı* adlı eserlerinde,[22] "kapitalizmin son dönemlerdeki dönüşümü sonucu ortaya çıkan ideolojik değişmelerle" ilgilenirler. Yazarlara göre kapitalizm üç farklı dönemden geçmiştir. İlk dönem XIX. yüzyıl sonlarında ortaya çıkan, "burjuva, ataerkil ve özellikle girişimciler arası ailesel bağlar" sergiler nitelikte bir dönemdir. Bu dönem, bu çalışmanın konu aldığı toplumla tartışmalı grupları bünyesinde barındırmaz. Bu tür gruplar daha çok kapitalizmin ikinci ve üçüncü aşamasının niteliklerine uygun düşerler. İkinci kapitalizm anlayışı (1930-1960 yılları arasında ortaya çıkar ve gelişir), ikinci savaş ve soğuk savaş dönemlerinde "büyük şirketler ve devletlerin sosyal adalet hedefi çerçevesinde işbirliği içinde olmalarıyla" şekillenir; şirketlerin sivil bir misyon üstlendikleri ve iş ahlakı üzerinde ısrarcı oldukları görülür. "Dev yapıların büyüsüne kapıldıklarından" şirket yapıları önceki dönemin aile şirketlerini kat be kat aşar. Bu yapılar, "ölçek ekonomileri, ürün standartlaştırması, akılcı işgücü örgütlenmeleri ve pazarlarını genişletmelerine olanak veren yeni pazarlama teknikleriyle" kitle üretimleri gerçekleştirirler.[23] Eski anlayışların yerine geçen ve belli

22) Paris, Gallimard, "NRF, Essais", 1999.
23) *A.g.e.*, s. 55.

bir kariyerde yükselmenin tek göstergesi haline gelen etkinlik ölçütleri bu şirketlerin temel özelliğidir. Bununla birlikte, "kapitalist sermaye birikiminde başrolü oynayan" işgücü, "kârdan asıl yararlanan değildir."[24]

B) *Kapitalizmde toplumsal bağlamda adaletçi olarak ortaya çıkan Birlik Kilisesi.* – Birlik Kilisesi ikinci kapitalizm anlayışını tam anlamıyla yansıtır. Öncelikle çok ulusludur, ardından kapitalist şirketler gibi dev boyut tutkunudur. "Sanayi etkinlikleri, uluslararası ticaret, askeri talepler ve mali işlemler başta olmak üzere çok çeşitli işlere el atar. Kilise bunlarla da yetinmeyerek daha ileri gider; dinsel, eğitsel, kültürel, ideolojik ve politik şirketler kurar. Ordu düzeni içinde örgütlenir. Sonuçta son derece disiplinli uluslararası politik bir parti kurar (...) Bu parti komünizm karşıtı etkinlikleriyle tanınacaktır."[25] İnancı yayma konusunda geliştirilen bu teknikler, yayılmanın olabildiğince çabuk olmasını sağlama bağlamında, elbette, en mükemmel olmak durumundadır. Aktifine daha çok din değiştiren birey kazandırabilenler, grup hiyerarşisi içinde o oranda hızla yükselirler.

Ancak Kilise, çıkış noktası itibarıyla, çok güçlü milliyetçi bir tutum sergiler. Birlik Kilisesi ülke ekonomisinin kalkınmasını sağlamak amacıyla Güney Kore hükümetiyle işbirliğine girer ve hükümeti olası bir Kuzey saldırısına karşı

24) *A.g.e.*, s. 57.

25) Investigation of Korean-American Relations, ABD Temsilciler Meclisi uluslararası ilişkiler komisyonu raporu, 31 Ekim 1978. Komitenin uluslararası ilişkiler konusundaki çalışmalarına ilişkin olarak yayınlanmıştır, Washington, ABD hükümeti basımevi, 1978.

koruma görevi üstlenir. Bu amaçla işgücünü harekete geçirerek, bu yoldaki fedakârlıkları özendirir. Onlar ülke kalkınmasından pay alan basit işçiler olmayıp, ülkenin temel direğidirler. Hep birlikte ülkeyi bataktan çıkarmak gibi uygar bir görev üstlenilmiştir.

Bu amaca ulaşabilmek için Kilisenin gerçekleştirdiği özgünlük, soğuk savaş dönemi koşulları içinde 38. paralel çevresinde kristalleşen Güney Kore politik tasarısıyla bütünleşmesi ve bunu dindar kesim arasında yaymasıdır. Moon'un mesihçi doktrini onu ilahi hikâyenin üçüncü ve son döneminin habercisi haline getirir: Eski ve Yeni Ahitleri "Yetkin Ahit" izler. Yetkin Ahit insanlık tarihine yeni bir yorum getirmektedir; buna göre, Tanrı düşmanı komünizm, Kabil'in modern manifestosundan başka bir şey değildir. Yine bu yoruma göre, demokrasiyle özdeşleştirilen kapitalizm, Habil'in bilgeliğini yansıtmaktadır. Kabil ve Habil arasındaki savaş, ABD ile SSCB ve onun uzantısı olarak da Güney ve Kuzey Kore arasındaki soğuk savaş biçiminde sürüp gitmektedir. Eski Ahit'e göre Kabil kardeşi Habil'i öldürdüğü için kötülük yeryüzüne yayılmıştır. Yetkin Ahit, Kabil'in yok edilip, yeryüzü cennetinin kurulacağını muştular. "Mesih" Moon'nun misyonu komünizmi yıkmaktır. Kuzey Kore yöneticilerinin düşmesiyle zafer somutlaşacak, iki Kore kapitalist bir ülke olarak tek bir ülke haline gelecektir.

Bu politik tarafgirlik, aslında, Güney Koreli politikacılar kadar ABD politika dünyasının önde gelen isimlerinin neden Moon'a yakın durduklarını açıklamaktadır. Moon, 65'lerde Başkan Eisenhower'la tanışır. 70'i yıllarda Watergate olayı sırasında Richard Nixon'un safında yer alır. Gü-

ney Kore hükümeti Moon'u yararlanabileceği bir değer olarak görür ve ABD ile olan ilişkilerini daha da iyileştirmek için Moon'dan yararlanır. Ancak, adamın aşırı gösterişli ve farfaralı tavırları iki tarafın da Moon'dan uzaklaşmasına yol açar. Batı'daki nispi başarısı da, döneminin liderliğe dayalı yaşam biçiminin bir yankısı olarak, politik ve ekonomik boyutlu yaklaşımına yakından bağlı olmalıdır. Berlin Duvarı'nın çökmesi ve büyük ideolojilerin son bulmasıyla Moon, çekim gücünü önemli ölçüde yitirecektir.

2. Üçüncü kapitalizm anlayışı kaynaklı gruplar.

A) *Üçüncü kapitalizm anlayışı nedir?* – Kömünizmin çöküşü şirketleri temelden değişikliğe uğratacak bir etki yaratır. "Soğuk savaşın da bitmesiyle 80'li yılların ikinci yarısında kapitalizm tek başına kalır; karşısına herhangi bir ciddi alternatif çıkmayacak gibidir (...)"[26] Kapitalizmin meşruiyeti çok daha bireyselleşir, şirketler devletle olan bağlarından koparlar. Hızla yükselen rekabet ve küreselleşme ortamında üretim teknolojilerini ve çalışanlarını bu ortama uydurabilme yarışına odaklanırlar. İzleyebilecekleri güçlü bir ideolojinin yokluğunda, hareket etme yeteneklerini gerekli dönüşümleri ve personel uyumunu sağlayabilecek güçlü karizmatik liderlerin omuzlarına bırakırlar. "Rolü çalışanlarının içindeki gizil gelişme gücünü açığa çıkarmak ve geliştirmek olan 'koç, antrenör' türü" yöneticilik mesleği, ekibini alıp götüren idareci türü ya da bilgi sahibi "uzman" tipi

26) Luc Boltanski ve Eve Chiapello, *a.g.e.*, s. 415-416.

bu koşullar altında ortaya çıkar. Çalışanların tümü büyük ölçüde sorumluluklar taşırlar; her biri "çalıştırılabilirliklerini" en yüksek oranda kanıtlamak durumundadırlar; yani gerçekleşmesi onlara bırakılan her türlü tasarının etkin bir biçimde hakkından gelmek zorundadırlar. Bu amaca ulaşabilmek için gerekli ilişkileri kurmaları ve kullanmaları gerekir. Bir mesleğe tamamen egemen olmak başarılı olmak için yeterli değildir; kendisini özel yaşamı kalmayacak biçimde, ya da özel yaşamıyla işi arasında fark kalmayacak biçimde işine vermesi gerekir. Başarısızlık tamamen kendi suçudur; bu durumda gözden düşer ve unutulur.

B) *Bilgibilim Kilisesi: ultramodern bir kapitalist girişim.* – Bilgibilim Kilisesi de Birlik Kilisesi gibi karşıtları tarafından çokuluslu olarak tanımlanır. Ancak, ideolojik mücadelesine Birlik Kilisesi'nden daha az oranda ağırlık vermesiyle diğerinden ayrılır. Her ikisi de aynı dönemde ortaya çıkmış olsalar da, Bilgibilim Kilisesi kapitalizmin üçüncü aşamasıyla daha büyük ölçüde bütünleşmiştir. Birlik Kilisesi'nin unutulmaya yüz tutmasına karşın, Bilgibilim Kilisesi'nin Batı'da varlığını hâlâ sürdürüp gelişiyor olması da buna bağlıdır. Bunun yanı sıra, bu kendine özgü girişimin başarısında gerçek birer antrenör olan "vaizlerinin" verdikleri "dinletilere" dayalı teknik de başarısında önemli bir yere sahiptir. Bu vaizler bilgibilimcilerin zihinsel ve psikolojik yeteneklerini en yüksek oranda kullanabilmelerini sağlamak; onları yenilgi tanımaz insanlar haline getirmek; kişiliklerini, her sorunu çözebilirliklerini, kişisel yeteneklerini tartışmasız kabul edilebilir hale getirmek; "büyük" şirketler dünyasın-

da her zaman aranılır insanlar olmalarını temin etmek için vardırlar. Bu hizmetleri de, elbette, bir ücrete tabidir.

Söz konusu dinletiler sayesinde bir bilgibilimci bir "aydınlık" haline gelmeyi, yani kişiliğinin, yeteneklerinin gizil güçlerini açığa çıkarıp geliştirmiş, dolayısıyla başarısını güvence altına almış biri olmayı umut eder. Dinleti tekniklerinin başarısı, mesleki olduğu kadar insani planda da başarısızlıktan korkan, yüklendikleri sorumlulukların düzeyinde olmadıklarını sanan ne kadar çok insan bulunduğunu ortaya koymuştur. Dolayısıyla, bilgibilimcilerin gözünde bu dinletilere ödedikleri maddi bedel, onlara en iyi toplumsal uyumu sağlayarak kendilerine geri dönecek bir yatırım olmaktadır. Hiç değilse belli bir zaman dilimi içinde kendilerine güvenleri artar, kendilerini daha değerli görerek düşünceleri kadar neşelerini de açığa çıkartabilir hale gelirler. Uyum yetenekleri gelişir. Üçüncü kapitalizm anlayışı çerçevesinde başarısızlığın kişiselleşmesi sonucu, bilgibilimle ilgili bu gruplar başarı koşullarının iyileştirilmesi gibi bir gereksinimi karşılamaktadır. Birey bu sayede etkin olmanın, kendisini değersiz görmekten kaçınmanın yollarını öğrenmeyi beklemekte, bu da kişisel planda çok büyük bir yatırım anlamına gelmektedir. Güçlü bir mesleki birikimle ellerine aldıkları şirketlere uyum sağlayan ve bu şirketleri başarıya götüren bilgibilimciler, (bu adla tanınmayanlar tarafından) şirket personelini antrenörlüğe, yöneticiliğe fazlasıyla zorladıkları, rekabet ortamını kızıştırdıkları gerekçesiyle eleştirilirler.

Bilgibilim, günümüzdeki gelişme biçimiyle liderlik dünyasının içerdiği güvensizliğe bir yanıt oluşturur. Bu dünyayı yargılamak yerine özelliklerini değerlendirerek, liderlik dün-

yasının yarattığı sorumlulukların en yüksek biçimde üstlenilebilmelerini sağlar. Üçüncü kapitalizm anlayışı, bireyi içine çektiği dünyada köklerinden ve nirengi noktalarından (aile, ata toprağı vb.) kopartarak dengesizliğe itmekle eleştirilmektedir. İşte bu ortamda bir kilise gibi gelişen bilgibilim hareketi, mesleki başarının anahtarı olan çalıştırılabilirlik ve uyumluluk gibi hasletleri öne çıkarıp geliştirmeyi hedefler. Ancak, başarı koşullarını o kadar sömürür ki, olası bir başarısızlık ihtimali de o oranda artar. Bu tür gruplar, bu nedenle, denge değerlerinin her şeye karşın hâlâ geçerli oldukları ve çelişkin de görünse kültürel bağlamda egemen oldukları her yerde çok ciddi eleştirilerle karşılaşırlar.

3. Kapitalist mezheplerin içsel işleyişi.

A) *Merkez ve çevre.* – Kapitalizm kaynaklı (ve dinsel olduklarıı iddiasındaki) bu gruplar, zaten iğreti bir temele oturan bireysel dengeyi daha da bozucu ama hemen ilk bakışta görülmeyen bir başka özellik içerirler. Özel dil dersleri, dans dersleri, matematik, müzik, resim dersleri vermekten tutun da, moda olan konularda ya da mesleki eğitim üzerine konferanslar düzenlemeye kadar özel hizmetler sunarlar. Çok katlı bir iç örgütlenmeye sahip bu gruplarda insan gerçekten bu akımdan yana din değiştirme, ya da gruba gerçekten katılma heveslisi olmasa bile, kişinin grubun çekiciliğine kapılması, grup içi arkadaşlık bağlarının artmasına bağlı olarak doğal bir biçimde alt katlardan üst katlara çıkmaya başlar. Aslında bu basamakları çıkmak, grubun kabul törenlerine uymaktan başka bir şey değildir.

Antropolog Maurice Bloch,[27] "ilkel" denilen toplumların –dinsel bağlamda– kabul törenleri üzerine karşılaştırmalı bir çalışma gerçekleştirmişti. Kabul edilen kişi bu törenden değişmiş olarak çıkmak zorundaydı. Papua Yeni Gine Orokaiva kabilesine özgü törenler bu konuda en aydınlatıcı örneği oluşturmaktadır. Kabile kabul töreninden henüz geçmemiş çocuk sadece tenden ibaret, ruhtan yoksun, daha ergin hale gelmemiş ve bir domuzdan farkı olmayan değersiz bir varlıktır. Manevi boyutun kazanılması, kabul edilenin ölümüne bile yol açabilecek bir şiddet kullanılarak uygulanmasıyla gerçekleşir. Sonunda çocuklarının ölebileceğini bilseler bile çocuğun ebeveyni bu sınava razıdırlar; aksi halde çocukları hayat boyu değersiz bir domuz olmayı sürdürecek, toplum dışı kalacaktır. Böylece, oğlanlar erkek olabilmeleri için önce yakalanır ve kabile dışında bir kulübede tutulurlar. Kabileden uzak bu kulübede kaldıkları süre içinde atalarıyla "karşılaşır", bir ruh edinirler. Sonunda köylerine değişmiş olarak dönerler; o çocuk gitmiş, yerine şiddet uygulayabilir biri gelmiştir; erkek haline gelen çocuk domuz ve yırtıcı hayvan avlayabilen bir avcı olmuştur, bunu da kanıtlamak durumundadır.

Yukarıda andığımız tür gruplardan ayrılan üyelerin tamamı, kendilerine uygulanan kabul törenlerini varlıklarının edilgen olarak düşünülen yanını kopartıp alan ve hayali bir süre içinde kendilerine etkin ve üstün bir yan kazandıran bir şiddet uygulaması olarak ortaya koyuyorlar. Üstelik bu şiddet yanlarında yakınları yokken ve kimsenin bilgisi olmadan uygulanıyor. Bu noktada birinden diğerine iki şiddet arasında

27) M. Bloch, *La violence du religieux*, Paris, Odile Jacob, 1997.

bir farklılık olduğunu görüyoruz. Toplumsallaşma koşulları, bu koşulları kabul edenin topluma kabulünü, toplumsallaşmasını sağlar. Yani, o toplum, çocuğun ailesi ve çocuk tarafından bilinen, kabullenilmiş kurallardır. Oysa mezhep, toplumdan kopuk ve üyesini toplum dışına almak isteyen bir topluluk olarak kabul törenini kimsenin haberi olmadan uygulamak durumunda. Yani, bu durumda, kabul edilenin ailesinin rızası olmadan gerçekleştirilen tersine döndürülmüş ve toplum karşıtı bir dini törenden söz edilebilir. Dolayısıyla, bu törenler toplumsallaştırma yerine bireyi toplumdan soyutlayan törenler olarak karşımıza çıkmaktalar.

Georg Simmel'e göre bu kabul törenleri bu grupları gizli örgütlere yaklaştırmaktadır. Üye, aslında, değişik düzeylerde, "belli sırları saklamak durumundadır (...) bildiklerini tüm kitleyle paylaşmaması gerekir". Topluluğun kalbi o şekilde oluşturulur ki, o noktaya ulaşabilen üyeler doktrinin en gizli yanlarına vâkıf hale gelirler; bu bilgilerin dışarıya sızmamasının güvencesini oluştururlar. Bu güvence, "herkese konuşma isteğini körelten psikolojik bir destek sağlayacak biçimde" grup içi uç bir grupsallaştırma sayesinde oluşturulur. "Bireye emanet edilen sır, bireyi daha da yalnızlaştırıp toplumdan soyutlarken, bu grupsallaştırma bireyin bu duygusunu azaltan bir karşı ağırlık oluşturur." Yani, bu gruplar da tüm sırlara vâkıf olmayı bir ayrıcalık haline getirerek üyelerini tıpkı gizli örgütler gibi ödüllendirirler;[28] dolayısıyla, topluluk üye için bir vazgeçilmezlik kazanır.

28) Georg Simmel, *Secret et sociétés secrètes*, Strasbourg, Circé, 1991, s. 79-80.

Bu bukalemun gruplarda alt ya da çevre katların bir vitrin gibi sunulmalarına karşın, üst katlara tırmanmak tırmanıcı açısından sanki çok önemli bir şey elde ediyormuş izlenimiyle sunulur; üst katlara tırmananın kendisini o topluluk içinde daha başarılı, daha üstün hissetmesi sağlanır; üst katlar haliyle daha dar, daha az göz önündedir; dolayısıyla grubun kalbi bu şekilde oluşur; dıştan gelecek her türlü etkiye karşı alternatif topluluklar kadar korunaklı halde olurlar. Bu grupların yayılmacı istekleri, yine de, iletişim sistemlerini kilitleme isteklerinin bir ölçüde önüne geçebilir. Ama bir üye kendisini, yine de, dışarısıyla haberleşmesi engellenmiş bir halde bulabilir. Kendisini grup dışı olanların anlamayacakları bir dil ve düşünce biçimi içine hapsolmuş görebilir. Bu durumda gruptan kopması artık çok büyük bir suçtur ve hainlik olarak değerlendirilecektir. Topluluğun etkisinden kopması için gerekli çaba çok büyük bir şiddet içermek durumundadır. Ve bu şiddet üyenin ailesi ve yakın çevresi tarafından üstlenilir. Bu şiddet eski üyeyi yeniden topluma kazandırıcı olacağı için kabullenilmiş bir şiddettir.

B) *Bir mezhepten ayrılanlar neden kullanılmışlık duygusu hissederler?* – Hissederler, çünkü bu toplulukları modern toplumun genel eğilimlerinden soyutlamak mümkün değildir; bu noktada Boltanski ve Chiapello'nun yeni yönetim uygulamaları çerçevesinde saptadıkları kullanma biçimleri üzerinde durmakta yarar var. Kullanma terimi eğer her zaman "birisine bir şeyler yaptırma" anlamına gelmekteyse, eskiden bu açıkça tanımlanmış hiyerarşik emirler çerçevesinde yapılmaktaydı. Bu hiyerarşik otorite, son yirmi yılda

eleştirilere uğraması sonucu yerini "insanların kendi istekleriyle gönüllü olarak bir şey yapmayı arzuladıkları otonom yapılara bıraktı (...) Başka bir deyişle, bir gruba katılma ve onama üzerine kurulu bu düzenin amacına ulaşabilmesi kendiliğinden, zorlamasız gelişen, dostane, güvene dayalı, yardım gibi ele alınan, hatta tutkuyla gerçekleştirilen ilişkilerin kendilerine özgü bir dilinin oluşmasına ve ilişkilerin özgünlüklerini ortaya koyan biçimler içinde gerçekleşmelerine bağlıdır."[29] Yani, istenilen şeylere gönüllü katılımla, bunların bir kullanım, bir ikiyüzlülük olduklarının ifşa edilmeleri arasında bir gerilim yaratılması kaçınılmazdır. Dolayısıyla, kullanım "özgünlük referansı içinde bir şeyi yaptırma, bu şeyin hiyerarşik bir biçimde emredilmemesi, "gönüllü kabullenme" haline gelir.[30] Modern toplumlarımıza özgü bukalemun toplulukların mezhepsel adam kullanma yöntemlerini başka türlü tanımlayamayız. Bu topluluklar, günümüz şirketlerinin gereksinimlerini karşılamak için kullandıkları stratejileri kendi yararlarına kullanırlar. Ancak, liderlik dünyasında insanın kendisini kullandırmayı kabullenmesi hiç de aldatılmışlık içermez, tersine, bu kullanılmışlığın kurallarına boyun eğmekle insan toplumsallaşır, toplumdaki yerini korur, hatta bu yeri daha sağlamlaştırıp, ileri götürür. Oysa mezhepsel adam kullanma, üyeyi her zaman kullanılma konusunda daha da ileriye götürerek grup içinde daha derinlere iter, bu da kaçınılmaz olarak üyenin toplumdan daha da soyutlanmasından başka bir şey değildir.

29) L. Boltanski ve E. Chiapello, *a.g.e.*, s. 557-558.
30) *A.g.e.*, s. 559.

Kaldı ki, mezhepsel bir topluluğa kabul, bilimsel sergilemeler ve kabul gören anlatılarla genellikle kolaylaştırılır. Üstelik, bu anlatı ve sergilemeler aday tarafından genellikle doğrulukları araştırılamayacak şeylerdir; aday bunları iman ederek kabullenir; bu bilgileri kendisine aktaranlar, bu bilgileri ona emanet edenler de çok yakın sırdaşları haline gelirler. Simmel, "en önemli kararlarımızı çoğu kişi tarafından doğruluğuna kuşku duyulmayacak bir karmaşık betimleme sistemine göre oluştururuz" saptamasını getiriyor. Kendilerine bu bağlamda güven duyulan yakınlarımızın ihanetlerini görerek onlardan kopmak duyulan güven oranında acılı olmakta.[31] İşte eski üyelerde de olan aslında budur; duydukları büyük acının önemli bir kısmı inandıkları bir doktrinin boş çıkmasından kaynaklanmakla birlikte, bunun yanında güvenlerinin kötüye kullanılmış olması ve insanlara güven duygularının zedelenmesi temelli acılarının asıl nedenini oluşturmaktadır. Gruptan kopmaları kendilerini grup inancına ve gruba ihanet etmiş duruma düşürürken, bir yandan da ihanete uğramışlık duygusu yaşarlar. Böyle bir insanın yeniden ayakları üzerine kaldırılması da, tabii ki, bu duyguların yoğunlukları oranında zor olmaktadır.

31) Georg Simmel, *a.g.e.*, s. 16-17.

III. Bölüm

DİNSEL GRUP SORUNUNUN KAMUSAL YÖNÜ

Giriş. – Devletin yansız kalmasının olanaksızlığı

Kamu yönetimi mezhepsel oluşumlara çeşitli nedenlerle duyarlılık gösterir. Bu tür grupların çocuklara yönelik etkinliklerinde kamu yönetiminin antenleri anında açılır. İlk önce alternatif topluluklarda yetiştirilen çocukların temel haklarından yararlanıp yararlanamadıklarına bakılır. Acaba çocuklar büyüklerin cinsel tacizinden uzak tutulmakta mıdır? Kendilerine verilen eğitim acaba kamu eğitim sistemine uygun mudur? Baskın toplumda (reddedemeyecekleri türden) ne gibi olanaklara sahip olabilirler? Beslenme, barınma, giyinme ve temizlik gibi gereksinimleri karşılanmakta mıdır? Gereksinim duydukları tıbbi özen gösterilmekte midir? Fiziksel ya da psikolojik bir kötü muamele söz konusu mudur? Andığımız konuların tümü yasalara bağlanmış olduğundan, kamu yönetimi bu yasalara uyulup uyulmadığını denetlemekle yükümlüdür.

Kamu yönetimi, ayrıca, topluluğun topluma karşı olduğu kadar bünyesindeki erişkinlere de zarar verici bir tutum içinde olup olmadığına bakmakla yükümlüdür. Tüm demokratik ülkelerin anayasalarında yer alan inanç özgürlüğünün zararlı bir sapmaya dönüşmesi yönetimleri her zaman kaygılandırır. Aslında, inanç özgürlüğü ilkesinin ideal biçimde uygulanması devletin dinsel grup etkinliklerine tamamen yansız kalmasını gerektirir. Bununla birlikte bu özgürlüğün kullanım sınırları ulusal metinler kadar uluslararası metinlerde de açıkça belirtilmiştir. Uluslararası İnsan Hakları Bildirgesi (1948), Sivil ve Siyasi Haklar Anlaşması (1966), 1981 tarihli her türlü hoşgörüsüzlük ve dinsel ayrımcılığın reddi bildirgesinin birinci maddesi, keza Avrupa İnsan Hakları Konvansiyonu'nun 9. maddesi, kamu düzeni, başkalarının temel hak ve özgürlükleri, kamu sağlığı ve ahlakı açısından çıkartılmış yasaları da dikkate alarak inanç özgürlüğünün nasıl kullanılacağını gösteren hükümler içermektedir. Ülke anayasaları inanç özgürlüğünü ulusal düzeyde düzenlerken, "dini tören ve ibadet biçimlerinin kamu düzeni ve aktöreye ters düşmemesine", "ahlaka aykırı inanç olamayacağına" ya da bu hakkın kullanılmasının "demokratik ilkelerle çelişmemesine" dikkat ederler.[1] Aslında, birey açısından din özgürlüğü, "bireye kamu yönetiminin herhangi bir zorlaması olmaksızın belli bir inanç grubuna katılabilme ve bu bağlamda bir özgürlük alanına sahip olma hakkının

1) Manny Paraschos, Religion, religion expression and the law in the European Union, J. Thierstein, Yahya R. Kamalipour içinde, *Religion, Law and Freedom. A Global Perspective*, Westport, Praeger, 2000, s. 20-21.

tanınmasıyla" somutluk kazanır.[2] Buna bağlı olarak, bu konudaki her türlü kamusal düzenleme bu hakkı sınırlama potansiyeline sahip olacaktır. Dolayısıyla, bu bağlamda, inanç özgürlüğü mutlak ve sınırsız olmasına karşın inancı uygulama özgürlüğü mutlak ve sınırsız değildir.

Daha öznel planda, bu özgürlük baskın ahlak anlayışı kültürel değerlerinin etkisi altındadır; bu değerler sınırlama kavramını bile çok esnek hale getirirler. Özetle söylersek, bu özgürlük toplumsal boyutlarda kurumsallaşmış ve yayılmış dini gruplar ya da öyle olduklarını iddia ederek kamu alanında sürekli boy gösteren topluluklar olarak devletlerin başına sorun çıkaran bir özgürlüktür. Günümüzde çok farklı dini grupların ortaya çıkmasıyla bu sorun daha da artmıştır. İnanç özgürlüğü bu grupların kurumsal ve ahlak değerlerine ilişkin önceliklerinin devlet tarafından tanınmasını gerektirir; toplumu yeniden biçimlendirme gücündeki politik ve felsefi büyük dinler gibi benimsenmeleri oranında da bu yöndeki baskı artar. Amerika gibi adı dini özgürlükler ülkesine çıkmış bir yerde bile bu alanda mahkeme salonlarını dolduracak türden sorunlar yaşanmaktadır; dini grupların kendi toplumları açısından önemli gördükleri kuralların kurumsallaşmaları için dayatmaları çeşitli sorunlara yol açar.[3] Örneğin, Mormonların çok eşli-

2) Sophie C. van Bijsterveld, Religion, law and policy in the wider European arena: New dimensions and developments, Rex J. Adhar, *Law and Religion*, Ashgate, Dartmouth, Hants, İngiltere ve Vermont, ABD, 2000, s. 175.

3) James. T. Richardson, Discretion and discrimination in legal cases, involving controversial religious groups and allegations of ritual abuse, Rex J. Adhar içinde, *a.g.e.*, s. 111-112.

likte ısrarları, "uygar bir toplumun ahlak temellerini sarsıcı, doğal yasalara aykırı barbar bir uygulama olarak" nitelendirilerek bu mezhebe bağlı olanların aşağılanmalarına yol açmıştır.[4] Marie A. Failinger, daha geçenlerde, "Amerikan yerlilerinin mülkiyet hakkına dayalı bir toplumda bireyin öz çıkarı gereği bir çatışmanın kalıcılığını gerektiren bir ahlak anlayışını reddettiklerini" vurguluyordu. Aynı gözlem, "kendisini dünyanın polisi gibi gören bir ulustan" kopma halinde olan mutlak barış yanlıları için de geçerlidir."[5]

Eski anakarada uzlaşabilirlik kavramına büyük önem verilir. İslam örneği bu konuda çarpıcı bir örnektir. Avrupa'da 9 ila 14 milyon Müslüman yaşar; bunların toplumla bütünleşmelerini sağlamak söz konusudur. Bu noktada bir zorunluluk ortaya çıkar. Bir dini grubun kurumlaşabilmesi için mensuplarının gözünde yeni yerleşim yerlerinin terk ettikleri yere göre üstünlüğünün kabul edilmesi gerekir. Başka bir deyişle, terk edilen ülkede hâlâ uygulanmakta olan dini kuralların yeni ülke yasalarına ters düşmeleri halinde, yeni ülke yasalarına kendilerini uydurmaları gerekir. Yani, köklerden kopma olgusunun, köklerinden kopanların kabul edildikleri ülkede yeniden köklenmelerini kolaylaştırıcı bir yanı vardır. Dolayısıyla, bir dini grubun yeni ülkede kurumsallaştırılması, bu din mensuplarının o ülkenin yaşam kurallarına uyum sağlayacaklarını varsayar. Bu varsayım altında söz konusu din mensuplarının "baskın politik sistemi

4) Marie A. Failinger, Wondering after babel: Power and ideology in US supreme court interpretations of the religion clauses, Rex J. Adhar içinde, *a.g.e.*, s. 97.

5) *A.g.e.*

paylaşmaları, yani toplumsal bağlamda bir normallik kazanmaları" olanağı doğar.[6] Oysa, yukarıda andığımız biçimde toplumla ihtilaflı olan grupların pek çoğu, uyum sağlamaları beklenen toplumun yasalarını ve yaşam biçiminin kirliliğini öne sürerek böyle bir uyumdan uzaklaşır, ilahi yasaların üstünlüğünü kurmaya çalışırlar. Bu da, haliyle, kamu yönetimiyle sorunlar yaşanmasına yol açar.

Devletin yansızlığı, dini kurumlarla kurduğu ekonomik ilişkinin boyutuyla da sınırlıdır. Din özgürlüğüne saygılı demokratik ülkeler topluluğu içerisinde dini kuruluşları mali bir bağışıklık sistemi içinde tutma eğilimi yaygındır; yani devlet dini olduklarını ifade eden hükmi kişiliklere karşı daha duyarlı bir tavır içindedir. Tüm Batı Avrupa'da dini kültler mali bir bağışıklık sistemi içinde olup, din adamlarının ve dini eğitimin finansmanı, dini yapıların inşası, televizyon ve radyolarda dini yayınların yapılması gibi akçalı işler bu bağışıklık sistemi içinde değerlendirilirken bazı ülkelerde dini nikahın sivil nikah kadar geçerli olduğu dahi kabul edilmiştir. Hal böyle olunca, devlet kendisinden bu tür ayrıcalıklar talebinde bulunan gruplar arasında bir seçme yapma durumunda kalır. Bu seçimle, devlet, toplumsal boyutunu tanıdığı grupların, dolayısıyla da toplumla ilişkilerinden doğan değerler muhasebesinin güvencesi olacaktır. Yani, sonuç olarak, bir dini grubun kurumsallaşması, ona

6) Franck Frégosi, L'islam en Europe entre dynamiques d'institutionalisation, de reconnaissance et difficultés objectives d'organisation, *Religions, droit et sociétés dans l'Europe communautaire* içinde, Actes du XIIIe Colloque de l'Institut de droit et d'histoire religieux (IDHR), Aix-en-Provence, Presse Universitaire d'Aix-Marseille, 2000, s. 95.

toplumsal bir görünürlük kazandırır; grup bu görünürlük kanalıyla baskın politik sistemde bir yer edinir, ekonomik ilişkileri bir resmiyet kazanarak toplum ve devlet arasında belli bir yere oturur.[7] Buna karşılık, mezhepler, toplumsal görünürlük talebinde bulunmalarına karşın devlet tarafından güvence altına alınmayan, grup değerleri toplum değerleriyle çatışma halinde görülen oluşumlardır. Yeni dinsel hareketler ise devletin ne tür bir ilişki kuracağını bilemediği akımlar olarak karşımıza çıkarlar.

Devletin dikkatini yöneltip uyanık davrandığı gruplar, değer yargıları baskın toplumla çatışan (yada ona ters düşen) gruplardır. Bu uyanıklık kültürel çevre koşullarına göre büyük ölçüde farklılık gösterir. Topluma ters düşen gruplara uygulanan önlemlerin neden oldukları dramatik sonuçlara göre de söz konusu hareketin adı ve rengi toplumsal belleğe kazınır.

I. – Sapmaları sağaltmanın zorlukları: kötü örnekler

1. Ölümcül bir koruyucu saldırganlık: ABD Karmel Dağı Tarikatı'na karşı; Waco Olayı. – Kaliforniya Yedinci Gün Dışarlıklarının sağlanan merkezi hizmetlerden birkaç kez dışlanmaları karşısında, Bulgar göçmeni Victor Houteff, Teksas eyaletinde, Waco yakınlarında Karmel Dağı toplu-

7) Lionel Panafit, Les relations religions-Etat en Europe au prismede l'économique, *Religions, droit et sociétés dans l'Europe communautaire* içinde, *a.g.e.*, s. 51.

luğunu kurar. 1942 yılında Davutçu Yedinci Gün Dışarlıkları örgütünü oluşturarak, kendisini İsa'nın dönüşünü muştulayan yeni Elie olarak adlandırır. David Koresh olarak da anılan Vernon Howell 1981 yılında topluluğa katılır. O günlerde topluluk Lois Roden adlı yaşlı bir kadın tarafından yönetilmekte olup, kadın yeni yönetici konusunda bir seçim yapma durumundadır. Kadının oğlu George yeni yönetici seçileceğinden umutludur ancak Korech sözümona vahiyler aldığına yaşlı kadını inandırarak kısa sürede ciddi bir rakip haline gelir. Bu durum iki adam etrafında kümelenmelere yol açar. Yaşlı kadının ölümü ardından da iki adam ve yandaşları birbirleriyle çatışır ve tutuklanırlar. Özgür bırakılan Koresh Karmel Dağı tarikatının başına geçer; dışarlıkların geleneğini sürdürerek Uyanış Kitabını o günlerin işaretlerine göre yeniden yorumlamaya girişir. Sonuçta müritleri tarafından Tanrı'nın elçisi ve İncil gizemlerinin tek yorumcusu olarak kabul edilir.

Yükselişine koşut olarak küçükler dahil cinsel eşlerinin sayısı artmaya başlar; bu durum karşıtlarının dikkatini çekmekte gecikmez ve harekete geçerler. Bununla birlikte, Çocuk Koruma Hizmetlerinin bir ziyaretinden hiçbir sonuç alınmaz. 1992 yılına gelindiğinde Davutçular'ın toplu bir intihar hazırlığında oldukları söylentisi ayyuka çıkar. FBI birkaç ay sürecek bir soruşturma başlatır ama yeterli delil bulunamaz. Sonuçta aynı yılın Temmuz ayında ruhsatsız silah bulundurma ve kullanma gerekçesiyle yeni bir soruşturma açılır; Alkol, Tütün ve Ateşli Silahlar Dairesi (ATAS) bir alüminyum tozu teslimatı saptamıştır. Bu tozla birlikte top barutu (ki o da teslimata dahildir) büyük bir olasılıkla

el bombası yapımında kullanılacaktır. Federal yasalar bu tür bir patlayıcıyı elbette yasaklamaktadır. Ancak, söz konusu toz ve barut sıradan av fişeklerinin doldurulmasında da kullanılmaktadır. Fakat ATAS içlerinde Koresh'in de bulunduğu topluluk üyesi bir grup insanın daha yakınlarda silahlanmaya 40 000 USD harcadığını saptar. Bununla birlikte, Teksas eyaletinde silahlanmayı yasaklayan herhangi bir yasa bulunmaması işleri zorlaştırır.

Waco'da yasaklanmış silahların bulunabileceği ve topluluğun nasıl olacağı bilinmeyen bir biçimde bir mücadeleye hazırlandığına ilişkin kuşkular silahlanmanın artması oranında artar. FBI'ın Waco'da geçirdiği elli bir günlük süre içinde Koresh, "Dünyanın her yanına yerleşmiş 20 000 arabam var... Göklerden gelen Tanrının arabalarından söz ediyorum... Bu arabalar benim ordum," gibi sözler söyler.[8] Kaldı ki, Karmel Dağı davası sırasında David Koresh din anlayışının "bir ölüm dini"[9] olduğu ifade edilir. Koresh'in dava sırasında yaptığı yorumlarla, bir saldırıdan çok toplu intiharın daha olası olduğu ortaya çıkar. Koresh, artan baskılar karşısında, "topluluğunun kavgayı kaybedeceğini ama bunun düşman için sonun başlangıcı" olacağını söyleyecektir.[10] Ne olursa olsun, "Karmel dağcılarını muzaffer bir gelecek beklemektedir."[11]

FBI, pek çok çocuğun topluluktan ayrıldıkları haberini alır ama çocuklar daha önce karara varıldığı gibi ailelerine

8) Dick J. Reavis, *The Ashes of Waco. An Investigation*, ABD, Syracuse University Press, 1998, s. 118.

9) *A.g.e.*, s. 283.

10) *A.g.e.*, s. 187.

11) *A.g.e.*

teslim edilmemektedir; bu durum gerilimi yükseltir. Toplulukta kalanlar da yerlerinden kıpırdamamaktadırlar. İpler iyice gerilir; toplulukta kalanlar su, elektrik ve uykudan yoksun bırakılır; durum gerçek bir psikolojik savaşa dönüşmüştür. Psikolojik savaş, dramatik sonuçları herkes tarafından bilinen topluluğa yönelik bir saldırıyla son bulur; karşılıklı birkaç el ateş edilmesinin ardından patlayıcıların ateşlenmesiyle, Koresh dahil çoluk çocuk herkesi yutan büyük bir yangın patlar. Kuşkusuz, 1978 Halkın Tapınağı olayından esinlenen, bir grubun olası bir saldırısından ya da toplu intiharından korunma arzusu böylece çok büyük bir başarısızlığa uğrar. FBI kuşatmasını ve ardından koruyuculuk adına da olsa saldırısını değerlendiren yorumcuların çoğu bu vahşetten FBI'ı sorumlu tutarlar. Ancak, böyle bir dış müdahale olmasaydı grubun kaderi ne olurdu sorusunu kimse yanıtlayamaz.

2. Edilgen bir tutum: Japonya Aum Shinrikyo hareketine karşı. – Dünya Tokyo metrosuna yapılan gaz saldırısı karşısında nasıl şaşkınlığa kapıldıysa, bu olayda polisin ihmali karşısında da aynı şekilde ne diyeceğini bilememiştir. Oysa, gerek gazete haberi, gerek bilimsel araştırma olarak Aum Shinrikyo hareketinin suçlarını, cürümlerini ortaya koyan ve yetkilileri uyanmaya davet eden pek çok yazılı metin söz konusudur. Fakat, yine de, her şeye göz yumulur. Yetkililerin tek kaygısı 1952 tarihli dini birlikler yasasına uyduklarını göstermektir; yasa başka şeylerin yanı sıra, resmen kabul görmüş, kayıtlı dini kuruluşları devlet müdahalesine karşı koruyucu hükümler içermektedir. "Aum Shinrikyo

kurbanlarının" savunmalarını üstlenen avukat Sakamoto ve ailesinin (Sakamoto, eşi ve 14 aylık çocuğunun) katledilmeleri bile topluluğun suçluluğu üzerine herhangi bir soruşturma açılmasına neden olmaz. Mark R. Mullins bu konuda, "1990 yılında Kamikuishiki, Tomizawa ve Namino köyü sakinleri Tokyo'ya gelerek hükümet yetkililerinden Aum tarikatının dinsel grup ayrıcalığının kaldırılmasını istediler (...) Kamikuishiki köylüleri ayrıca, 1994 Temmuz'unda Aum binalarından gelen burun ve gözleri yakıcı ne olduğu bilinmez bir dumandan şikâyetçi oldular. Yetkililer bunlara karşın Aum'a karşı kararlı bir tutum göstermediler,"[12] açıklamasını yapıyor. Gazeteciler, Matsumoto suikastı sonrasında bu mezhebi işaret eden delillere karşın polisin bilerek yanlış bir tutuklama yaptığını belirtiyorlar. Polis topluluğu kapılarını açması için asla zorlamıyor.[13] S. Trinh ve J. R. Hall, "polisin 1994 yılında Kamikuishiki köyündeki Aum binaları çevresinde göstermelik kabilinden yaptığı araştırmada bile sarin gazı kalıntılarına rastladığını, bulguların Matsumoto olayıyla[14] yakından ilgili olduğunu, ama soruşturmanın arkasının gelmediğini" ekliyorlar. Gazetecilerin konuyla ilgili araştırmaları da, Aum topluluğuyla Liberal Demokratik Parti'nin Kamikuishiki yetkililerinden biri

12) Mark R. Mullins, Kıyametsi Bir Hareket Olarak Aum Shinrikyo, Thomas Robbins, Susan J. Palmer, *Millenium, Messiahs, and Mayhem. Contemporary Apocalyptic Movements* içinde, New York, Routledge, 1997, s. 321.

13) David E. Kaplan, Andrew Marshall, *Aum le culte da la fin du monde. L'Incroyable histoire de la secte japonaise*, Paris, Albin Michel, 1996; D. W. Brackett, *Holly Terror. Armageddon in Tokyo*, New York, Weatherhill, 1996.

14) Sylvaine Trinh ve John R. Hall, *The violent path of Aum Shinrikyo*, Thomas Robbins, Susan J. Palmer, *a.g.e.* içinde, s. 78.

arasında sıkı bağlar olduğunu ortaya koyar. Topluluk bu ilişki kanalıyla köye büyük miktarlarda para akıtmış olmalıdır. Polis soruşturmaları da kuşkusuz bu nedenden ötürü frenlenmektedir. Bununla birlikte, daha köktenci bir bakışla, devletin bu grubun oluşturduğu tehdidi doğru değerlendiremediği için edilgen kaldığı söylenebilir.

Devlet makinesinin harekete geçmesi için Tokyo metrosu katliamını beklemek gerekecektir. Bu olaydan sonra topluluğa karşı ulusal düzeyde bir soruşturma başlatılır. Soruşturma 2500 memur tarafından yürütülür. Aum'un ülke çapına dağılmış 25 merkezine baskınlar düzenlenir. Olaylar hızla gelişir, çok sayıda tutuklama yapılır. Olayların bu hızla gerçeklemesi, aslında, o ana kadar edilgen bir tutum gösteren polisin elinde bu konuda bir dosya olduğunu, dahası bu dosyanın hiç de boş olmadığını ortaya koyar. Polis anlaşılan, harekete geçmeden önce topluluğun suçlu olduğuna ilişkin kesin kanıtların oluşmasını ve böylece herhangi bir zan altında kalmamayı beklemiştir. Böyle olmakla birlikte polis soruşturma ve baskısı sadece Aum'la çeşitli şekillerde ilişki içinde olan insanlarla sınırlı kalır, grubun özüne dokunulmaz. Ian Reader'ın bu konuda vardığı sonuç çok ilginçtir; "Onca kötülükten sonra hükümetin bozguncu etkinlikleri nedeniyle yasa adına Aum'u kapatacağı düşünülüyordu. Bu yasa aslında Kore Savaşı sırasında, 1952 yılında komünist grupların olası etkinliklerine karşı çıkartılmıştı. Çıkartılmıştı çıkartılmasına ama Aum gibi bir Japon grubundan sorumlu üyelerin tüm etkinliklerini yasaklamak amacıyla o güne kadar asla kullanılmamıştı. Grubun dinsel öğreti ve uygulamalarını öğretenler, grup etkinliklerinden

sorumlu tutulamıyorlardı. Dolayısıyla, yasaklamalar hiçbir suça bulaşmamış Aum üyelerinin medeni haklardan yoksun bırakılmalarıyla sınırlı kaldı, bu da Japonya'da bir infiale yol açtı,"[15] diyor. Yani sonuçta hiçbir şey yapılmaz ama bu durum mali olanaklarını ve üyelerini büyük ölçüde yitiren hareketin bozulmasını engellemez. Devlet de dinsel şiddet karşısında sütten çıkmış ak kaşık gibi kalmasını bilir.

Tehlikeli olmak anlamında kuşkulu topluluklar karşısında kamu otoritelerinin tutumu, görüldüğü gibi, çok farklı olabilmektedir. Waco olayının Halkın Tapınağı örneğindeki gibi bir toplu intihar olduğu hakkında çok yazıldı, söylendi. Ama bu erken yapılmış bir kıyaslamaydı. İki topluluk arasında kuşkusuz bazı benzerlikler söz konusu ve FBI'ın Karmel Dağı olayındaki tutumuna bu benzerlikler esin kaynağı olmamıştır denemez. Bir yandan hem toplu intihar kuşkuları sezilmekte, hem de silahlı bir saldırı hazırlığı içinde olduklarına ilişkin duyumlar alınmaktayken, hareketin kurucularının ve önderlerinin cinsel etkinlikleri dile getiriliyordu. Her iki topluluk da dışa kapalı topluluklardı. Her ikisi de silahlanmış ve kamu yetkililerine ateş açmışlardı. Önce Leo Ryan öldürülmüştü; Ryan Jonestown ziyareti konusunda Kongre'den kimseyi ikna edememiş, tek başına gitmek zorunda kalmıştı; yani ilk olayda kamu yetkilileri olaya karışma yanlısı olmadan kenarda durmayı yeğlemişlerdi. Bu olaydan yaklaşık on iki sene sonra benzer bir senaryonun tekrarlanır olması karşısında devletin aynı edilgin

15) Ian Reader, *Religious Violence in Contemporary Japan. The Case of Aum Shinrikio*, Richmond, Surrey (Büyük Britanya), Curzon Press, 2000, s. 224.

tutumu takınması elbette beklenemez; işler daha kötüye varmadan önlem almak istemesi anlaşılır bir şeydir. Dolayısıyla, ATAS ve FBI koruyuculuk adına olaya el koyarlar. Koyarlar koymasına ama takındıkları tavır karşısında zaten dışa kapalı topluluk kendi içine daha da kapanır ve sonunu hazırlar. Bu olayla eşzamanlı Aum olayında, Japon yetkililerin bu olaydan ders alarak çok daha tedbirli bir tutum takınmış olabileceklerini düşünmemizi yasaklayan bir şey yok aslında. Fakat, ne olursa olsun, devletin bu tür saldırılar karşısında önceden önlem almasının olanaksızlığı, mezhep etkinliklerine ilişkin Japon politikaların yeniden gözden geçirilmesini gerektirir. Getirilen çözümler arasında dinsel etkinliklerin mali kaynaklarını sınırlayıcı hükümler ağırlıktadır; mezhep kavramını ifade etmek için *sekuto* (*sekto* diye okunur) biçiminde yeni bir terim yaratılır ve Japonya Milli Eğitim Bakanlığı Kültür İşleri Ajansı (dini konular bu daireye bağlıdır) tarafından Fransa, İngiltere, Almanya, ABD ve Filipinler'de uluslararası bir araştırma düzenlenir. Araştırmanın konusu bu beş ülkede dinsel örgütlenmeler; bu örgütlerin akçalı işleri; devlet ve din ayrımı; toplum-din ilişkilerini çerçeveleyen yasal düzenlemelerdir. Araştırma din hukuku ve dini araştırmalar konusunda uzman öğretim üyeleri tarafından gerçekleştirilir.[16]

3. Baskıcı bir koruma: Falungong hareketi ve Çin. – Falungong hareketi kurulu düzene karşı bir dinsel hareket

16) Dış ülkelerde dinin güncel konumu üzerine soruşturma raporu, Bunkasho, 2001.

olarak 1992 yılımda Li Hongzhi tarafından kurulur. Yüzyıllar boyu farklı dini ve felsefi akımlar tarafından yararlanılan fakat Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla devletle işbirliğine giren ata yadigarı *qigong* solunum akımından kopan aykırı bir dal olarak ortaya çıkar. D.A. Palmer'e göre, Çin Hükümeti bu solunum tekniğinin geleneksel çerçevesinden bir kez kopartılmakla tüm Çin halkı tarafından sağaltıcı amaçla kullanılabileceğini, uygulanmasının kolay ve ucuz olduğunu düşünmüştür.[17]

Devrimin ilk günlerinde *qigong* uygulaması, etkinliğini artırıcı inanç yönünden tümüyle soyutlanır. Qigong, sadece devlet memurlarına özgü bir teknik durumuna indirgenir. Mao'nun bir politika değişikliğiyle de tümden yasaklanır. Deng Xiaoping'in 1980'de iktidara gelmesiyle de tekrar boy gösterir. Palmer bu yeniden dirilişin uygulamada bazı değişikliklere yol açtığını, uygulamayla ilgili geleneksel bazı öğelerin tekrar canlandırıldıklarını ifade eder. Böylece herkes tarafından uygulanabilecek bir teknikken, "*qiqong* ustası, *qigong* piri" tekrar ortaya çıkar. Kamu kurumları, kendi bedeninden hasta yönüne sağaltıcı enerji yayan, dolayısıyla "dışsal *qi*" üzerinde hâkimiyet sahibi usta kavramını ezici bir çoğunlukla kabullenirler. Bu enerjiye bağlı, paranormal denilen "olağanüstü" güçleri de göklere çıkarırlar. "*Qi*"nin modern aletlerle ölçülüp gösterilebildiğini kanıtlarlar. Sonuç olarak ortaya Çin tıp dünyası tarafından resmen kabullenil-

17) Burada ortaya konan verilerin bütünü David A. Palmer'in La "fièvre du Qigong". Guérison, religion et politique en Chine contemporaine başlıklı doktora tezinden alınmıştır, Din Bilimleri ve Düşünce Sistemleri Bölümü, Sorbonne, 2001-2002 akademik yılı.

miş, devlet tarafından özendirilen bir *qigong* bilimi çıkar. *Qigong* böylece "Çin uygarlığının mücevheri" haline gelir.

Qigong'un bu şekilde göklere çıkarılması, "*qigong* ustalarının" uyguladıkları tedavilere atalardan kalan inanç ve büyüleri giderek aratan oranda katmaları olanağını getirir; kamu otoriteleri de buna göz yumarlar. Devlet, bu inançlar etrafında örgütlenen toplulukların Parti'nin yerine göz diktiklerini; ya da Marksizm ve materyalizmle bağdaşmayan işler yaptıklarını fark edinceye kadar bu konudaki düzenlemeleri unutmuş görünür. Dolandırıcıların ve tehlikeli batıl inanç yayıcılarının ortalığı kapladıkları görülünce bu konudaki eski düzenlemeler akla gelir ve bu tür topluluklar bu kurallara uygunlukları bakımından teker teker ele alınarak seçilirler.

1992-1994 arasında çeşitli onur belgeleriyle ödüllendirilen, "resmi ve yarı resmi devlet kurumları tarafından aldığı çağrılarla onurlandırılan"[18] falungong topluluğu da bu soruşturma sonucu en tehlikeli gruplar arasında yer alır. Topluluğun başındaki Li Hongzhi, devlet düşmanı ilan edilir. Ancak, topluluğun dini görüşü daha da yaygın hale gelerek günlük beden hareketlerinin yerini almaya başlar. Falungong özü itibarıyla Mesihçi, kıyamet habercisi, bilimi Satanist ilan ederek reddeden, devrim öncesi Çin manevi değerlerini göklere çıkararak bu değerlere dönmeyi amaçlayan bir harekettir. *Qigong* dolandırıcılarına karşı kendisi de çok duyarlı olan topluluk, *qigong*'un resmen gözden düşürülmek istendiği bu karışık dönemde giderek içine kapa-

18) *A.g.e.*, s. 312.

nır. Li Hongzhi, "her şeyi bilen ve her şeyi yapmaya muktedir, tüm evrenin kurtarıcısı" haline gelir. Li'nin yazdıkları dışında her türlü yazılı metin, falungong inanç ve uygulamasına iman etmiş topluluk üyelerine yasaklanır; "falungong sisteminin yayılması için yöntem ve Li Hongzhi doktrininin sadece ateşli bir propagandası yeterli değildir, üyelerinden her türlü düşünce ve uygulamaya kendilerini kapatmaları istenir."[19]

Polis 1996 yılında toplulukla ilgilenmeye başlar. 1998 Temmuz'unda topluluk resmen "sapkın mezhep" olarak nitelendirilir, 1999 Temmuz'unda da tam bir baskıyla karşılaşır. Tüm bu zaman zarfında topluluk üyeleri başları dik dolaşır, "eleştiri ve baskıların hedefi olmalarına karşın kendilerini açıkça ortaya koyarlar; duygularını inciten kamu makamları ve basına karşı sistemli bir biçimde yürüyüş ve toplantılar düzenlerler."[20] 1999 Nisan'ında Danıştay girişi önünde düzenlenen son mitingte 10 000'in üzerinde üye bir araya gelir. Miting dağıtılır ama bu olay bir dizi müthiş misillemeye yol açar, önce yerel, ardından bölgesel, sonrasında da ulusal tepkiler görülür; ancak devletin karşı tepkisi daha da korkunç olur, "tüm Çin'i saran, politik bir tehdit içeren merkezileşmiş bu halk örgütlerine karşı" koruyucu bir baskı gündeme gelir. Baskı, "Komünist Parti-si'nin moral geçerliğinin krize girdiği bir ortamda çıkmıştır, Parti'nin moral kabulü aslında karşısında bir alternatif olmamasından kaynaklanmaktadır; ancak, farklı ve moral

19) *A.g.e.*, s. 332.
20) *A.g.e.*, s. 366-368.

kabul gibi sorunlardan bağımsız başka bir kaynak ortaya çıkar da halkın çoğunluğunu bir araya getirebilirse, Parti'nin moral kabulü çok hızlı bir erozyona uğrayacak durumdadır."[21]

ABD'yi Karmel Dağı'na karşı harekete geçmeye iten tehdit duygusuyla Çin yetkililerinin falungong karşısındaki korku ve baskıları hiç de aynı şey değildir; bu iki olay birbirlerinden çok farklıdır. Bir kere falungong barış yanlısı bir örgüt olarak topluma karşı asla savaş açmaz, bu bağlamda ağzından herhangi bir şey çıkmaz. Öte yandan üyeleri de hiçbir zaman kapalı bir örgüt modeli içinde olmazlar; Li Hongzhi öğretisine kelimesi kelimesine sahip çıksalar da her zaman kendilerini açıkça gösterirler. Ayrıca, toplu intihar gibi bir şey bu topluluk için asla söz konusu değildir. Aslında, bu hareketin Komünist Partisi açısından oluşturduğu tehlike, bir bakıma Birlik Kilisesi, ya da Bilgibilim Kilisesi'nin bazı Batı ülkeleri gözünde oluşturdukları tehlikeye benzetilebilir. Falungong komünizm düşmanı değildir; komünizmi düşman olarak karşısına almaz. Ancak, maneviyata dayanan bir eleştiri olarak kötülüklerden arınmak, maneviyat yoluyla ideallerine ulaşmak amacındadır. Yani, bu haliyle Parti için çok daha tehlikeli ve sinsi bir düşman olarak değerlendirilir; Parti'nin o güne kadar sessiz kalmasında da zaten pek çok partilinin topluluk üyesi olması asıl nedendir (bunu bazıları sızma olarak adlandırırlar). Olaylar durulduktan sonra, Parti üyelerinin falungong etkinliklerine katılmaları kesin olarak yasaklanır.

21) *A.g.e.*, s. 383-407.

II. Mezhepler ve Avrupa

1. 1980'lerde başlayan politik bir kaygı.

A) *Söz konusu kaygının büründüğü biçimler.* – Avrupa'da herkesi şoka sokan Halkın Tapınağı olayı, Avrupa'nın mezhepsel hareketlere karşı mücadelesini geliştirmesine çok büyük ölçüde yardımcı olmuştur.[22] Bu karanlık ve pek çok kişinin ölümüne yol açan intihar olayının her safhasına ilişkin rapor ve incelemeler günlerce yazılı basında yer alır; "Avrupa acaba böyle bir olaya karşı tedbirli midir?" sorusunun yanıtı aranır. Söz konusu raporlar okunup, incelendikçe Guyana intiharlarının aslında birtakım önlemler almak için bahane edildikleri görülür. Bu önlemlerin asıl hedefi de, daha kısa bir süre önce Avrupa'ya ulaşmış olan Birlik Kilisesi'dir. Kilise'nin Avrupa'yı mesken tutması, Amerika'da yayınlanan "Fraser Raporu"nun Kilisenin mali dalavereleri yanında çokuluslu yanını; ekonomik, politik, hatta askeri kuruluşlarda köşe başlarını tutmak istemesini; devlet işlerine burnunu sokmak hevesini vurgulamasıyla daha da endişe verici hale gelir.[23] Kilise İngiltere'den hareketle tüm Avrupa'da yayılmayı planlamaktadır. Birlik Kilisesi karşıtı ateşli düşmanlıklar da bu ülkeden başlayarak peş peşe sergilenir. Avam Kamarası 1975 yılında, "yardımsever

22) İzleyen açıklamalar benim bu konuda yazdığım bir makaleme dayanmaktadır; Quelles politiques face aux sectes? *Critique Internationale*, 17 Ekim 2002, s. 105-125.

23) Kore-ABD ilişkileri, Beyaz Saray Uluslararası İlişkiler Komisyonu Raporu, Washington, 1978.

örgütler yararına çıkartılmış bir yasanın hoşgörüsünden yararlanan" bu topluluk hakkında hükümeti uyarma gereği duyar.[24] Rapor, "topluluğun beyin yıkama yöntemlerinin farklılığından; çocuk ve gençleri ailelerinden kopartmasından (...); faşist ve nazi benzeri çeşitli politik örgütlerle işbirliğinden; kendisini dini bir kuruluş olarak sunarken ticari şirketlerle olan bağlarından; Güney Kore'deki hatırı sayılır mali imparatorluğundan, bu ülkede ginseng çayı, ilaç üretimi, hatta bazı küçük silah üretimi gibi alanlarda fabrikaları olduğundan" söz eden ilk belgedir. Avrupa ve B. Kilisesi arasındaki ilişkiler zamanla da düzelmez. Hatta, Moon Sun Myong'un 1995 yılında Londra'ya yapılması planlanmış ziyareti de İçişleri Bakanı Michael Howard tarafından durdurulur. Howard, "Moon Sun Myong'un İngitere'ye geliş nedeninin kamuoyunda hoş karşılanmadığı ve Kilise etkinliklerine de hoş gözle bakılmadığı" açıklamasını yapar.[25]

Bilgibilim Kilisesi'nin durumu da bundan daha iyi değildir. Yine İngiltere'de, 1971 sonrasında, Sir John Foster'in hazırladığı, Bilgibilim Kilisesi'nin ideolojik sistemi ve psikoterapatik yöntemlerinin kesin bir dille eleştirildiği rapor Avam Kamarası'nda tartışılır. Kilise halk sağlığına ve topluma zararlı bulunur. Kiliseyi İngiltere'den tamamen sürmek olanaklı görünmese de, İngiliz hükümeti 1980'lere kadar

24) Avam Kamarası raporu, 22 Ekim 1975, resmi rapordan alıntı. The Unification Church milletvekili Paul B. Rose'un konuşması. Le statut d'organisation charitable donne droit à des exemptions fiscales.

25) *The Mail on Sunday*, 29 Ekim 1995. Howard thwarts Moonie leader: Banned from Britain, Nick Buckley.

Kilise'nin İngiltere'ye girişini önemli ölçüde sınırlar.[26] 1999 yılında Kilise'nin halk yararına sayılan kuruluşlardan olmadığı kararına varılır; inceleme Komisyonu topluluğun halk yararı güden toplulukların yararlandıkları yasadan yararlanamayacağını, uygulamalarının dinle bir ilgisinin bulunmadığını ifade eder.

Çok sayıda Avrupa ülkesi (örneğin Almanya, Avusturya, Belçika, İsviçre, Berlin Duvarı'nın çökmesi ardından Doğu Avrupa ülkeleri ve Fransa gibi) İngiltere'yle birlikte Birlik ve Bilgibilim kiliselerine karşı aynı kaygıyı taşırlarken, diğer ülkeler bu topluluklara daha hoşgörülü yaklaşırlar. Örneğin Kuzey Avrupa ülkeleri neredeyse kucak açarlar. İtalya da bu toplulukların dini kuruluşlar olduklarını kabul edenler arasındadır.

B) *Önleme güçlüğü.* – İngiltere bu topluluklarla ilgili olarak özel raporlar hazırlamıştır. Ama Batı Almanya öyle yapmaz; 1980 sonrasında mezhepsel oluşumlar için genel bir rapor hazırlayan ilk ülke olur. 1983 yılında da milletvekili Alain Vivien'in[27] hazırladığı rapor, Fransa'nın da aynı yolda ilerlemek istediğinin kanıtıdır. Bu raporu 1984 yılında Avrupa Parlamentosu tarafından hazırlanan rapor izler. On iki kadar dini topluluk, raporların tamamında birey ve

26) "Sözde Mezhepler ve Psikogruplar: Federal Almanya Cumhuriyeti'nde Yeni Dinler, İdeolojik Topluluklar ve Psikogruplar" üzerine soruşturma komisyonu nihai raporu, Deutscher Bundestag, Referat Öffentlichkeitsarbeit, Federal Almanya, Bonn, 1998, s. 217.

27) Alain Vivien, Başbakanlık için hazırlanan rapor, *Les sectes en France. Expressions de la liberté morale ou facteurs de manipulations*, Paris, La documentation française, ek 2, 126-137, Şubat 1983.

aile açısından, zaten sallantıda olduğu dile getirilen toplumsal nüveler açısından tehlikeli akımlar olarak değerlendirilir. Raporlarda ayrıca bu akımlara karşı ivedi önlemler alınması gereğine de dikkat çekilir; bu bağlamda bazı yasal boşlukların doldurulmaları ve akımların kurbanlarına yardım hizmetlerinin oluşturulması gerekmektedir. Bu ortak isteme karşın, mezhepler konusunda politik önlemler alınması yine de bazı zorluklar içerir. İlgili ülkelerin hepsinde din ve inanç özgürlüğü anayasa güvencesi altına alınmıştır. Sorun, bu özgürlüğü kısıtlar duruma düşmeden zararlı olarak addedilen toplulukların nasıl tanımlanacakları, diğerlerinden nasıl ayrılacaklarıyla ilgilidir. Bu nazik noktayı aşmak için gözle görünür çabalar harcanır. Fakat her seferinde ortaya birtakım çelişkiler çıkar. Koruyucu bir politikanın gerekliliği raporların tamamında vurgulanmaktadır. İnanç biçimlerini suçlar duruma düşmeden bu koruyuculuk nasıl ele alınmalıdır ya da bir düşüncenin suç sayılan bir etkinlik yaratmadan tehlikeli olabileceği nasıl anlaşılmalıdır? İnsanın yakasını bırakmayan bu soru, daha sonra hazırlanacak tüm raporlarda yer alır ve temel özgürlüklere sekte vurmadan, devletin bireyi dini amaç bahanesiyle ruhsal ve bedensel sakatlanmalardan nasıl koruyabileceği, bu konuda ne tür önlemler alabileceği uzun uzun tartışılır.

Yanıt aranan soru basit bir soru değildir. Suç etkinliklerinin tümü geçerli mevzuat hükümlerinden kaynaklanmaktadır. İlke olarak, bu hükümlerin söz konusu durumları nasıl bir bütünlük içinde kavradıklarına bakmak aslında yeterli olmalıdır. Bunun yanı sıra, yeni bir önleyici politika uygulanması daha da büyük hasarlara yol açabilecektir. Alain

Vivien, Haham Sommer'dan da alıntı yaparak, "etkinliğin dayandığı mezhep görüşünün bazen şiddet etkinliğinden ayırt edilmesinin olanaksızlığını" vurgular.[28] Avrupa Parlamentosu da, "inanç özgürlüğü gibi tamamen yasal bir hakkın korunmasıyla, yine tamamen yasal bazı inançların olası sonuçlarına karşı halkın uyarılma hakkı arasındaki çelişkiye" dikkat çeker.[29] Sonuç olarak inanç özgürlüğü ile bazı inançların suç işleme potansiyelleri arasındaki sınırın ne olduğu sorusu hâlâ ortadadır.

Söz konusu dikenli sınır sorununun yol açtığı ilk sonuç, her üç raporda da ivedi önlem alınması gereğinin vurgulanmasına karşın, on yılı aşkın bir süredir bu konuda bir şey yapılamamış olmasıdır. Avrupa Parlamentosu'nun bilgi aktarımı üzerinde hassasiyetle durması sonucu söz konusu raporlar hemen hemen her yerde yayınlanır ama ilgili hükümetler hâlâ ciddi bir önlem almaktan âciz görünürler. Bununla birlikte, Avrupa Konseyi, Avrupa Parlamentosunun ısrarları sonucu 1981 yılında *mezhepler ve yeni dini akımlar* konulu bir rapor hazırlar. Başta yetişkinler olmak üzere olası tehlike konusunda herkesin uyarılması gerektiği bu raporda da vurgulanır.

C) *Devletler tarafından mezhep oluşumlarına karşı yürütülen mücadelenin lideri olarak Fransa.* – 90'lı yılların şok olayı, mezheplerle ilgili olarak 10 Ocak 1996 tarihinde Fransa'da Alain Gest ve Jacques Guyard yönetiminde bir meclis ko-

28) Alain Vivien, *a.g.e.*, s. 23.

29) Avrupa Parlamentosu raporu, 1-47/84 sayılı oturum. AT sınırları içindeki "yeni dinsel hareketler"in faaliyetleri üzerine gençlik, kültür, eğitim, iletişim ve spor komitesi adına hazırlanan rapor, 2 Nisan 1984, s. 16.

misyonu raporunun hazırlanıp yayınlanmasıdır. Rapor Avrupa'da geniş ölçüde yankılanır; mezhep sorununa karşı harekete geçme konusunda adeta Avrupa'yı sallar. Fransa'nın tutumuna ilişkin bir eleştiri furyası başlatan üstü kapalı bir konsensüs oluşur (ancak böyle bir konsensüs mezhep sorununa neşter vuracak ortak bir karara dönüşmez). Sonuçta, Avrupa, bu sorunla ilgili politik önlemler konusunda bir anlaşmaya varamaz, parçalanır.

Yukarıda sözünü ettiğimiz rapor, Alain Vivien'in 1983 yılında hazırladığı rapordan çok farklıdır. Bu rapor sekiz olayı mercek altına alarak suça eğilimli olabilecek bazı inançları açığa çıkarmaktadır. Yani Gest ve Guyard raporu konuya daha kuşbakışı bakan, daha etraflı bir metindir. Rapor, gözlemlere dayalı belgelerden hareketle 173 topluluk belirler, üyelerini alfabetik sırayla sınıflandırır, ardından o topluluklara duyulan güvensizlikleri somutlaştıran bir kanıt gösterilemese bile neden dikkatli davranılması gerektiğini gösteren on ölçüt sıralar.

Ancak, rapor sonuç bölümü itibarıyla Alain Vivien raporundan çok da farklı değildir. Yeterince verimli uygulanamayan mevzuat hükümlerinin iyileştirilmeleri olasılığını göz ardı etmeden, sadece mezheplere özgü yeni düzenlemeler yapılmasının, ya da "zihin bozucu işlemler" gibi yeni bir suç türü yaratılmasının yararsızlığı üzerinde durur. Sadece yüksek rütbeli memurlara yönelik daha sıkı bir haberleşme sistemi tavsiye eder. Kendisinden önceki rapor gibi, salt mezhepsel oluşumları izleyecek, bu görevi ulusal boyutta ve Avrupa boyutunda başarabilecek bakanlıklararası bir gözlem dairesi fikrini benimser.

Gest ve Guyard raporunun önerileri gerçekleşir. 1996 Mayıs'ında bakanlıklararası gözlem dairesi hayata geçer. Bunu, 1996'da, doğrudan başbakanlığa bağlı bakanlıklararası mezheplerle mücadele misyonunun kuruluşu izler. Misyonun bu konuda tüm savunma gücünü elinde tuttuğunu söylemek bile gereksiz. Konusundaki ilk resmi kuruluş olan misyon, Fransa'nın mezhep oluşumlarıyla mücadelede başı çekmesinin *de facto* kanıtıdır.

Mezhepsel sapmalara karşı koruyucu bir politikada bu kadar ısrar, aslında, 1994, 1995 ve 1997 yıllarında peş peşe gerçekleşen Güneş Tapınağı dramlarına sıkı sıkıya bağlıdır. Olaylardan birisi 22 Aralık 1995 tarihli Parlamento raporunun kabul edilmesinden bir gün sonra gerçekleşir.[30] Güneş Tapınağı her ne kadar raporun listesinde yer almıyor, Fransa her ne kadar böyle bir tehlikeden kendisini uzak hissediyor olsa da, olay rapora beklenmedik bir ağırlık kazandırır; devletin, korkunç sonuçları ortada olan "mezhepçilik"[31] olgusuna karşı önlem almak istemesi daha da meşrulaşır.

Politik yetkililerin "mezhepsel oluşumlara" karşı harekete geçmeleri, dağınık ve sadece koruma amaçlı önlemler-

30) Güneş Tapınağı Tarikatı'nın ilk üye ölümleri, 5'i Québec'te, 48'i İsviçre'de olmak üzere Ekim 1994 tarihinde ortaya çıkar; bu olayları 23 Aralık 1995 tarihinde Fransa'da 16 ölüm olayı izler, ardından Mart 1997 tarihinde Québec'te 5 ölüm olayı daha görülür. İlk olayların parlamento çalışmasından önce görülmüş olmalarına karşın raporda GTT tehlikesinden söz edilmez. Kanada ve İsviçre vakıaları, 1978'den beri görülen mezhep dramlarına bağlı olarak, özet biçimde verilir. Hatta raporun sonuç bölümünde, "Fransa'nın Waco tipi bir trajediyle, dahası, Aum'un Tokyo metrosunda yol açtığına benzer bir faciayla karşılaşacağını sanmıyoruz" ifadesi yer alır (s. 126).

31) Bu ifade mezhep oluşumlarını açıklamak amacıyla BMMM tarafından benimsenmiştir.

den bu tehlikenin yasal yollarla kökünü kazıyacak daha geniş çaplı düzenlemelere geçilmesine yol açar. Bir "mezhep karşıtı" yasanın yararsızlığından, böyle bir yasaya ilişkin sorunlardan yukarıda söz etmiştik; parlamenterler benimsedikleri siyasi görüşlerin tümünü kavramaya çalışan ortak bir metin üzerinde anlaşırlar. Önerilen yasaların sadece mezhepleri değil, "baskıcı tüm toplulukları" hedef alması ilke olarak benimsenir. Sonuç olarak bu yasalar politik açıdan düşünülmüş, uygulama açısından da kuşkulu topluluklara yasal baskıyı artırıcı metinler olacaktır.

Senatör Nicolas About ve milletvekili Catherine Picard tarafından önerilen yasalar, "devlet bütünlüğü ve toplumsal birliği tehdit edici boyutlara ulaştığı saptanan mezhep nitelikli hareketler karşısında yargıçların daha kesin kararlar almalarına, cezaları artırabilmelerine olanak veren hükümler içermektedir."[32] Yasa önerilerinden biri 1999 Mart'ında Meclis tarafından onaylanır. Yasa, aile ve bireyi savunma amaçlı kuruluşların, yani toplumsal yararları daha önceden saptanır, kendilerini kanıtlamış oluşumların mezheplerle ilgili davalarda sivil taraf olarak yer alabilmelerine olanak verir. Aynı yasayla "zihin bozma" suçlaması gibi yeni bir kavram yaratılmak istenmesine karşın, öneri kabul görmez. Bilgisizlik ve zafiyetin kötüye kullanılmasına ilişkin Ceza Yasasının 313-4. maddesi yeniden düzenlenir. Yasa ve ona ilişkin diğer düzenlemeler son biçimleriyle 2001 Mayıs'ında kabul edilir ve bireyi koruyucu diğer yasalar

32) Nicolas About tarafından Senato'ya sunulan yasa tasarısı, 20 Kasım 1998 tarihli oturum.

arasında yer alır. Bu arada, "yasal konumları ne olursa olsun, üyelerini fizik ya da psikolojik bağımlılığa iten tüm hükmi kişiliklerin" yargı yoluyla kapatılmaları da oylanır; bu tür bir suçla suçlanmış hükmi kişilik ya da yöneticilerinin duyarlı bölgelerde (okul, huzur evleri, hastaneler vb. gibi) yerleşimlerinin ilgili belediye tarafından yasaklanması olanağı da karara bağlanır.

2. Fransız politikasına karşı tepkiler.

A) *ABD karşı atağı.* – Mezhep oluşumlarının etkin bir biçimde izlenmesini sağlayan Gest-Guyard raporuyla onu izleyen About-Picard yasası ABD yetkililerinin ateşli tepkileriyle karşılaşır. Fransız politikasına karşı gösterdikleri ağız birliği, ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından oluşturulan dünyada din özgürlüğünün kullanımına ilişkin raporlarda özellikle kendisini hissettirir. Bu raporlardan ilki, Ocak 2000'de yayınlanan Fransız raporundan birkaç ay önce, 1999 Eylül'ünde yayınlanır. Parlamento raporu, listesinde yer alan toplulukların her birini teker teker dinlememiş olması nedeniyle ağır bir biçimde eleştirilir. Bu rapor sonucu herhangi bir ters sürecin başlayabileceği endişesi dile getirilir. Rapor ayrıca "azınlık dinlere karşı hoşgörüsüz bir ortam yaratılmasından" sorumlu tutulur.

B) *Avrupa'da yayınlanan daha tedbirli raporlar.* – Avrupa ülkeleri Fransa'nın mezhep oluşumlarına karşı toplumu savunucu bir tavır takınmasına farklı tutumlar sergilerler. Birlik düzeyinde Parlamento, 11 Aralık 1997 tarihinde mezhep-

lerle ilgili yeni bir metin hazırlar.[33] Metin, ülkelerin tümüne bu konuda daha tedbirli bir tavır sergilemelerini öğütler. O gün için mezheplere karşı müşterek bir Avrupa politikası yaratılmasına, bu konuda uzman bir Avrupa kurumu oluşturulmasına gerek olmadığının altını özellikle çizer; bu hususun vurgulanması aslında Gest-Guyard raporu önerilerinden bazılarına olumsuz bir yanıt getirilmesidir.

Bu konuda Avrupa Konseyi de, 22 Haziran 1999[34] tarihinde yeni bir tartışma başlatır. Devletlerin, "gözetim ve önleyici rollerini yadsımayacakları, bu konudaki sorumluluklarını bırakamayacakları" hususunda ısrarcı bir tutum sergiler. 1997 tarihli Avrupa Parlamentosu raporunun aksine, "dinsel karakterli, dışa kapalı, maneviyatla ilgili toplulukların yakından izlenmelerine olanak sağlayacak bir Avrupa Gözlem Dairesinin zorunlu olduğunu" dile getirir. Tartışmalar sonucu benimsenen metin yine de çok net değildir; örneğin, raportör Romanyalı bakan Nastase, "zihin bozuculuk" kavramının daha net açıklanmasını ve kuşkulu toplulukların izlenmeleri için daha kapsamlı yasal önlemler beklemiştir. Fakat bu iki konuda getirilecek hükümler Avrupa Konseyi'ni Fransa'ya yaklaştırır gerekçesiyle son metinden dışlanırlar. Bu dışlanma, aslında, Avrupa bütünselliğinin kendisiyle yüzleşmesidir. Kabul edilen metin bu durumda farklı tavırlar arasında bir uzlaşma metni olarak ortaya çıkar. Sonuçta Avrupa Konseyi de, işin başında göz-

33) Berger tarafından Avrupa Birliği'ne sunulan rapor, FR/RR/341/341974, 11 Aralık 1997.

34) Avrupa Konseyi'nde Nastase çözümü, 13 Nisan 1999, 8373.

lem ve haberleşme konusuna onca ağırlık vermesine karşın, düz bir çizgi üzerindeki bir nokta olmaktan öteye geçemez.

C) *Belçika.* – Ulusal tepkiler düzeyinde, Belçika, Fransa'ya en yakın tavır alan ülke olarak belirir.

6 Mart 1996 tarihinde, yani Fransa raporunun yayınlanmasından birkaç ay sonra, Belçika parlamentosuna Alain Gest'in de dahil olacağı bir araştırma komisyonu kurulması önergesi verilir. Belçika parlamentosu Gest'ten Fransız hükümetinin bu konulardaki çalışmaları hakkında parlamento üyelerini aydınlatmasını ister. Söz konusu komisyon 28 Mart 1996 tarihinde harekete geçerek, raporunu 28 Nisan 1997 tarihinde sunar. Fransa raporundan daha kapsamlı ve daha ayrıntılı olmasına karşın rapor Fransa parlamentosu tarafından kabul edilen rapora çok yakın sonuçlar içermektedir. Bu raporun yayınladığı liste de tartışmalara yol açar. Rapor 7 Mayıs günü parlamentoda tartışılır. 126 oy gibi bir çoğunlukla rapor ve sonuçları kabul edilir; sadece 189 örgütü içeren özet tablo kabul görmez.[35] Tablo rapordan resmen çıkartılarak raporun bir eki gibi değerlendirilir. Belçika, aynı zamanda, 1999 yılında Adalet Bakanlığına bağlı, görevi zararlı olabilecek dini toplulukları izlemek olan özerk bir belgeleme ve haber dairesi oluşturarak, gerektiğinde yasalar üzerinde değişiklik önerilerine varıncaya kadar önlemler hazırlamasını ister.[36] Bundan dört sene son-

35) Milletvekilleri Duquesne ve Willems tarafından kaleme alınan rapor, Belçika Temsilciler Meclisi, sayı 313/8-95 /96.

36) La Lanterne, ADIF yöneticisi Bayan Julia Nyssens'le yapılan görüşme, 20 Mayıs 1999.

ra, M. Philippe Monfils tarafından Fransa'dakine benzer biçimde, "insanların zaaflarından yararlanılarak onları bir etkinliğe yönelten ya da tavır almaları gerekirken hareketsiz kalmaya iten hileli ve güvenlerini kötü kullanıcı olayların cezalandırılmasına" ilişkin bir yasa tasarısı 22 Ekim 2003 tarihinde Belçika Temsilciler Meclisine sunulur.[37]

D) *Fransız politikasının Doğu Avrupa tarafından dikkatle izlenmesi.* – Fransız yöntemleri Doğu Avrupa tarafından da dikkatle izlenir. Topluma ters düşen toplulukların artması ve mezhep oluşumlarının tırmanması Doğu ülkelerini de birtakım önlemler almaya iter. Örneğin Polonya'da bir derneğin kültürel dernek sayılabilmesini ağırlaştıran hükümler getirilir; gerekli kurucu üye sayısı on beşten yüze çıkartılır. Öte yandan topluluğun savunduğu görüşlerin incelenmesi sonucu, devlet söz konusu topluluğu mali ayrıcalıklardan mahrum edebilme yetkisini elinde tutmaktadır.[38] 1990-1997 arasında Rusya da yeni dini akımlara karşı tavrını değiştirme gereği duyar. Rus parlamentosu, önce, 1990 yılında din özgürlüğüne ilişkin yeni bir yasa çıkartır. Rusya'da daha önceleri bir dini topluluğun resmi kimlik kazanabilmesi için on kişinin başvurusu yeterli olmaktaydı. Fransız Basın Ajansının (AFP) bildirdiğine göre, "SSCB'nin çöküşünün ardından Rusya'da 13 000 farklı mezhep ve dini akım bu şekilde kayıt yaptırmış bulunmaktadır. Bu konularda yurtdışında, örneğin Moon tarikatı gibi kuruluşlar tarafından

37) Belge 51 0322/001.
38) Kaynak: *La Croix*, 12 Mart 1999.

yetiştirilmiş bazı öğretim üyeleri de toplumsal bilimlerle ilgili derslerinde bu mezhepleri göklere çıkarmaktadırlar."[39] 1997 yılına gelindiğinde 1990 yasası düzeltilerek dini akımlarla ilgili hükümler ağırlaştırılır. Ortodoks Kilisesi geleneksel din olması nedeniyle yeniden değerlendirilerek öne çıkarılır. İslam, Budizm, diğer belli başlı Hıristiyan mezhepleri ve Yahudilik geleneksel inançlar olarak kabul edilir. Gelenekleri bu şekilde yeniden değerlendiren yeni yasa, Rusya'da bir görüşün yeni bir dini akım sayılabilmesi için en az on beş yıl önce resmen kaydedilmiş olması hükmünü getirir.[40]

E) *İsviçre ve Almanya'nın birbirlerinden uzaklaşması.* – Fransız politikası çoğu Batı Avrupa ülkesi tarafından çekincelerle karşılanır. Bu konuda İsviçre ve Almanya'nın tutumları özel olarak ele alınmalıdır. İsviçre önce mezhep oluşumları konusunda en üst düzeyde alarma geçmişken bu ilgisinin zaman içinde değiştiği görülür. Mezhepsel oluşumlarla devlet düzeyinde mücadele İsviçre'de 1996-1999 arasında büyük ölçüde farklılık kaydeder. 1994 ve 1995 yıllarında İsviçre'nin Fransızca konuşulan bölgesinde gerçekleşen Güneş Tapınağı "intiharları" ve bunların devlet tarafından önlenememiş olması, "mezhepsel sapkınlıkları denetleme" komisyonu gibi bir uzman kurumun oluşmasına yol açar. Komisyon bulguları 1997 Şubat'ında yayınlanır. Yeni bir raporun ardından gelen yasa tasarıları bu konuda belli bir politik duyarlığın kanıtıdır. İsviçre ilk zamanlar Fransa'da uygula-

39) AFP, 30 Temmuz 1999.
40) 1998 tarihli Alman raporundan alınan bilgiler, *a.g.e.*, s. 205-206.

nana benzer bir yapı oluşturmak ister gibidir. Fakat, 1999 Aralık'ında yayınlanan son raporla[41] birlikte ilk önerilerin ciddi ölçüde tavsadıkları gözlenir. Rapor, Almanya'nın Bilgibilim karşısında takındığı savunma durumundan belirgin bir biçimde uzaklaşır. Bir yandan bu konudaki Alman politikasını çok tartışılır bulduğunu ortaya koyarak ABD resmi raporlarına göndermeler yapar, öte yandan İsviçre'nin bu konuda eleştirel bir tavır içinde olmadığını dile getirir. Rapor bu haliyle İsviçre'nin bu konuda ABD ile ne kadar uyum içinde olduğunu ortaya koyması yanında, bundan böyle Fransa'dan ne ölçüde uzaklaşacağının da göstergesidir.

Almanya, daha önce de belirttiğimiz gibi, "mezheplerden" ilk kuşkulanan ülke olmuştur. Daha 1993'lerde "Psikogruplar ve gençlik mezhepleri" dairesi adı altında bir bölüm oluşturmuştur. Bu bölüm, her ne kadar Gençlik ve Aile Bakanlığına bağlı olsa da, Fransa'daki Bakanlıklararası Mezheplerle Mücadele Misyonu'na (BMMM) benzer görevler üstlenmiştir. Bu yapılanmanın yanı sıra Baden-Wurtemberg, Bavyera, Hesse, Aşağı Saksonya, Saksonya ve Turingen eyaletleri gibi eyaletlere özgü bakanlıklararası çalışma grupları oluşturulmuştur. Yani Almanya Bilgibilim Kilisesi'ne karşı çok dikkat çekici bir mücadele içindedir. ABD Almanya'nın bu tutumunu şiddetle eleştirir, hatta diplomatik sorun haline getirir. Fakat Almanya bu noktada Fransa'dan çok farklı bir tutum sergiler. Federal Parlamento soruşturma komisyonunun 1998 Haziran'ında yayınlanan son raporu,[42] daha

41) İsviçre Federal Polisi tarafından hazırlanan rapor.

42) *Final Report of the Enquete Comission on "So-called Sects and Psychogroups"*, *a.g.e.*

önceki raporlardan çok farklı olup adeta Almanya'nın ABD makamlarınca anlaşılmasını sağlamak için kaleme alınmış gibidir. Ayrıca, raporun İngilizce'ye çevrilmiş olması da, raporun ABD tarafından okunmasını sağlayarak Almanya'nın ABD gözünde "hoşgörülü" ülkeler safına girmek istediğini kanıtlamaktadır.

Raporun daha giriş bölümünden başlayarak komisyon başkanı Ortun Schatzle'nin Alman anayasasının din ve bilinç özgürlüğü; inananların devredilemez insan hakları; devletin bu konudaki hoşgörü ve yansızlığını dile getiren 4. maddesini öne çıkarma gayretleri belirgin bir biçimde hissedilir. Komisyon başkanı hanımefendi, ayrıca, bu raporun bazı grupların kınanmasına karşı bir mücadele amacıyla kaleme alındığını ve "mezhep" kelimesinin olumsuz yan anlamına karşı çıkmak için yazıldığını vurgular. Rapor bu nedenle Federal Almanya'da varlıkları bilinen toplulukların liste halinde yayınlanmasına karşı olduğunu belirtir; "çünkü böyle bir liste bu toplulukların kınanmasına yol açabilecektir."[43] Rapor, analizini "bir topluluğu 'kökten' ya da 'tehlikeli' olarak nitelemenin akılcı bir tutum olmadığını" vurgulamaya kadar götürür.[44] Böyle bir topluluğun üyelerini "edilgen kurbanlar" olarak kabul etmekten başka yapacak bir şey yoktur.[45] Söz konusu rapor içeriği (aslında, Bilgibilim, Satanik ve Psikoterapatik topluluklara hâlâ kuşkuyla bakmaktadır) ve Fransa'nın bu konuda geliştirdiği savunma önlemlerine karşı tavrıyla Almanya'yı Fransa ve

43) *A.g.e.*, s. 20.
44) *A.g.e.*, s. 112.
45) *A.g.e.*, s. 6.

onun gibi bu mücadeleye etkin bir biçimde katılmayı sürdüren bazı ülkelerden uzaklaştırır.

Andığımız doğrudan eleştiri ve diplomatik uzaklaşmaların Fransız politikası üzerinde nasıl bir etki yarattıklarını söylemek zor. Bununla birlikte, Fransız politikası üzerinde bir değişikliğe yol açtıklarını belirtmek zorundayız. Alain Vivien, 2002 başkanlık seçimleri ardından BMMM başkanlığından ayrılır. Misyon, Mezhepsel Sapkınlıklarla Mücadelede Bakanlıklararası Dikkat Misyonu (MSMBDM) adlı yeni bir oluşımun kurulabilmesi amacıyla dağıtılır. Yeni kurulan daire doğrudan mezheplerle ilgilenmez ancak sapkın sonuçlarla ilgilenir; yani üyeleri, komşuları ve toplum için tehlike arz etmeye başlayan, adını dinsel topluluğa çıkarmış grupların yasa önünde suç sayılır bir etkinliklerinin görülmesini bekler. MSMBDM konusunda 2004 yılında yayınlanan başbakanlık raporu bu durumu açıkça saptar.[46] 2003-2004 üniversite döneminde de iki ayda bir olmak üzere öğretim üyelerini, din adamlarını, hukukçuları, politikacıları, araştırmacı, sağaltıcı hizmet verenleri bir araya getiren ve mezhepsel oluşumlar sorununa çoklu bir bakış getirmeyi amaçlayan bir seminer düzenlenir.

3. Bir Fransız öznelliği söz konusu olabilir mi? – Fransa'nın salt çevresindeki ülkelerle uyum sağlayabilmek adına daha az tutkulu bir tavır sergilemesi, Batı Avrupa ülkelerinde ağırlıkları hissedilmese bile mezhep oluşumla-

46) MSMBDM, *Rapport au Premier ministre. Les dérives sectaires*, Paris, La Documentation française, 2003.

rından neden bu kadar tedirginlik duyduğu sorusunu gündeme getirmemizi engellemez. Avrupa'nın dini görüntüsü ortak büyük eğilimlerle çizilse de, bu eğilimler bu görüntüye her yerde karşılaşılabilir özellikler eklese de, resmi kurumları laikleştirme; düşünsel etkinliklerde sekülarizm arayışı; çok kültürlülük; birleştirici, tekdüze hale getirici büyük düşün akımlarından uzak durma; dinsel büyük kurumların etkilerini yumuşatma; bu büyük dinlerin üye sayılarında görülen net düşüş; inançların bireysel planda yayılıp dağılmaları gibi özellikler de bu manzaranın ortak özellikleri olarak karşımıza çıkmaktalar. Kısacası, bu saydıklarımıza tüm Batı Avrupa'da rastlayabiliriz.

Dini oldukları söylenen toplulukların halk sağlığı, politika ve ekonomi alanlarında bazen sorun yaratmaları karşısında diğer Batı Avrupa ülkelerinin duyarsız kaldıklarını ileri sürmek yanlış olur. Aynı şekilde, bazı toplulukların doktrin ya da inançlarının özellikle demokrasi için bir tehdit oluşturduklarında Avrupa'nın kayıtsız kaldığını söylemek de doğrusu çok abartılı bir söylem olacaktır. Bu topluluklar özellikle çokuluslu bir nitelik kazandıklarında Avrupa'nın kaygısı göz ardı edilemez. Bununla birlikte, Avrupa'nın korku ve kaygılarını bugüne kadar birkaç toplulukla sınırladığını gözlemekteyiz. Duyulan kaygı, "mezhep" oluşumlarının olası tehlikesine karşı ortak bir Avrupa tutumu oluşturmaya henüz yeterli değil görünüyor. Ülkelerin çoğunun ya dini geleneklerine bağlı olarak bu tür olaylara hazırlıklı olmaları ya da aynı nedenlerle din pazarındaki rekabeti daha kolay hazmedebilmeleri nedeniyle bu tür olaylara kendilerini daha çabuk uyarlayabildiklerini kabul etmek zorundayız.

Fransa "mezhepçilik" tehlikesini hisseden tek ülke değil elbette ama bu olgunun genelleşmesi aşamasında en azından son birkaç yıldır komşularına göre daha ciddi savunma önlemleri alan tek ülke. Acaba Fransa'nın bu genel durumdan komşularına göre daha fazla etkilenmesini gerektiren özel nedenler mi var? Bu tür hareketler Fransa'da başka yerlere oranla daha fazla gelişme göstermemiş olmalarına karşın, acaba neden daha tehdit edici bulunuyor? Bu soruya getirilecek yanıtlardan biri, aşağıda ele alacağımız üç çözümlemenin kesim noktası olarak ortaya çıkacaktır.

A) *Laiklik ve "sızma" korkusu.* – Batı toplumlarının tümü, "devletin ve kamu güçlerinin inanç dünyası karşısında yansızlığını; din özgürlüğünü (olumlu ya da olumsuz, yani inanmama özgürlüğü de dahil olmak üzere); özerk bireysel bilinci (her türlü dini ve felsefi akım karşısında kadın erkek herkesin özgür seçim hakkı olduğunu) ve her alanın (din, politika, bilim vb.) eleştirel düşünceye açık olduğunu kabul ederek"[47] bir şekilde laik bir uygulamayı benimsemiş durumdadır. Ancak, bunun böyle olması Fransa'nın Kilise egemenliğine karşıözgün bir savaş vererek bugünlere geldiğini unutturmamalıdır. Jean Paul Willaime, "laiklik" teriminin temelinde yer alan "laik" kelimesinin kilise dışı her şeyi kapsadığını ifade ediyor. Bu bağlamda, nasıl din dışı şeyler kutsal şeylerin karşısındaysa, nasıl Kilise cismeni dünyanın karşısında yer alıyorsa, laikler de papazların karşısında yer alır-

47) Jean-Paul Willaime, Laicité et religion en France, Grace Davie ve Danièle Hervieu-Léger (yay. haz.) içinde, *Identités religieuses en Europe*, Paris, La Découverte, 1996, 153-171, s. 157.

lar. Yani, laik uygulamada gerçeği açıklama hususunda birbiriyle bağdaşmaz iki açıklama biçiminden kutsal dışı olan asıldır. Laiklik Fransa'da Roma Kilisesi'nin toplum üzerindeki iktidarı kırılarak kurulmuştur. Toplum üzerindeki din egemenliğinin köklü bir biçimde silinebilmesi için tüm değerlerin yeniden oluşturulmaları; bir potada yeniden eritilmeleri gerekmiş, bundan da belli bir moral ve sivil ideal ortaya çıkarak toplumsallaşmayı ve egemenliğin kullanım biçimini yeniden kurgulamış, bu bağlamda toplumu yeniden örgütlemiştir.[48] Katolik Kilisesi'nin yerine geçen ve belli bir erginlik, belli bir özgürlük olarak değerlendirilen işte bu ideolojik öğe, sosyolog dostumuza göre, Fransız laiklik anlayışının özgünlüğünü oluşturmaktadır. Andığımız biçimde oluşturulan Fransız anlayışı, dini ve politik bazı temel ilkelerden vazgeçme biçiminde ifade edebileceğimiz ABD türü laiklik anlayışından önemli ölçüde farklılık arz eder. Katolik Kilisesi'yle laik devlet arasındaki gerilim, dini egemenliğin mutlak olduğu bir dönemde had safhadadır. Modernleşme ve modernleşmeye bağlı olarak dini kurumların etki kaybı, giderek genişleyen bu çatışmadan kaynaklanır. Kilise, "inananların dini bilinçlerine yerleşen" kültürel bir laikleşmeyi hazmetmek ve bununla bütünleşmek zorunda kalır.[49] Sonuç olarak da devlet için bir tehdit unsuru olmaktan sonsuza kadar çıkar. Fakat, değer ve bağların çözülme aşamasına girdikleri bir dönemde dünün düşmanları bu çözülmeye karşı bir işbirliğine gidebilirler.

48) *A.g.e.*, s. 156.
49) *A.g.e.*, s. 170.

Laik ve dini kurumlar olarak iki Fransa'nın, politik yanları güçlü bir biçimde ağır basan (Birlik ve Bilgibilim kiliseleri, Soka Gakkai ya da Raelien hareketi gibi) dini akımları etkisiz hale getirme; laiklik anlayışına barışçı bir gelecek vaat eder görünen "yeni bir laik uzlaşma"[50] etrafında birleşme; iman sahibini tek yönlü bir alana hapsetmeyi reddetme noktalarında işbirliğine gitmeleri Fransız topraklarında dikkat çekici bir oluşum ortaya koyar. Katolik Kilisesi çoğunlukla 1901 tarihli yasadan güç alarak ortaya çıkan bu akımlara karşı devletle işbirliğine girerek cemaatine söz geçirememekten şikâyetçi olur; bu akınları eleştirir. Devlet ve Kilise bu yeni akınların kamu alanına sızmasına hoşgörüyle bakmayacak bir laiklik anlayışının sözcülüğünü birlikte yaparlar. Yargıya aksetmiş bazı Bilgibilim dosyalarının kayboluşu, böyle bir sızmanın varlığına ilişkin tezleri güçlendirir; Birlik Kilisesi'ni Ulusal Cepheye mali destek vermekle birlikte suçlarlar; Soka Gakkai'nın Japonya'da Komeito partisiyle işbirliği içinde oluşu, bu akımla mücadele için Fransa'nın eline kullanabileceği bir koz verir; Raelien hareketinin klonlamadan yana tavır alması ve bu alanda yapılan araştırmaları desteklemesi iki taraftan da ağır eleştiriler almasına yol açar.

Mezheplere karşı mücadeleyi ve bu konudaki genel öfkeyi en iyi dile getiren anahtar kelimelerden biri "sızma" kelimesidir. Birlik ve Bilgibilim kiliselerinin ikisinin de idari ve politik kademelere sızabilecek olmaları devleti gerçekten kaygılandırırlar. Bu topluluklara özgü antidemokratik tutum başka ülkeleri de kaygılandırmakla birlikte, Fran-

50) Jean Baubérot tarafından, *Vers un nouveau pacte laïque* adlı eserinde geliştirilen terim, Paris, Seuil, 1990.

sa onların bu niteliklerini toplumun laik temellerini doğrudan tehdit edici olduğu; dinin devlete egemen olma bağlamında hortlaması biçiminde algılar. Geçmişte yaşananların ağırlığıyla, "laik uzlaşma" tehlike içerisinde görülür; toplumun tüm kesimlerinde yaşanan bir karşı çıkışla Devlet ve Kilise ortak düşmana karşı el ele verirler.

B) *Düşünce özgürlüğü ve zihinsel bozulma.* – Bu bağlamda düşüncelerimizi bir adım daha ileri götürebiliriz. Jean Baubérot, laikliğin "bilinç özgürlüğü" ve "düşünce özgürlüğü" olarak iki özgürlüğün öne çıkartılması üzerine kurulu olduğunu çok güzel açıklar. Bilinç özgürlüğü, "farklı dinsel içeriklerin birbirlerine göre bir eşitlik içinde olduklarını ve dini inançların farklı biçimlerde reddedilebileceklerini" kapsar; din özgürlüğü ise, "yaygın tüm doktrinler karşısında akıl ve bilinçle varılan bir seçme özgürlüğünü" içerir.[51] Bu iki özgürlüğün birbirlerini tamamlaması zorunlu olmayıp, birbirlerine ters de düşebilirler. Bilinç özgürlüğü her türlü inanca sahip çıkabilme, onu benimseyebilme açılımına sahipken, düşünce özgürlüğü eleştirel aklın özgür kalabilmesi açısından herhangi bir inanç akımına aidiyete karşı çıkar. Bu saptamadan yola çıktığımızda da, mezheplere karşı mücadelede Fransızları özgür düşünce adına harekete geçiren ikinci anahtar terime; "zihin bozuculuk" kavramına ulaşırız. Toplumun mezheplere karşı verdiği savaşı Jean Baubérot'nun değerlendirmeleriyle izleyelim; "(bu mücadele) adı açıkça

51) Jean Baubérot, Laïcité, sectes, sociétés, Françoise Champion ve Martine Cohen (yay. haz.) içinde, *Sectes et démocratie*, Paris, Seuil, 1999, s. 314-330 (s. 316).

konmasa da düşünce özgürlüğü yararına yapılmaktadır; üyeleri üzerinde totaliter baskı uygulamak isteyen hareketlere karşı yapılmaktadır; aptalca diyemediğimizden çok düşük seviyeli diyebildiğimiz zihinsel bir metanın "hazmedilebilmesini" sağlamak için eleştirel insan aklının yok edilmemesi için yapılmaktadır,"[52] diyor. Konuyla ilgili yasa tasarısının özünde dile getirilen dilek, zihin bozucu etkinlikleri devletin korumak ve yüceltmek durumunda olduğu düşünce özgürlüğüyle asla bağdaştırılamaz bulmakta ve ceza yasasının özel suçlar bölümüne göndermeler yapmaktaydı. 1996 parlamento raporunda 173 topluluğun "gizil tehlikeli" nitelenmesiyle sıralanmış olması bu açıdan değerlendirilmelidir. "Bilinç özgürlüğü" üzerine kurulu laik devletin mezhepleri dinlerden ayırt etmesi beklenemez. Laik devlet bu bağlamda hiçbir kültü diğerinden ayırmaz ve hiçbirine imtiyaz tanımaz. Ancak, düşünce özgürlüğü açısından harekete geçildiğinde durum değişebilir. Fransız devletinin görevleri arasında yer alan eleştirel aklı yüceltme görevi, aklı geliştirebilecek iyi şeyleri yasaklayan her türlü girişimi zararlı görebilir.

C) *Parasal ilişki ve liderlik kültürü yoksunluğu.* – Fransız kamuoyunu tedirgin eden üçüncü nokta, topluma ters düşen dinsel oluşumların parasal ilişkileridir. Yani mezheplere karşı girişilen mücadelede "para" üçüncü anahtar kelime olarak karşımıza çıkar. Mezhepleri karşısına alan tüm mücadeleler bu hareketlerin zenginleşmeyi amaçladığını, başı çekenlerin diğer üyelerin ceplerini boşaltmak istediklerini

52) *A.g.e.*, s. 326.

kanıtlamaya çalışırlar; "bu faaliyetlerde paranın nasıl bir itici güç olduğunu, her şeyin para etrafında döndüğünü, üyelerden para kopartabilmek için nasıl kırk takla atıldığını mezhep etkinliklerine karşı çıkan herkes bilir."[53] 1970'lerden başlayarak günümüze kadar durmadan artan bu tür hareketler, başka şeylerin yanı sıra, simgesel küçük eşyaların nasıl metalaştırıldıklarını, hatta bu çerçevede sıkı bir rekabetin geliştiğini ortaya koymuştur. Çoğu ülkede bu durum gizli dolandırıcılık olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, Katolik Kilisesi'nin güçlü etkisi altındaki Fransa, ne bu tür akımları tanımakta ne de böyle simgesel mallara bir pazar olmaktadır. D. H. Léger, "para düşüncesinin günümüz din anlayışı çerçevesinde özellikle Fransızlar için ne kadar çarpıcı bir şey" olduğunun altını çizer. Léger'ye göre bu durum, "bir zamanlar ekonomik anlamda aşırı güçlü Roma Kilisesi'ne karşı olmakla, bağış ve zenginliklerin Kilise tarafından içselleştirilmesine karşı çıkmakla eşanlamlıdır"; simgesel eşyalar zaten bu öfke sonucu Kilise tarafından ücretsiz hale getirilmiştir. Ücretsiz oluş giderek "politik, dinsel ve toplumsal bir içerik" kazanmış, dolayısıyla günümüzde simgesel eşyaların para karşılığı olmaları kabul edilemez bir şey haline gelmiştir.[54] Geçmişte dinin ekonomik boyutuna karşı çıkmanın günümüzdeki uzantısı, "mezheplerin ekonomik ve mali gücüne karşı olmak" biçiminde kendisini göstermektedir.[55]

53) Jacques Guyard'ın başkanlık ettiği ve Jean-Pierre Brard tarafından sunulan parlamento raporu, *Les sectes et l'argent*, s. 10.

54) Danièle Hervieu-Léger, *La religion en miettes ou la question des sectes*, Paris, Calmann-Levy, 2001, s. 118-123.

55) *Les sectes et l'argent*, *a.g.e.*, s. 10.

İşte bu şekilde sıraladığımız nedenlerle, Fransa, mezhep oluşumlarına karşı başka yerlerden daha duyarlı hale gelmiş ve daha güçlü tepkiler ortaya koymuştur. Mezhep oluşumlarının bazıları, inanç sahibini belli bir alana hapsetmekle Fransız laiklik anlayışının temeline doğrudan bir saldırı niteliğindedir; aslında din dışı başka alanlarda bireyin hareket yeteneğini kısıtlayan bolca örnek varsa da din adına yapılan kısıtlama çok farklı tepkilere yol açmaktadır. Bu tür topluluklara karşı mücadele bir kızgınlığa dönüşmüş durumdadır. Bu toplulukların parasal uygulamaları da akla geçmişteki zengin Roma Kilisesi'ni getirmektedir. Paralı manevi hizmetlerin rekabeti bu yüzden Fransa gibi Katolik kültürden derinlemesine etkilenmiş bir ülkede halkın şoka girmesine neden olmuştur. Keza, üyesini belli bir anlayış içine hapsetmek isteyen bir görüş, "düşünce özgürlüğünün" güvencesi Fransız devletini çok büyük ölçüde zorlamaktadır. Andığımız üç yarayı kaşıyan mezhep oluşumları, laik kimliğin ne büyük acılarla kurulduğunu topluma bir kez daha anımsatmış, devleti bu noktada harekete geçmeye ikna etmiş olmalıdır. Fakat bu noktada Fransız devleti bu konudaki politikasının komşusu ülkeler tarafından da desteklenmesine ihtiyaç duymaktadır. Bugün için gelinen noktada Fransız hükümeti, bazı basın mensuplarının hükümetin tutumunu ABD'ye boyun eğmek gibi görmelerine karşın, belki de sadece tartışmaları yumuşatmayı denemek istemektedir. Bugünün sorusu basının baskısı karşısında MSMBDM'nin bir kıyıya atılıp atılmayacağıdır.

SONUÇ

Mezhep olgusu toplumsal bilimler tarafından oldukça üstünkörü bir biçimde ele alınmıştır. Toplumsal bilimlerin ortaya attığı sorular önemli ölçüde yanıtsız kalmış; mezhep kavramının tam bir tanımı yapılamamış; dahası mezhep denen şeyi tanımlamak için var oldukları sanılan nirengi noktalarının altından girilip üstünden çıkılmıştır. Toplumsal bilimlerin bu perişan hali karşısında mezheplere karşı mücadeleye önderlik eden bazı militanların bu tutumu bilinçli bir mezhep savunuculuğu olarak değerlendirmelerine bile rastlanmıştır. Toplumsal bilimlerin bilimsel kuşkuları nedeniyle de olsa bir yere varamamaları sonuçta bu konudaki araştırmalardan sosyolog ve antropologların dışlanmaları için yollar aranmasına neden oldu. Fransa'da Bilimsel Araştırmalar Ulusal Merkezi (Centre National de la Recherche Scientifique) biraz da ironiyle Mezheplere Üye Toplama Ulusal Merkezi (Centre National de Recrutement des Sectes) adıyla anılır oldu. Hava, farklı görüş açılarından yararlanarak ortaya sağlıklı bir düşüncenin çıkmasını sağlayabilmekten oldukça uzak görünüyordu. Kaleydoskobu birkaç sayfaya sığdırmak olanaksızdı. Bu karmaşık sorunu çöz-

mek için ortaya bir görüş atanların düşüncelerinin de diğerlerininkinden çok farklı bulunarak reddedilmesi herkesin hevesini kırmaktaydı. Biz bu çalışmamızla karşılaştırmalı bir çözümleme sayesinde konunun tarihi, dinsel ve kültürel boyutlarını ortaya koymaya, birtakım ortak noktalar saptamaya çalıştık. Mezhep denen topluluklar bir yerden diğerine, bir çağdan diğerine farklılıklar gösteriyorlarsa, bunun nedeni kendi aralarında karşılaştırılabilir olmalarıdır. Mezhep dediğimiz şeyin doğrudan sindirilemez oluşundandır. Mezhep, politik ve toplumsal planda kabullenilebilir bir olgu değildir. Bir topluluğun sindirilemezliğine ilişkin nedenler tarihi, politik ve kültürel çerçeveye göre elbette fark gösterecektir; bunun tek istisnası iletişim sistemleri açısından kendilerini dışa tamamen kapatan toplulukların her zaman ve her yerde mezhep olarak adlandırılmalarıdır. Ancak, mezhep olgusu sadece bu tür topluluklarla sınırlı kalmıyor. Zaten bu nedenle mezhep denen şeyi bir türlü tam anlamıyla tanımlayamıyoruz. Böyle bir tanımlama kültürel temellere dayanması gereken evrensel ölçütler bulmayı, fethetmeye çalıştıkları kültüre karşı büyük dinler gibi kayıtsız, fakat *Gerçek* denen şeyi elinde tuttuğundan emin toplulukların ortak noktalarını bulmayı gerektiriyor. Fakat, böyle bir tanımlamaya ulaşılamamış olması, bir demokrasi, bir kültür ya da bir ailenin kendisini tehdit altında hissedip bir topluluğa karşı çıkmasına elbette bir engel oluşturmuyor. Böyle bir karşı çıkışın tek anlamı söz konusu tehdidin evrensel olarak hissedilmemesidir. ABD ve Fransa'nın farklı görüş açılarına sahip olarak farklı tepkiler ortaya koymaları, ne birbirlerine göre haksız oldukları anlamına gelir ne de

uluslararası topluluklar tarafından mahkûm edilmelerini gerektirir. Bu farklılığın tek anlamı, konuyla ilgilenme biçimlerinin farklı oluşu, dolayısıyla farklı savunma anlayışlarına sahip olmalarıdır. Daha da ötesi için evrensel olarak benimsenmiş yasalar söz konusudur. Mezheplerin bu yasalara karşı gelmeleri halinde, yapılacak tek şey, mezheplerin kötülükleriyle savaşmaktan ibarettir. Yalnız, iş bu noktaya gelmeden de mezhepler bireysel mahremiyete sızıp toplumsal alışkanlıkları ve bir topluma biçimini veren nitelikleri bozmaktalar. Fark edilip mahkûm edilmelerine olanak verici kanıtlar bırakmadan birey ve topluluk olmamızı sağlayan değerleri sakatlamaktalar. Mezheplerle savaş bu nedenle politik düzeyde ele alınmak zorunda. Toplum bilimciler bu olgunun salt gözlemcisi durumundalar ama onların güncel politikadan uzak yansızlıkları yetkililerin kararlarına tabii ki katkıda bulunabilir.

KAYNAKÇA

Barker Eileen, Warburg Margit (yay. haz.), *New Religions and New Religiosity*, İngiltere, Aarhus University Press, 1998.

Baubérot Jean, *La morale laïque contre l'ordre social*, Paris, Seuil, 1997.

Beckford James A. (yön.), *New Religious Movements and Rapid Social Change*, Paris-California, Unesco-Sage, 1986.

Boy Daniel, Michelat Guy, *Croyances aux parasciences: dimensions sociales et culturelles*, RFS XXVII-2, Nisan-Haziran 1986, s. 175-204.

Campiche Roland, *Quand les sectes affolent. Ordre du Temple solaire, médias et fin du millénaire*, Cenevre, Labor et Fides, 1995.

Champion Françoise, Cohen Martine (yay. haz.), *Sectes et démocratie*, Paris, Seuil, 1999.

Davie Grace, Hervieu-Léger Danièle (yay. haz.), *Identités religieuses en Europe*, Paris, La Découverte, 1996.

Dawson L. Lorne (yön.), *Cults in Context. Readings in the Study of New Religious Movements*, Toronto, Canadian Scholars' Press Inc., 1996.

Dierkens Alain, Morelli Anne, *"Sectes" et "hérésies", de l'Antiquité à nos jours*, Editions de l'Université de Bruxelles (Problèmes d'histoire des religions, c. XII), Brüksel, 2002.

Fenech Georges, *Face au sectes : politique, justice, Etat*, Paris, PUF, 1999.

Ferrarotti Franco, *Le retour du sacré. Vers une foi sans dogme*, Paris, Méridiens-Klincksieck, 1993.

Fortier Vincente, *Justice, religions et croyances*, Paris, CNRS Editions, "CNRS Droit", 2000.

Hervieu-Léger Danièle, *La religion en miettes ou la question des sectes*, Paris, Calmann-Levy, 2001.

Hervieu-Léger Danièle, *Catholicisme, la fin d'un monde*, Paris, Bayard, 2003.

Hervieu-Léger Danièle, Champion Françoise (yön.), *De l'émotion en religion*, Paris, Le Centurion, 1990.

Luca Nathalie, *Le salut par le foot. Une ethnologur chez un méssie coréen*, Cenevre, Labor et Fides, 1997.

Luca Nathalie, Lenoir Frédéric, *Sectes et mensonges et idéaux*, Paris, Bayard, 1998.

Mayer Jean-François, *Sectes nouvelles. Un regard neuf*, Paris, Le Cerf, 1985.

Mayer Jean-François, *Confessions d'un chasseur de sectes*, Paris, Le Cerf, 1990.

Mayer Jean-François, *Les Mythes du Temple solaire*, Cenevre, Georg, 1996.

Messner Francis (yay. haz.), *Les "sectes" et le droit en France*, Paris, PUF, "Politique d'aujourd'hui", 1999.

Palmer Susan J., *Moon Sisters, Krishna Mothers, Rajneesh Lovers. Women's Roles in New Religions*, New York, Syracuse University Press, 1994.

Palmer Susan J., Hardman Charlotte (yay. haz.), *Children in New Religions*, New Brunswick – New Jersey – Londra, Rutgers University Press, 1999.

Robbins Thomas, Palmer Susan J., *Millenium Messiahs, and Mayhem. Contemporary Apocalyptic Movements*, New York, Routledge, 1997.

Schlegel Jean-Louis, *Religions à la carte*, Paris, Hachette, 1995.

Stoczkowski Wictor, *Des hommes, des dieux et des extraterrestres. Ethnologie d'une croyance moderne*, Paris, Flammarion, 1999.

Thierstein Joel, Kamalipour Yahya R., *Religion, Law, and Freedom. A Global Perspective*, ABD, Westport, 2000.

Vernette Jean, Moncelon Claire, *Dictionnaire des groupes religieux d'aujourd'hui*, Paris, PUF, 1995.

Willaime Jean-Paul, *Europe et religions. Les enjeux du XXIe siècle*, Paris, Fayard, "Les Dieux de la Cité", 2004.

Zabocki Benjamin, Robbins Thomas, *Searching for Objectivity in a Controversial Field*, Toronto, University of Toronto Press, 2001.